

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
ЦЕНТР МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Науково-практичний збірник

КИЇВ 2001

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

ВИПУСК 2

*За загальною редакцією член-кореспондента
Академії педагогічних наук України,
професора Кондратьєва Я.Ю.*

Київ — 2001

ББК 67.52
К 82
УДК 343.977

Редакційна рада:

П.В. Коляда — Заслужений юрист України, заступник міністра внутрішніх справ України.

Я.Ю. Кондратьєв — член-кореспондент Академії педагогічних наук, Заслужений юрист України, професор, ректор Національної академії внутрішніх справ України.

І.П. Красюк — начальник Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

В.Д. Сущенко — Заслужений юрист України, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ України.

Редакційна колегія:

В.П. Базін — доктор юридичних наук, професор (Академія Державної податкової служби України)

А.В. Іщенко — доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ України)

В.С. Кузмічов — доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ України)

В.К. Лисиченко — доктор юридичних наук, професор (Академія Державної податкової служби України)

Б.Г. Розовський — доктор юридичних наук, професор (Луганський інститут внутрішніх справ України)

М.Я. Сегай — академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор (Академія правових наук України)

Н.Є. Шумило — доктор юридичних наук, професор (Національна академія служби безпеки України)

П.М. Полозенко — кандидат технічних наук, (Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України), відповідальний секретар.

К 82 Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. Вип. 2/
Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістичний центр МВС України;
Нац. акад. внутрішніх справ України. — 164 с.

ББК 67.52
УДК 343.977

ISBN 966-7665-27-5

© ДНДЕКЦ МВС України, 2001
© Національна академія внутрішніх справ України, 2001
© ДІА, 2001

З М І С Т

Розділ перший	
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.	7
<i>І.П. Красюк</i>	
Головні напрями розвитку експертної служби МВС України.	8
<i>В.В. Бірюков</i>	
Доказове значення інформації, зафіксованої з використанням сучасних НТЗ і технологій.	11
<i>В.А. Ковтонюк</i>	
Організаційно-тактичні питання роботи з підробленими грошовими знаками на місці події в обласних НДЕКЦ та в ДНДЕКЦ МВС України.	16
<i>К.М. Ковальов</i>	
Формування оціночних суджень при ймовірних висновках і висновках про неможливість вирішення питання про виконавця в почеркознавчій експертизі.	21
<i>Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков</i>	
Аналіз криміналістичної інформації про злочин при розбудові позавидових методик розслідування.	26
<i>А.В. Іщенко</i>	
Зародження та формування почеркознавства (історико-хронологічний аспект).	35
<i>О.О. Кузнєцов</i>	
Деякі підсумки розвитку криміналістики на рубежі ХХІ століття.	47
Розділ другий	
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	51
<i>Е. А. Разумов</i>	
Вдосконалення методики багатооб'єктної почеркознавчої експертизи.	52
<i>В.В. Липовський</i>	
До питання використання порівняльного матеріалу при ідентифікації особистості по підпису.	62
<i>В.М. Абрамова, С.В. Хільченко</i>	
Особливості проведення повторних почеркознавчих експертиз.	66
<i>А. С. Пономаренко</i>	
Дослідження рукописних текстів, виконаних з імітацією почерку іншої особи.	79

О.Н. Ужик Ідентифікаційні дослідження міцних спиртних напоїв побутового виробництва.	88
В.А. Орловський Види імітації захисних елементів на цінних паперах.	91
В.І. Чепурко Проблеми дослідження підроблених цінних паперів і документів, виготовлених поліграфічним способом, які мають захисні засоби.	100
А.В. Міщенко Дослідження сучасних знакодруючих пристроїв.	107
В.В. Назаров, О.В. Грищенко Моделювання, як спосіб вирішення питання щодо встановлення приналежності кулі й гільзи до одного патрону.	110
Д.Ю. Гамов, А.Д. Гоженко Проблеми віднесення вогнепальної зброї до бойової у судовій балістичній експертизі.	116
С.Г. Степаненко До питання щодо необхідності координації спеціальних знань під час оглядів місць подій за фактами вибухів і пожеж.	123
О.В. Кононенко К вопросу определения скорости автомобиля, который преодолел некоторое расстояние над дорожным покрытием.	129
Розділ третій СУЧАСНА ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА	135
А.Д. Гоженко Практический опыт применения цифровой фотографии в экспертном обеспечении раскрытия и расследования преступлений.	136
О.П. Кривошеїна Аналіз основних похибок, які виникають при проведенні почеркознавчої експертизи.	139
В.М. Абрамова, І.В. Осика Рецензування, як один з засобів удосконалення практики виконання судово-почеркознавчих експертиз.	143
В.В. Коваленко, К.М. Ковальов Деякі аспекти застосування ефірів ціанакрилової кислоти для виявлення слідів папілярних візерунків.	146
Г.В. Лінючев Можливості дослідження матеріалів, речовин та виробів сучасними експертними методами.	149
А.О.Єрмолаєва, С.М. Гурін Сучасні проблеми медико-біологічного забезпечення розкриття та розслідування злочинів.	157
Відомості про авторів	160

П Е Р Е Д М О В А

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Редакція висловлює щирі слова вдячності за проявлений інтерес до першого випуску науково-практичного збірника "Криміналістичний вісник". Сподіваємось що це видання набуде значної популярності, а для декого стане настільною книгою-довідником, завдяки тому, що збірник містить цікаву інформацію про останні досягнення в галузі експертного дослідження різних напрямків.

Для вирішення завдань інформаційного забезпечення суспільства, поліпшення умов праці та навчання співробітників та курсантів вузів з питань експертної діяльності у Криміналістичному віснику започаткована нова, більш узагальнена форма вивчення та обміну передовим досвідом та новітніми технологіями, які впроваджуються в експертну діяльність. Висвітлення питань впровадження новітніх методик дослідження з використанням обладнання та приладів, які створені та працюють на базі комп'ютерів останнього покоління є однією з найбільш актуальних тем збірника, враховуючи стрімкі темпи розвитку комп'ютерних технологій, а також систем та комплексів, які створені на базі цих технологій. Розглядаючи цей напрямок з точки зору підвищення кваліфікації фахівців усіх ланок експертної діяльності та усіх рівнів підготовки, слід зазначити не менш вагоме значення вивчення програмного забезпечення, що використовується на сучасному спеціалізованому обладнанні. Викладення такого роду матеріалів в даному випуску, розраховане, в першу чергу, на кваліфікованих співробітників, які вже мають певний рівень підготовки та досвід роботи із сучасним комп'ютерним та програмним забезпеченням, операційними системами та спеціалізованими дослідницькими комплексами.

Враховуючи повноту, об'єктивність та доступність матеріалу, викладеного в тому, чи іншому розділі, збірник можна використовувати, як довідник з окремої теми при вирішенні певного

кола питань, здебільшого пов'язаних з експертною та дослідницькою діяльністю.

Звичайно, збірник не містить базових наукових знань з конкретних напрямків діяльності через обмеженість його обсягу, та редакція й не ставить перед собою таких завдань, а тому для більш повного та ґрунтовного вивчення певної специфічної теми або методики, з конкретного напрямку експертної діяльності, слід звертатись до першоджерел, довідників та підручників, які змістовно описують всі етапи дослідження цього напрямку.

Вважаємо, що це видання поліпшить та полегшить впровадження в експертну діяльність нових технічних засобів, ефективних методів та методик, за допомогою яких підвищиться рівень та якість досліджень усіх напрямків експертної служби, а для студентів вузів збірник може стати гарним підґрунтям та початком великої, цікавої та перспективної роботи на шляху освоєння експертної та дослідницької діяльності.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І.П. КРАСЮК

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ

Постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 1998 року був утворений Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Створення такого центру надало змогу зосередити в одній установі значний науково-технічний потенціал, що дозволило суттєво підвищити рівень експертно-криміналістичної діяльності. У подальшому, внаслідок розуміння на державному рівні ролі експертно-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС з виявлення, розкриття та розслідування злочинів та з метою розвитку й удосконалення експертної діяльності, Постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 року № 988 на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру і експертно-криміналістичних підрозділів в областях та на транспорті утворено експертну службу Міністерства внутрішніх справ України.

Експертна служба МВС України діє на підставі Закону України "Про судову експертизу", у відповідності до якого вона є складовою частиною системи державних спеціалізованих установ та відомчих служб, які здійснюють судово-експертну діяльність.

Спільно з фахівцями інших служб ОВС, насамперед слідчих підрозділів, за останні роки вдалось суттєво підвищити рівень техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та розкриття злочинів, закріпити позитивні тенденції у діяльності експертної служби, за участю фахівців якої розкрито понад 124 тисячі злочинів, що складає 50,5% до всього розкритих (у 1998 р. — 16,1%, у 1999 р. — 29,7%)

Експертною службою МВС України виконується великий обсяг роботи. Навантаження складає, в середньому, 11 експертиз у місяць на одиницю штатної чисельності (включаючи керівний склад, технічний персонал, вакантні посади). В той же час, середня місячна норма виконання експертних досліджень для одного працівника становить 7,15 простих, або 4 середніх, або 2 складні.

Для порівняння, в Нідерландському інституті судових експертиз, персонал якого складає майже 250 осіб, за рік виконується 14 000 досліджень, тобто, менше 5 досліджень одним фахівцем за місяць.

Крім того, експерти органів внутрішніх справ постійно залучаються до складу оперативних груп, здійснюють експертне забезпечення розкриття і розслідування злочинів "по гарячих слідах". Так, у поточному році середньомісячне навантаження на одиницю фактичної чисельності експертної служби МВС, окрім безпосереднього виконання експертиз та досліджень, складає 8,6 оглядів місць подій, участь у 4,8 оперативно-розшукових заходах та в 3,5 слідчих діях, 8,5 перевірок за криміналістичними обліками, які, по суті являють собою ті ж самі експертні дослідження, тільки за іншою процесуальною формою надання результатів.

Але досягнуте не є приводом для заспокоєння. Злочинний світ все більше і більше насичується високотехнологічними знаряддями вчинення злочинів. Тому успішне виконання завдань по боротьбі зі злочинністю, створенню надійної доказової бази вимагає від експертної служби постійної розробки і вдосконалення спеціальних методик.

Подальший розвиток служби пов'язаний, насамперед із впровадженням наукоємних напрямів експертних досліджень. Адаптація науковий рівень визначає досконалу обґрунтованість створеної доказової бази. Постійне підвищення наукового потенціалу дозволяє впроваджувати в експертну практику нові експертні дослідження, такі як ДНК-аналіз, одорологічні, складні фізико-хімічні, портретні та інші.

Метою науково-дослідної роботи експертної служби є не тільки нові методики досліджень та експертиз, а і розробка відповідної нормативної й методичної бази. Тільки за таких умов наукові результати будуть працювати на правосуддя з повною віддачею.

Розвиток відомчої науки тісно пов'язаний з постійною розробкою і впровадженням нової техніки в практику експертних досліджень. Причому переваги в цьому напрямку повинні надаватися вітчизняним розробникам і виробникам. Практичний досвід переконує, що створені вітчизняними творчими колективами зразки спеціальної не поступаються іноземним аналогам, а своєю пристосованістю до складних умов діяльності експертних підрозділів перевищують їх. Так справедливо можна характеризувати нові розробки в галузі балістичних, автотехнічних, фоноскопичних досліджень, технічної експертизи документів, грошей та почерку та інших. Тому розробка сучасного техніко-методичного забезпечення є одним з головних пріоритетів експертної служби МВС України.

В сучасних умовах, які вимагають високого рівня професійних знань, питанням удосконалення підготовки фахівців служби приділяється значна увага. Розроблюється "Концепція реформування професійної підготовки фахівців експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ", основні положення якої сформульовані так:

Розділ 1

— додаткове введення навчальних дисциплін з нових криміналістичних досліджень у систему підготовки фахівців;

— впровадження цільового комплектування з регіональним закріпленням комплектуючих органів внутрішніх справ за вищими навчальними закладами МВС України, які здійснюють підготовку фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів, що сприятиме закріпленню кадрів на місцях;

— створення авторських колективів з розробки типового навчального та тематичних планів з дисциплін та спецкурсів підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів, видання підручників, навчальних посібників, розробки методик, які б забезпечували підготовку фахівців сучасного рівня;

— зміцнення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів сучасними зразками криміналістичної техніки, обладнанням та матеріалами узагальнення передового досвіду практичних підрозділів.

Велику роль у зміцненні авторитету служби відіграє міжнародне співробітництво з провідними експертними установами інших країн. Обмін досвідом та наробками у галузі експертних досліджень, вивчення сучасних методів, навчання наших працівників за кордоном, регулярних обмін інформацією з цих питань є передумовою для подальшого розвитку і вдосконалення діяльності служби.

В.В. БІРЮКОВ

ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЗАФІКСОВАНОЇ З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ НТЗ І ТЕХНОЛОГІЙ

Останні роки тисячоліття, що минає, ознаменувалися розвитком і широким впровадженням у практику розслідування злочинів нових НТЗ, серед яких по праву одне з головних місць займає комп'ютер. Тривають процеси адаптації правоохоронних органів до нових технологій опрацювання інформації. Поряд із необхідністю удосконалювання старих та розробки нових методів роботи з криміналістично-значимою інформацією, немаловажне значення має вирішення ряду питань, пов'язаних із її доказовим значенням.

Тим часом матеріали, що є результатами застосування науково-технічних засобів у ході слідчих дій, як джерела доказів у чинному КПК не згадуються. Це стосується не тільки технічних новинок, але й перевірених практикою таких, що успішно використовуються протягом багатьох десятиліть, НТЗ можливість застосування яких передбачена в ряді норм КПК України. Складається парадоксальна ситуація, за якої в ході однієї слідчої дії інформація, виявлена й зафіксована тими самими суб'єктами за участю тих же понять та інших її учасників, але різними засобами, може виступати або джерелом доказів (протокол), або виконувати орієнтуючу функцію (додатки до протоколу).

Питання доказового значення додатків до протоколів слідчих дій, у тому числі фотозображень, а також матеріалів відеозапису, отриманих у ході проведення слідчих дій, довгий час залишаються дискусійними. В основі дискусії лежить та обставина, що законодавець прямо не зазначив їх як джерело фактичних даних, а лише зауважив, що вони додаються до протоколів слідчих дій.

Говорячи про результати застосування фотозйомки, ряд авторів дотримуються думки, що вони взагалі не є джерелами доказів, а слугують лише додатками до протоколів [1], інші вважають їх документами [2]. Деякі автори стверджують: у зв'язку з тим, що фотознімки не мають безпосереднього смислового змісту, вони є наочним доказом, за значенням подібним до речових доказів і, нарешті, це — "елементарний фотогра-

фічний відбиток матеріального об'єкта", на котрий треба було б поширити цілком статус речових доказів [3].

На наш погляд, у нинішній редакції ст. 65 КПК України точка зору перших найбільш точно визначає те місце, яке законодавець відвів додаткам. Їх не можна вважати складовою частиною протоколу, тому що вони є самостійним документом не замкненим у рамки протоколу. Процесуальна ж форма додатків в КПК не встановлюється.

М.О. Селиванов і А. А. Леві пропонують відносити матеріали фото-, кінознімки та відеозапису до самостійних доказів [4]. "Фотографічні знімки не можна ототожнювати з протоколом слідчої дії, оскільки вони не підпадають під поняття письмового документа. Знімки являють собою особливий вид документів і в якості таких можуть виконувати роль засобів доказування [5]", — писав М.О. Селиванов.

Цілком продуманою та обгрунтованою видається думка В.М. Тертишника і С.В. Слинко: "Фотозображення, звукозапис, кінематографічні матеріали, відеозапис та інші результати застосування науково-технічних засобів у процесі виявлення, розкриття і розслідування злочинів слід відносити до самостійного виду доказів, які, на наш погляд, варто було б іменувати "фактичні результати технічного документування [6]".

Аналогічної точки зору дотримуються й інші автори. Наприклад, Н.І. Клименко, говорячи про високу інформативність факультативних засобів фіксації, зазначає: "Не виключено, що в міру подальшого розвитку науково-технічних засобів і посилення гарантій істинності одержуваних результатів буде можливе застосування окремих засобів фіксації без протоколювання [7]".

За допомогою комп'ютерних технологій можливо створення умов для фіксації достовірної об'єктивної інформації.

Аналізуючи процесуальну природу і статус додатків до протоколів слідчих дій, В.К. Лисиченко і З.Т. Гулкевич приходять до висновку про необхідність їх поділу на речові докази (моделі, що замінюють першоджерело фактичних даних) і додатки — складові частини протоколів, що пояснюють їх зміст (фотознімки, плани, схеми і т.д.) [8]. Стосовно перших вони пропонують внести доповнення в ст. 78 КПК України, у відношенні других — у ст. 85 КПК України.

Ми вважаємо, що вже зараз назріла необхідність внесення змін до змісту частини другої ст. 65 КПК України щодо включення результатів застосування науково-технічних засобів у ході слідчих дій у перелік джерел доказів.

У 1980 році А.А. Леві і М.О. Селіванов пропонували таку редакцію ч. 2 ст. 16 Основ карного судочинства Союзу РСР і союзних республік:

"Ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпі-

лого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинувачуваного, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, а також матеріалами, що додаються до них, отриманими в результаті застосування науково-технічних засобів, та іншими документами”. [9]”.

Ми поділяємо думку цих авторів і вважаємо, що внесення змін до змісту ч. 2 статті 65 КПК України в такій редакції цілком відповідає сучасним вимогам слідчої практики в частині застосування науково-технічних засобів у процесі доказування.

Водночас слід зауважити, що зміна змісту норми яка тільки визначає результати застосування НТЗ як джерело доказів, недостатня для вирішення питання що розглядається. Однією з необхідних умов, які забезпечують достовірність і допустимість доказу, є дотримання процесуальної форми. “Щоб отримана інформація мала доказове значення, — зазначає О.Р. Ратінов, — здобуті дані повинні бути представлені у встановленій законом процесуальній формі” [10]. Звідси випливає необхідність внесення змін до змісту ст. 82 КПК України, а також введення додаткової правової норми, яка регламентує процес документування і форму документа, у якому відображаються його результати.

Ми пропонуємо викласти ст. 82 КПК України в такій редакції:

Протоколи слідчих і судових дій, а також додатки до них, складені й оформлені у порядку, передбаченому цим Кодексом, є джерелом доказів, оскільки в них підтверджуються обставини і факти, що мають значення для вирішення справи.

Протягом тривалого часу слідчою практикою вироблено декілька варіантів оформлення додатків до протоколів. Наприклад, фототаблиці, для виготовлення яких потрібне лабораторне опрацювання матеріалів фіксації, виготовляє спеціаліст, який проводив фотозйомку. Плани або схеми, складені в ході слідчої дії, так само, як і протокол, підписують слідчий, поняті, якщо необхідно — інші учасники. Таким же чином пропонують засвідчувати фотознімки, отримані з використанням експрес методів безпосередньо на місці події і долучені до протоколів, В.М. Тертышник і С.В. Слинко та інші автори [11] .

Тобто, додатки, виготовлені в ході слідчої дії, оформляються з дотриманням процесуальних вимог, які ставляться до відповідних протоколів. Тут наявна ситуація, коли практикою і наукою спільно вироблено методики, що забезпечують об'єктивність і достовірність відображеної інформації.

Розглядаючи питання щодо використання нових технологій при розслідуванні злочинів, не можна залишити поза увагою рівень захисту отриманої інформації від несанкціонованого втручання або умисного її переключення.

Говорячи про ненавмисне або умисне перекручування інформації комп'ютерних графічних зображень, завжди мають на увазі можливість їх опрацювання в графічних редакторах. Уважаємо, що тверда копія, отримана й оформлена відповідним чином безпосередньо в ході слідчої дії, забезпечить гарантію достовірності не менш надійно, ніж негатив у звичайному фотопроцесі. Наявність у матеріалах кримінальної справи твердої копії документа (протоколу або фототаблиці), оформленої з дотриманням процесуальної форми, завжди може забезпечити перевірку достовірності інформації, закріпленої в електронному зображенні та подальших його копіях.

На закінчення зазначимо, що питання про можливу фальсифікацію інформації практичними працівниками постають періодично, у міру впровадження нових технологій її фіксації. Такі проблеми виникали в середині 60-х років ХХ сторіччя при впровадженні кінозйомки і звукозапису, а пізніше — відеозапису. Немало їх і зараз при впровадженні комп'ютерних технологій. У дискусії з приводу можливості фальсифікації змісту кінострічки переконливо і точно висловився І.А. Петраускас ще в 1967: "На це можна відповісти, що навряд чи практично можливо створити формальні умови, при яких потенційний фальсифікатор, опинившись у посаді слідчого, не міг би здійснити якийсь злочинний намір. Практично майже в будь-який протокол можна при бажанні внести певні зміни [12]".

Думаємо, що плідна дискусія у відношенні доказового значення результатів застосування науково-технічних засобів, у тому числі і комп'ютерних технологій, закінчиться на користь останніх.

Література:

1. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. — М., 1966. — С. 65-66.
2. Полевой Н.С. Кинодокументы как судебные доказательства // Социалистическая законность. — №4. — 1963.
3. См. Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973. — С. 672; Эйсман А.А. О понятии вещественного доказательства и его соотношении с понятиями доказательств других видов // Вопросы предупреждения преступности. Вып. 1. — М., 1965. — С. 99.
4. Селиванов Н.А., Леви А. А. Правовая регламентация применения научно-технических средств // Социалистическая законность. — № 11. — 1979. — С. 46.
5. Селиванов Н.А. Вещественные доказательства. — М., 1971. — С. 9.

6. Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств. — Харьков, 1998. — С. 39.

7. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя. — К., 1990. — С. 29.

8. Лисиченко В.К., Гулкевич З.Т. Об условиях формирования и правовой природе приложений к протоколам следственных действий. // Криминалистика и судебная экспертиза №32. — К., 1986. — С. 7

9. Леви А.А. Вопросы правовой регламентации применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980. — С. 16.

10. Ратинов А.Р. Понятие и содержание процесса доказывания // Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1967. — С. 301.

11. См. Тертышник В.М., Слинко С.В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. — Харьков, 1995. — С. 32; Леви А.А. Вопросы правовой регламентации применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. — К., 1980. Бирюков В.В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике. — Луганск: РИО ЛИВД, 2000. — С. 126.

12. Петраускас И.А. Вопросы применения киносъемки в следственной практике // Криминалистика на службе следствия. — Вильнюс, 1967. — С. 126–133.

В.А. КОВТОНЮК

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ПИТАННЯ РОБОТИ З ПІДРОБЛЕНИМИ ГРОШОВИМИ ЗНАКАМИ НА МІСЦІ ПОДІЇ В ОБЛАСНИХ НДЕКЦ ТА В ДНДЕКЦ МВС УКРАЇНИ

Одним з поширених злочинів є фальшування грошей, який неухильно щорічно зростає. Цей вид злочину в першу чергу являє собою небезпеку кредитно-фінансовим системам держав.

На сьогодні у світі існує приблизно 1600 державних банківських установ, які розробляють та випускають до обігу грошові знаки. Щоб уникнути можливості підробки банкнот держави йдуть по шляху удосконалення захисту грошей. Окрім засобів захисту, які тримаються в таємниці, використовуються і такі, які легко помітні, але виробництво їх дуже складне для злочинців. Якість грошових знаків є найкращим захистом від підробок. Оригінальні методи друку, високоякісні матеріали, кваліфікація виробників роблять підробку грошей надзвичайно складною і такою, що потребує значних коштів. Однак бурхливий розвиток офісної техніки та техніки оперативної поліграфії дозволяє фальшивомонетникам використовувати великі потужності і створювати справді відрегульовану індустрію виробництва підроблених грошей.

Так, в м. Луганську, група з трьох осіб на протязі 1997 та 1998 років займалась виготовленням підроблених банкнотів США вартістю 100 доларів. Виготовлення підроблених банкнотів здійснювалось на квартирі батька одного з членів групи.

Процес виготовлення банкнотів відбувався за наступними напрямками:

- імітація друку;
- підбір та підготовка паперу;
- виготовлення захисних волокон;
- виготовлення захисної стрічки з написами;
- ультрафіолетовий захист паперу;
- магнітний захист.

Кінцевим результатом було те, що фахівці банку перевіряючи одну з виготовлених ними банкнот визнали її "СУПЕР" підробкою.

Злочинці змогли імітувати папір, захисні волокна, захисну стрічку, ультрафіолетовий захист паперу, магнітну карту. Всі зображення на банкнотах були отримані струменево-крапельним способом, а імітація металографського способу друку була здійснена за рахунок отриманого рельєфу паперу.

Для їх виготовлення вони використовували наступне обладнання:

комп'ютерний комплекс зі сканером та кольоровим струменево-крапельним принтером;

прес;

обладнання поліграфічної фірми для виготовлення фотополімерних друків форм.

Мета, заради якої підробляються грошові знаки, може бути різною:

політичні цілі, жарт, намагання визначити можливості фахівця, але безумовно головною є отримання економічної вигоди.

Проблема розкриття і попередження фальшивомонетництва набуває в останні роки особливої уваги й для України. Міністерством внутрішніх справ України вживаються певні заходи щодо вдосконалення боротьби з фальшивомонетництвом, посилення контролю тощо. Однак, на сьогоднішній день це занадто мале коло заходів.

Аналіз практики свідчить, що підробка грошей здійснюється як в Україні так і за її межами.

Поширенню цього виду злочину сприяють тісні міжнародні кримінальні зв'язки фальшивомонетників. Це підтверджують непоодинокі випадки затримання кур'єрів з фальшивими купюрами.

— Так, в м. Любомилі, Волинської області, при проходженні митного контролю на кордоні затримано двох жителів Черкас, у яких вилучено 5,7 тис. фальшивих доларів США.

— В аеропорту м. Одеси при догляді пасажирів у громадянина Лівану вилучено 4,5 тис. фальшивих доларів США.

Робота обласних Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів та Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного МВС України з підробленими грошовими знаками починається не тільки при проведенні техніко-криміналістичного дослідження чи експертизи, а і при виявленні грошових знаків, що викликають сумнів в їх справжності, на місці події. Тому експертам обласних НДЕКЦ та ДНДЕКЦ МВС України необхідно знати основні правила поводження з такими видами об'єктів.

Працюючи на місці події з грошовими знаками, що викликають сумнів в їх справжності, експерти НДЕКЦ та ДНДЕКЦ МВС України, які виступають в якості спеціалістів, повинні допомогти слідчому занести до про-

токолу огляду місця події інформацію про виявлені об'єкти, яка б в подальшому мала доказове значення.

Ця інформація повинна бути наступного змісту:

- кількість виявлених банкнотів;
- якій державі вони належать;
- їх реквізити;
- які особливі ознаки, встановлені під час огляду (цілісність купюр, наявність плям, написів, а іноді особливого запаху та інше).

Якщо слідчий та експерт не можуть встановити належність до країни емітенту виявлених грошових знаків (тому, що на даний час нараховується приблизно 7000 різновидів справжніх банкнот, які мають свій власний дизайн), необхідно зробити загальний опис всіх зображень на них.

Оглядаючи та упаковуючи виявлені банкноти необхідно, по можливості, не торкатись їх руками, тому що при подальшому дослідженні існує можливість виявити відбитки пальців, які можуть належати особам, що займались їх виготовленням, перевезенням, чи збутом. Банкноти необхідно брати за допомогою пінцету, робочі поверхні якого захищені гумовими насадками, що не дозволяють завдавати ушкоджень паперу банкнот.

Вивчаючи зображення на банкнотах, кутів та зрізів при природному та штучному освітленні і за допомогою збільшуючого скла експерт може попередньо встановити, яким способом отримані зображення, як проводилась їх обрізка і приблизно за допомогою якого обладнання вони могли буди виготовлені. Це дозволить звернути увагу слідчо-оперативної групи на обладнання яке знаходиться на місці події, що могло бути використане для виготовлення виявлених підроблених банкнотів, та скоординувати дії групи по розкриттю злочинів даного виду.

Необхідно приділяти значну увагу на заготовки та відходи можливого виробництва грошових знаків. Все виявлене повинно бути належним чином процесуально оформлено.

Готуючи надійну доказову базу в подальшому можливо буде вирішити наступні питання:

1. Якій країні належать виявлені банкноти?
2. Чи виготовлені вони підприємством, яке здійснює їх виготовлення для того чи іншого Національного банку?
3. Якщо ні, то яким способом вони виготовлені та за допомогою якого обладнання?
4. Чи не виготовлені дані банкноти на обладнанні, яке було виявлено на місці події?
5. Чи не використовувались для виготовлення даних банкнотів заготовки, які були виявлені на місці події?

6. Чи не є вилучені на місці події відходи відходами виробництва даних банкнотів?

7. Чи є на виявлених банкнотах сліди пальців рук, якщо є, то не належать вони конкретному колу осіб?

Виявлені об'єкти повинні бути сфотографовані, упаковані та належним чином оформлені.

В протоколі огляду місця події необхідно вказати: за допомогою якого фотографічного обладнання проводилась фіксація виявлених об'єктів, на яку фотоплівку та при яких умовах проводилось фотографування. Також вказується скільки було витрачено кадрів фотоплівки.

Якщо на місці події проводилась відеозйомка то це теж повинно бути оформлено належним чином.

Також працюючи на місці події необхідно дотримувати певних правил поведіння з виявленими банкнотами та їх упаковкою:

— забороняється робити будь-які відмітки, написи, нові зморшки, а також згинати банкноти;

— пояснючі написи на упаковці необхідно робити до поміщення в них об'єктів;

— прошивати упаковку необхідно так щоб банкноти не мали пошкоджень;

— при заклеюванні клапану конверту банкноти не повинні приклеюватись до упаковки;

— старі банкноти, які можуть бути пошкоджені при пересилці, в упаковці розміщуються між двох аркушів цупкого паперу або картону;

— виявлені вологі грошові знаки перед упаковкою необхідно висушити;

— вологі зім'яті банкноти необхідно спробувати розрівняти, а потім висушити у розрівняному вигляді;

— банкноти, що склеїлись між собою розміщуються в упаковці без попереднього роз'єднання;

— банкноти, що мають специфічний запах кладуться в скляний посуд, який герметично закривається (це необхідно для того щоб була використана можливість проведення одорологічної експертизи).

Іноді при огляді об'єктів виникає необхідність на місці роз'єднати банкноти одну від одної, які лежали або злиплись під дією вологи. Спочатку такі банкноти необхідно помістити у кімнату або камеру чи посуд з високою вологістю повітря, наприклад, над фотографічною кюветою з водою.

Потім, через деякий час, достатній для зволоження, проводиться роз'єднання банкнотів. Виконувати це необхідно обережно, за допомогою одного або двох пінцетів та гладкої гострої палички.

Розділ 1

Сильно пошкоджені банкноти необхідно роз'єднувати по декілька штук, а тільки потім одну від одної, без застосування пінцетів.

Якщо даним способом роз'єднати банкноти неможливо то зволоження об'єктів робиться над паром.

Роз'єднані банкноти необхідно просушити. Висушування проводиться при кімнатній температурі без застосування штучних обігрівачів. Також забороняється проводити висушування під відкритими сонячними променями. Для прискорення процесу можливо застосовувати струмінь холодного повітря. Під час висушування банкноти кладуться на скло, металеву сітку, або підвішуються. Сильно вологі банкноти спочатку підсушують фільтрувальним папером.

Після сушки банкноти можуть бути вирівняні під пресом. Іноді банкноти можуть бути розміщені між склом, боки якого окантовуються.

Висушені банкноти фотографуються.

Якщо на місці події виявлені розірвані грошові знаки то необхідно вилучити всі розірвані частини не розділяючи їх шарів. Дотримання правил вилучення та упаковки дозволить встановити кількість розірваних банкнотів, якій країні вони належать, їх номінали та справжність.

Якщо на місці події виявлені грошові знаки, які піддавались дії високої температури, то при вилученні необхідно уникати їх пошкодження та повного руйнування. Залишки спалених банкнотів необхідно з великою обережністю не розділяючи та не розрівнюючи покласти у коробку з бавовною, на яку попередньо кладеться аркуш м'якого цигаркового паперу. Натискати на спалені банкноти не дозволяється. Дотримання всіх вимог вилучення та упаковки спалених грошових знаків дозволить вирішити чи дійсно це були грошові знаки, якій країні вони належать, їх номінали та кількість.

К.М. КОВАЛЬОВ

ФОРМУВАННЯ ОЦІНОЧНИХ СУДЖЕНЬ ПРИ ЙМОВІРНИХ ВИСНОВКАХ І ВИСНОВКАХ ПРО НЕМОЖЛИВІСТЬ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ВИКОНАВЦЯ В ПОЧЕРКОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Експертна оцінка, як і всяка оціночна діяльність, базується на об'єктивному знанні досліджуваних явищ і предметів. Будь-яке експертне дослідження складається з актів пізнання й оцінки. Все, що експертом пізнається в ході дослідження (установлюється, виявляється), підлягає обов'язковій оцінці. Основний зміст експертної оцінки полягає у визначенні значимості, цінності властивостей і ознак досліджуваних об'єктів для вирішення ідентифікаційних і діагностичних задач, поставлених перед експертом.

Оцінити — означає визначити ідентифікаційну або неідентифікаційну інформативність властивостей і ознак, значення ознак, що збігаються і розрізняються, як окремо, так і в сукупності. Оцінка проявляється у вигляді оцінних суджень експерта, в якому визначене місце займає характеристика оцінюваних властивостей і ознак у формуванні його проміжних (часткових) висновків за результатами роздільного і порівняльного дослідження й остаточних висновків за підсумками оцінки всіх результатів досліджень [1].

Оцінка експертом ознак і обґрунтування висновків є своєрідним процесом доведення. Це доведення розуміється не в спеціальному процесуальному, а в більш широкому значенні цього поняття [2]. Адже оціночне судження властиве всім стадіям експертного дослідження і формує самостійну стадію, у якій систематизуються раніше отримані дані, і підводяться підсумки проведеного дослідження, на основі яких відбувається формування висновків.

На формування оціночного судження впливають як об'єктивні (характер графічного матеріалу, що надходить на експертизу, відомості про досліджувані об'єкти, наукові положення методики почеркознавчої експертизи), так і суб'єктивні (рівень оволодіння спеціальними знаннями,

особистий досвід практичного застосування спеціальних знань на практиці, психологічні якості експерта) чинники.

Кожній стадії експертного дослідження властива своя специфіка оціночної діяльності, що відноситься до предмета оцінки і до її характеру.

У стадії роздільного дослідження оцінка робиться з позиції визначення частоти зустрічаємості окремих ознак та індивідуальної їхньої сукупності. Експерт оцінює, які ознаки є поширеними, а які зустрічаються рідко й у своїй сукупності можуть індивідуалізувати почерк визначеної особи. У цій стадії оцінюються ознаки з точки зору їхньої індивідуальності, сталості, варіаційності та ідентифікаційної значимості, а також встановлюється незвичайність виконання рукопису (з імітацією друкарському шрифту, зі зміною пишучої руки, у якихось незвичайних умовах і т.д.). У ряді випадків, оцінка на цій стадії має остаточний характер, тому що на основі аналізу ознак, що відобразилися в рукописі, експерт дійде висновку про неможливість вирішення питання про встановлення виконавця. оціночні судження експерта на стадії роздільного дослідження знаходять свій відбиток на висновку експерта у вигляді окремих синтезів, у яких експерт констатує факти виконання рукопису в якихось незвичайних умовах, із зміною пишучої руки і т.п.

Оцінка ознак у стадії порівняльного дослідження пов'язана з аналізом ознак, що збігаються і розрізняються і визначенням їхньої цінності, достатності для встановлення або заперечення тотожності. На цій стадії ознаки почерку, що збігаються і розрізняються, оцінюються, виходячи з ряду положень, що визначають цінність як одних, так і інших ознак.

Ознаки почерку, що збігаються, оцінюються, насамперед, виходячи з частоти зустрічаємості, тобто ідентифікаційної цінності, інформативності. Оцінка в порівняльному дослідженні пов'язана з визначенням: чи збігаються усі варіанти ознак і літер у порівнюваних рукописах або тільки частина з них (повний і точний, повний приблизний або частково точний або приблизний збір). Обов'язковим елементом оцінки ознак, що збігаються, у порівняльному дослідженні є визначення природи ознак, що збігаються, а саме чи не є вони результатом подібності почерків, виконання рукописів або підписів з імітацією. Заключним моментом в оцінці ознак, що збігаються, при порівняльному дослідженні є визначення достатності сукупності збігів ознак для позитивного висновку.

Ознаки, що розрізняються, встановлені в ході порівняльного дослідження, оцінюються експертом, виходячи з наступних положень: чи є ознаки, що розрізняються, стійкими (їхнє походження не можна пояснити дією якихось чинників); які можливі причини їх походження (розриви в часі, дія зовнішніх чинників, що несприятливо впливають на письмо, перекручування почерку); чи не є розходження ознак наслідком виконання по-

рівняльних рукописів різними варіантами почерку; чи не обумовлене це тим, що експерт має у своєму розпорядженні обмежений порівняльний матеріал, у якому не проявилися усі варіації ознак почерку передбачуваного виконавця.

Завершальною і найбільш важливою стадією у формуванні оціночного судження є оціночна діяльність експерта, що базується на аналізі даних, отриманих на попередніх етапах. Таке оціночне судження — якісно новий етап оцінки, стосовно якого всі попередні стадії носять проміжковий характер. На цьому етапі робиться якісна і кількісна оцінка ознак, і саме тому вона носить підсумковий характер і передує формуванню остаточних висновків.

Ознаки письма, що їх експерт оцінює і закладає в основу свого висновку, мають певні якості. До найбільше істотних з них, що мають значення для ідентифікації, відносять самостійність ознак, тобто, їхню автономність, відносну незалежність, оскільки ряд ознак, обумовлених тими самими окремими навиками, не можуть розглядатися в якості самостійних. Наприклад, розташування точок початку рухів при виконанні літер "а" і "д", форма рухів при виконанні підстрокових елементів літер "у" і "д" і інші. Таким чином, автономність, відносна незалежність, є першою якістю, що повинна бути властива ознакам, оціненим експертом, оскільки саме ця якість має найбільше ідентифікаційне значення.

Другою якістю є ідентифікаційна або неідентифікаційна (діагностична) інформативність ознак. Ідентифікаційна інформативність (значимість) ознак визначається частотою їх зустрічаємості в почерках інших осіб. Діагностична інформативність визначається тим, якою мірою ознаки є специфічними і характеризують певні умови або стан виконавця.

Третьою якістю ознак почерку є сталість. Тільки стійкі ознаки можуть бути використані для ідентифікації.

Таким чином, ознаки письма необхідно аналізувати в певній послідовності, що містить у собі наступні стадії: оцінку результатів оцінок попередніх стадій досліджень; пояснення природи ознак, що збігаються;

визначення ознак, що утворюють індивідуальну сукупність;

встановлення ідентифікаційного значення, інформативності сукупності ознак;

формування оціночних суджень;

формулювання висновків [3].

Ознаки, оцінювані експертом, є своєрідним фундаментом побудови внутрішнього переконання експерта, що трансформується в його висновок, і служать основою для формування висновків, що мають доказове значення.

Внутрішнє переконання експерта є обов'язковою умовою формування

оціночних, особливо підсумкових суджень. При цьому слід зазначити, що внутрішнє переконання, як певний психологічний стан переконаності експерта в правильності своїх висновків, не заміняє і не може замінити об'єктивних основ його висновків, правильно їм оцінених [4].

Аналіз експертної практики дозволяє виділити найбільш істотну причину, яка безпосередньо впливає на формування експертних суджень при ймовірному висновку або про неможливість вирішення питання про тотожність — надання порівняльного матеріалу неналежної якості (надання тільки експериментальних зразків, надання порівняльних зразків (вільних і експериментальних), виконаних із різною установкою пишучого, надання порівняльного матеріалу, виконаного не в однакових умовах і т.д.). Її складовими є — неналежний рівень підготовленості експертів і співробітників, які готують і направляють матеріали на експертне дослідження, малий досвід практичної роботи, недостатнє приділення уваги підвищенню свого професійного рівня.

Вивчення експертної практики показує, що експерти не можуть у синтезуючій частині висновку досить повно і точно висловити результати проведеного дослідження. В результаті чого синтезуючі частини висновків одноманітні, шаблонні, в них не відображаються особливості оцінки результатів конкретного дослідження, не завжди вказуються об'єктивні підстави оцінки виявлених ознак.

При формулюванні загальних оціночних суджень порівняльного дослідження експерт повинний виходити з наступних положень:

оцінка встановлених у результаті порівняльного дослідження ознак, що збігаються і розрізняються, може служити підставою для різних висновків;

результати оцінки ознак повинні бути пояснені з точки зору їхньої природи, походження та ідентифікаційної значимості кожної ознаки, що збігається або розрізняється і всієї сукупності ознак.

При формуванні оціночних суджень при ймовірних висновках, експерт може обґрунтувати наступними причинами: обмеженим обсягом графічного матеріалу досліджуваного документа; простотою виконання досліджуваного тексту (зустрічаються переважно поширені варіанти особистих ознак); сукупністю ознак, що збігаються, і що розрізняються, одна з яких більш істотна, але не достатня для категоричного висновку про тотожність і т.ін.

При формуванні оціночних суджень при висновках про неможливість вирішення питання, можуть бути викладені наступні підстави: обмежений (вкрай обмежений) графічний матеріал досліджуваного документа; недостатній обсяг порівняльного матеріалу, коли неможливо одержати додатковий матеріал; простота виконання досліджуваного запису (відсутність характерних ознак, що рідко зустрічаються,); значне перекручування по-

черку (не збереглися ідентифікаційні ознаки, неможливо перевірити сталість і варіаційність ознак); установлені ознаки, що збігаються і розрізняються, не дозволяють визнати якусь з них більш істотною, тому що неможливо судити про їх сталість.

Типові формулювання синтезуючих частин при ймовірному висновку:

“Встановлені ознаки, що збігаються, стосуються окремих недостатньо характерних ознак (частота їх зустрічаємості середня і тільки окремі ознаки що рідко зустрічаються). Дані ознаки, у своїй сукупності, не можуть із достатньою повнотою індивідуалізувати почерк виконавця і є підставою лише для приблизного висновку про те, що текст (підпис), мабуть, виконаний Івановим І.І.”

“Оцінка встановлених ознак, що збігаються і розрізняються, свідчить про те, що ознаки, що збігаються, є більш істотними. Однак, оскільки не всі ознаки, що розрізняються, можуть бути пояснені перекинутим їхнім виконанням, природу їхнього походження із достовірністю установити не можливо, це дозволяє зробити висновок, тільки в приблизній формі, про те, що досліджуваний текст (підпис), мабуть, виконаний Івановим І.І.”

Типові формулювання синтезуючих частин при висновку про неможливість вирішення питання про виконавця:

“У ході порівняльного дослідження були встановлені як ознаки, що співпадають, так і ознаки, що розрізняються, однак, сукупності одних і інших недостатньо для якогось певного висновку, тому вирішити питання про виконавця досліджуваного рукописного тексту (підпису) не представляється можливим”.

“Враховуючи те, що досліджуваний підпис (текст), являє собою вкрай обмежений графічний матеріал, який не дозволяє виявити сукупність ознак, що дозволяють індивідуалізувати почерк виконавця, вирішити питання про виконавця, не представляється можливим”.

Література:

1. Л.Е. Ароцкер и др. Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка. МВД УССР. Киев. 1975.
2. А.А. Эйрман. Вывод эксперта (структура и научное обоснование). М., Юрлит, 1967.
3. Л.Е. Ароцкер. Основные признаки оценки экспертом-почерковедом признаков письма. Криминалистика и судебная экспертиза. Киев. 1975.
4. И.М. Можар. Объективные факторы оценочной деятельности эксперта-почерковеда. Криминалистика и судебная экспертиза. Киев. 1975.

Б.Є. ЛУК'ЯНЧИКОВ, Є.Д. ЛУК'ЯНЧИКОВ

АНАЛІЗ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗЛОЧИН ПРИ РОЗБУДОВІ ПОЗАВИДОВИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ

Сучасний стан і характер злочинності обумовлює необхідність озброєння слідчих сучасними методичним рекомендаціями. Одним з таких напрямів є розбудова позавидових методик розслідування, які мають ґрунтуватися на криміналістично значущих чинниках. Побудова методик розслідування за старими підходами без врахування та надання переваги криміналістично значущим чинникам вже не може задовольнити потреби практики. Сучасні рекомендації повинні сприяти застосуванню таких прийомів, методів і засобів криміналістики, які дозволяють у найкоротший термін виявити сліди злочину, піддати їх криміналістичному аналізу і вилучити інформацію, яка сприятиме прийняттю вірних рішень.

У зв'язку з цим доцільно більш докладно розглянути питання, які пов'язані з пізнавальною діяльністю в процесі розкриття злочину, вмінням виявляти і піддавати аналізу криміналістичну інформацію, як основу для прийняття криміналістичних та процесуальних рішень.

Відомо, що розслідування та розкриття злочинів як у відповідності до видових так і позавидових методик — специфічний процес пізнання явища за слідами, які воно залишило. Злочин — один з матеріальних процесів дійсності. Він знаходиться у зв'язку і взаємообумовленості з іншими процесами, подіями і явищами, відображається в них і сам виступає відображенням будь-яких процесів. Будь яка подія, зазначає В.І. Корюкін, пов'язана зі змінами в оточуючому середовищі. Зміни в середовищі ідуть попереду настання події, настання події, в свою чергу викликає зміни в оточуючому середовищі. Для того щоб дізнатися про подію, необхідно визначити пов'язані з нею зміни. Зв'язок змін з подією існує об'єктивно [1]. Злочин, як зазначає А.Г. Мусейбов — це акт взаємодії злочинця з оточуючим середовищем [2]. О.Р. Росинська підтримує цю думку і зазначає, що злочин являє собою акт людської діяльності, тобто це явище матеріального світу, і як будь-яке явище, процес, воно пов'язане з іншими

явищами, процесами, фактами, які відбуваються у реальному оточуючому середовищі та віддзеркалюються в ньому. Таке віддзеркалення об'єктивне, оскільки у світі не існує явищ, які принципово не віддзеркалюються і злочин не є винятком з цього правила [3]. Принципово погоджуючись з такими думками стосовно визначення терміну "злочин", вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що згідно до ст. 7 Кримінального кодексу України, злочин полягає не тільки у людській діяльності, а також і у бездіяльності, яка також відображається в оточуючому середовищі, залишає сліди, які піддаються криміналістичному дослідженню і аналізу.

Механізм злочину в криміналістиці розглядається як складна динамічна система, взаємопов'язаними елементами якої виступають: особа (особи), котра здійснює дії по підготовці, скоєнню та приховуванню злочину; зв'язки й стосунки між учасниками події; об'єкти, якими скористалися правопорушники, їх властивості й ознаки; явища, що відображають процеси, які мали місце при скоєнні злочину; просторово — часові фактори матеріальної обстановки події злочину та інше [4]. Процес пізнання події злочину починається з моменту надходження до правоохоронного органу відповідної інформації про нього, а процес виникнення інформації, як вірно зазначає Р.С. Белкін, це процес відображення, а її виникнення — результат цього процесу [5]. В багатьох випадках така інформація буває неповною і не завжди вірогідною, що значно ускладнює прийняття правильного рішення. Для з'ясування сутності інформації про подію і прийняття відповідного рішення проводяться перевірочні дії та попереднє розслідування. Вони спрямовані на збирання відомостей з слідів злочину, які є прямим наслідком взаємодії злочинця з оточуючим його середовищем.

Поняття механізм злочину охоплює собою спосіб вчинення злочину, але багатоглибше від нього, оскільки спосіб вчинення злочину включає до себе лише систему дій злочинця (злочинців). Звідси механізм злочину являє собою найбільш загальну та універсальну систему взаємодії матеріальних об'єктів і процесів, які характеризують його структуру та обумовлюють виникнення джерел криміналістичної інформації [6]. Таким чином джерелами криміналістичної інформації виступають сліди злочинної події, важлива роль у виявленні яких належить оперативно-розшуковій діяльності [7].

У зв'язку з тим, що криміналістика під слідами злочину в широкому плані розуміє будь які зміни у оточуючому середовищі, постає завдання розробки відповідних засобів, прийомів та методів вилучення з них інформації і оперування нею.

Подія злочину, як вольовий акт діяння людини (діяльність або бездіяльність), вивчається різними юридичними науками, кожна з яких виділяє

коло своїх, специфічних питань. Криміналістика вивчає злочин як результат суспільно-небезпечної поведінки людини. Така діяльність відбувається за відповідними закономірностями, які обумовлюються об'єктивними і суб'єктивними чинниками, та відбивається в слідах.

На основі вивчення слідів, як результату злочинної діяльності, з урахуванням закономірностей їх утворення у свідомості інших людей і на оточуючих предметах відбувається процес встановлення події злочину. Дослідження слідів для вилучення з них інформації потребує від слідчого використання загальнонаукових, та галузевих методів пізнання, міждисциплінарних підходів, застосування науково-технічних засобів і прийомів, які розширюють і поглиблюють його пізнавальні можливості [8]. Для людини, яка розслідує злочин, він завжди є подією минулого, і факти, які його складають, не можуть бути об'єктом безпосереднього сприйняття [9]. В процесі розслідування, особи що його проводять, здобувають певні знання про обставини злочину та особу, що його вчинила [10]. Вірно зазначає З.З. Зінатулін, що шлях відтворення реальної картини подій, що мали місце під час вчинення злочину, уявляє собою складний процес переходу від незнання до знання, від знання імовірного до вірогідного, до встановлення у справі об'єктивної істини [11]. По мірі накопичення інформації і дослідження фактичних обставин злочину імовірне знання якісно змінюється. Множина пояснень фактів, яка мала місце на початковому етапі розслідування, в наслідок накопичення інформації замінюється єдиною можливою, яке відповідає дійсності пояснюємої події [12].

Виходячи з цього, розслідування припустимо розглядати як складний, багатобічний соціальний процес, в орбіту якого залучається велика кількість суб'єктів, які мають свої власні інтереси й специфічні мотиви поведінки, що підпорядковані загальному завданню кримінального судочинства (ст. 2 КПК України). Воно носить дослідницький, пошуковий характер і, за словами М.В. Костицького, пов'язане з великими труднощами, оскільки пізнання їх обставин здійснюється ретроспективно, часом при вельми інтенсивній протидії зацікавлених осіб з досить різноманітними інтересами, які інколи виключають один одного, свідомо викривляють істину [13]. Така діяльність відбувається за загальними методами пізнання соціальних явищ. В криміналістиці її розглядають як складний інформаційно-пізнавальний процес, який складається з етапів пошуку інформації, вироблення й реалізації великої кількості різноманітних за змістом, спрямованістю, характером, цілями й завданнями тактичних рішень та методів (прийомів), які чергуються між собою до того часу, доки злочин не буде розкрито і з'ясовано усі його обставини, тобто встановлено об'єктивну істину у справі [14].

Таким чином, розслідування уявляє процес пізнання злочинної події шляхом відшукування, вилучення і криміналістичного аналізу інформації, для прийняття на цій підставі процесуальних і тактичних рішень. Підвищенню результативності такої діяльності сприяє застосування сучасних методик розслідування, до яких правомірно відносяться позазаводові, які можна поділити на дві великі групи. До першої належать ті, застосування яких може відбуватися безпосередньо після виявлення події злочину і не потребує збирання додаткової інформації для прийняття відповідного рішення. Це методики розслідування, які побудовані за ознаками:

- особи потерпілого (іноземні громадяни, особи з дефектами психіки);
- місця вчинення злочину (на транспорті, у великому місті, сільській місцевості, в місцях позбавлення волі, в місцях громадського відпочинку і т.п.);
- часу вчинення і стану розслідування (нерозкриті злочини минулих років);
- умов вчинення злочинів (в умовах стихійного лиха);
- використання специфічних засобів злочину (комп'ютерні злочини) і т.п. Тобто, наявність даних про такі обставини вже сама по собі дає підстави для застосування позазаводових методик розслідування.

Інакше складається, коли на початковому етапі провадження недостатність інформації або невмілий її аналіз не дозволяють своєчасно застосовувати нетрадиційні методичні рекомендації. До такої групи можна віднести усі позазаводові методики, які побудовані:

- за особливостями особистості злочинця (неповнолітні, особи з фізичними або психічними вадами, іноземці, жінки, рецидивісти тощо);
- за формою організації і засобами злочинної діяльності (розслідування злочинів скоєних групою осіб, організованими злочинними угруповання і т.п.).

Для ефективного застосування специфічних позазаводових методик розслідування таких злочинів особливого значення набуває своєчасний і якісний аналіз криміналістичної інформації. Криміналістичні ситуації, які можуть формуватися на початковому етапі розкриття зазначених злочинів, можна поєднати у три групи, в залежності від наявності інформації для застосування позазаводових методик розслідування.

Характерним для першої ситуації є обмеженість інформації про особу злочинця. В таких випадках робота починається з ретельного дослідження слідової обстановки на місці події, вилучення всієї можливої інформації та її криміналістичного аналізу. Висновок про характерні ознаки злочинця можна зробити лише за результатами дослідження слідів і аналізу інформації, яка у них міститься. Адже в слідах злочину відбиваються

Розділ 1

найбільш типові ознаки виявлення психології (мотивації, потреб), фізичних можливостей, професійних навичок, злочинних звичок тощо.

Так, згідно запропонованої нами класифікації злочини які об'єднано у групу за суб'єктом злочину характеризуються:

- по-перше особистістю злочинця;
- по-друге слідовою картиною;
- по-третє предметом злочинного посягання;
- по-четверте способом вчинення.

Наприклад, прийти до висновку, що злочин вчинено рецидивістом можливо на основі аналізу слідів, залишених на місці злочину. Так, вони (рецидивісти) ретельно готуються до вчинення злочину, цілеспрямовано обирають об'єкт з урахуванням його цінності, знайомляться з його місцезнаходженням, обирають місця підходу та відходу, вивчають режим охорони і т.і., роблять так-би мовити рекогносцировку місцевості. У деяких випадках входять в контакти з майбутніми потерпілими, виготовляють або замовляють технічні засоби, та прилади, фальшиві документи, фабрикують неправдиві сліди та речові докази на місці злочину, часто користуються маскуванню зовнішнього виду. Для вчинення злочину, заздалегідь обирають співучасників та готують варіанти реалізації викраденого. Згідно до цього обов'язково повинні бути свідки, слід лише відшукати та допитати їх і отримати необхідну інформацію. Рецидивісти завжди намагаються уникнути відповідальності за вчинене. З цією метою знешкоджують сліди, способом протирання предметів, або "працюють" у рукавичках, чи вдаються до інших заходів, які висушують на деякий час шкіру пальців рук. Але відомо, що знищити всі сліди неможливо, а знешкодження одних слідів призводить до появи інших. Якщо на місці злочину виявлені затерті сліди, або сліди рукавичок, чи якась хімічна речовина, можливо зробити припущення що діяв рецидивіст а, якщо знайдено сліди пальців рук раніше судимої особи, то це вже не припущення, а висновок. Про це також свідчить: — знаходження на місці пригоди предметів, які по деяким ознакам можуть належати досвідченим злочинцям, або особі, яка відбуває покарання (знаряддя які використовуються у злочинних цілях, одяг, який носять у виправних установах і т.і.); — використання злочинного жаргону, різноманітних назв, кличок; — наявність характерного татуювання і т.п.

Спосіб вчинення злочину також відіграє важливе значення. У більшості випадків кожному рецидивісту притаманний свій спосіб, яким він неодноразово користувався і вважає його найбільш надійним та досконалим. Таким чином, ретельно дослідивши спосіб злочину можливо встановити особу, яка його скоїла. Рецидивісти активно протидіють розслідуванню,

тобто заздалегідь готують алібі, не допомагають слідству, аж доки їх винність не буде повністю доведена неперевіреними фактами. Вони ретельно готують надійні сховища, а у необхідних випадках можуть безжалісно знищувати предмети злочинного посягання, аби уникнути відповідальності за скоєне. Ще одна характерна риса злочинів вчинених рецидивістами, це жорстокість, цинізм. Звісно, що робити припущення про те, що на місці злочину діяв рецидивіст тільки при наявності однієї з перелічених ознак неможливо, але визначена сукупність таких ознак вже буде імовірним цього свідченням.

Злочини, які об'єднані за формою організації і засобами злочинної діяльності характеризуються:

- особистістю злочинців;
- слідовою картиною;
- способом вчинення.

Характерними слідами на місці злочину, з яких можливо почерпнути інформацію про те, що його вчинено організованою групою можуть бути відбитки пальців рук, ніг, губ, і т.і. Так, досліджуючи сліди пальців рук насамперед слід звернути увагу на наявність відбитків одноіменних пальців та різницю у малюнку папілярних ліній, розмір і давнину їх появи. Сліди куріння (наявність різноманітних марок цигарок, спосіб та манера гасіння недопалків, сліди від мундштука та прикусу, губна помада, слина на недопалках, товарний знак, якщо всі недопалки однієї марки, наявність різноманітних фабрик також свідчить про різних осіб. Сліди переносу вантажу та важких речей, які не під силу однієї особі. Слід звертати увагу на об'єм та вагу викраденого, використання транспортних засобів для перевезення речей та злочинців. Сліди пошкоджень на трупі та перешкодах, які нанесені різними предметами, видами зброї а також різний механізм нанесення пошкоджень, наявність слідів катування тощо. Спосіб приховування злочину (місце приховування, спосіб розчленування, вид інсценування). Спосіб скоєння злочину характеризується складністю або витонченістю. Знаряддя та засоби вчинення злочину (складні пристосування для різання металу, домкрати, преси і т.і.). Гільзи, кулі та сліди на перешкодах від різних моделей зброї. Складність виготовлення об'єкту, передбачає кооперацію декількох виконавців.

З наведеного можливо дійти висновку, що злочинів без "німих свідків" (слідів) не існує. І ці "свідки" при правильному та грамотному підході обов'язково нададуть певну інформацію про подію злочину, а це в свою чергу надасть можливість слідчому правильно обрати необхідну методику розслідування. Так, на характерні ознаки особистості злочинця можуть вказувати:

Розділ 1

— різноманітні сліди рук, ніг і взуття. Розміри папілярних ліній можуть свідчити про вік особи. Так, з віком у особи розміри папілярних ліній і відстань між ними збільшується, а тому їх кількість на відрізу 0,5 см зменшується. Якщо у дітей до 12 років їх 12—13, у підлітків 10—12, то у дорослих їх 9—10 ліній. З віком поверхня шкіри людини змінюється, з'являються зморшки, які виявляються в слідах у вигляді, так званих, білих ліній. В слідах пальців можуть відбиватися різноманітні пошкодження, які вказують на належність людини до тієї чи іншої професії (хімік, муляр, швець тощо);

— сліди зубів на таких специфічних об'єктах, як шоколад, сир, цукерки й інші продукти харчування можуть вказати, кому вони належать — дорослому чи неповнолітньому;

— залишені речі — їх розмір, фасон, характер зношеності можуть вказувати на вік особи, її фізіологічні особливості, місце і спосіб їх виготовлення й т.п. Виявляти і піддавати аналізу потрібно усі предмети і речі, у тому числі і ті, які мають відміну за характером, формою, розміром. Аналіз такої інформації може свідчити про вчинення злочину однією особою або групою, про кількісний і якісний склад групи (участь неповнолітнього, жінки, підбурювача або керівника злочину, особи, яка має злочинний досвід);

— предмети злочинного замаху, для злочинів неповнолітніх характерним є викрадення: канцелярських приладів, іграшок, радіотехніки, молодіжного одягу, спиртних напоїв, цигарок, солодощів, а також викрадення менш цінних речей і залишення поруч значно дорожчих. Аналіз викраденого може свідчити про те, що такі предмети можуть зацікавити тільки жінку. Характер викраденого може свідчити про цільову спрямованість злочину, наявність у особи певного злочинного досвіду. Викрадення з колекції конкретної картини і залишення поруч значно дорожчих може свідчити про замовлення. Умілий відбір творів мистецтва, з широкого кола, може свідчити про участь у злочині обізнаної людини, або ретельної підготовки з попереднім ознайомленням з місцями знаходження викраденого;

— спосіб вчинення злочину, який, як складна система дій, відбивається у вигляді слідів в оточуючому середовищі. Відсутність якихось складних дій у вчиненні і приховуванні злочину їх непослідовність і нелогічність, розкидування окремих речей, безмотивне пошкодження предметів, особливо якщо це вимагало витрат деякого часу, кількість габарити і вага викраденого частенько вказує на неповнолітніх. Застосування складних засобів для вчинення злочину, використання вибухівки і зброї, місце вчинення злочину вказують на організований характер. Ха-

ракти злочину, що вчинюють організовані групи залежить від мети, яку бажано досягти. Коли треба залякати конкурентів злочини вчинюють відкрито, зухвало на очах значної кількості людей, застосовують вогнепальну зброю і вибухівку, на місці злочину або неподалік залишають зброю і транспортні засоби, а інколи їх знищують (спалюють). Коли не потрібно афішувати організований характер злочинної діяльності вдаються до системи дій, щоб замаскувати злочин (нешасний випадок, необережне поводження з джерелом підвищеної небезпеки і т.п.), або представити його як звичайний;

— розміри отвору пролому для проникнення, ознаки наслідування героям детективних книжок і фільмів (залишення на місці злочину підписів, лозунгів, записок і т.п.). Зміст та почерк таких документів, а також місця розміщення надписів можуть дати цікаву інформацію відносно фізичних та інтелектуальних властивостей особи (надписи на стінах роблять, як правило, на рівні очей, що дозволяє судити про зріст особи). Крім того, аналізу піддають зміст надписів та почерк їх виконавців.

Природньо, що наявність однієї з таких ознак у справі ще не може розглядатися як пряме свідчення щодо конкретної особи, яка вчинила злочин. Але криміналістичний аналіз такої інформації і співставлення її з іншою інформацією, яку зібрано у справі дозволяє з певним ступенем імовірності дійти висновку щодо особи злочинця і отримати інформацію про:

- особливості статури, ознаки статі, віку та інші об'єктивні дані особи;
- особливості психіки (за характером викраденого, специфікою поведінки на місці вчинення злочину і т.д.);
- предмети злочинного замаху, знаряддя і засоби його вчинення, одяг, взуття і супутні об'єкти [15].

Таким чином, якісний і своєчасний аналіз криміналістичної інформації про обставини події дозволяє розпізнати ті криміналістично значущі ознаки злочину, які дозволяють розробляти та застосовувати для його розслідування позазавидові методики, використовувати ті методичні рекомендації, які є найбільше ефективними для даних умов і можуть зробити роботу результативною. Саме цим, як вважається, обумовлюється розбудова позазавидових методик розслідування, які покликані озброїти практиків певним обсягом знань, сучасними способами і методами діяльності, застосування яких дозволить своєчасно виявляти криміналістичні ознаки злочину.

Література:

1. Корюкин В.И. Вероятность и информация // Вопросы философии. 1965. № 8. С. 42-43.
2. Мусеибов А.Г. Место и обстановка совершения преступления в структуре криминалистической методики // Юридические записки. Вып. 7: Расследование преступлений: Вопросы теории и практики. / Под ред. О.Я. Баева. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1997. С. 100.
3. Росинская Е.Р. Профессия — эксперт. М.: Юристъ. 1999. С. 23.
4. Щербаковський М.Г. Джерела криміналістичної інформації про механізм злочину // Вісник університету внутрішніх справ № 1, 1996. С. 36.
5. Белкин А.Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. М.: Издательство НОРМА, 1999. С. 30.
6. Криминалистика социалистических стран. М., 1986. С. 334.
7. Курочка М. Легалізація оперативно-розшукової діяльності у доказуванні // Право України № 10. Київ. 1999. С. 34.
8. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. М.: НИИ РИО ВШ МВД СССР, 1969. С. 14—15.
9. Белкин А.Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. М.: Издательство НОРМА, 1999. С. 5.
10. Бандура О.О. Проблема істини в галузі правозастосування // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. № 1. К. 1991. С. 44.
11. Зинатуллин З.З. Вероятное и достоверное в процессуальных решениях следователя // Проблемы доказывания по уголовным делам: Межвуз. сб. науч. тр. Красноярск.: Изд-во Краснояр. Ун-та, 1988. С. 10.
12. Лузгин И.М. Моделирование в расследовании преступлений // Труды высшей школы МООП СССР. Вып. 13. М., 1967. С. 20
13. Костицкий М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. К.: Высш. школа, 1990. С. 239-240.
14. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. М.: 1991. С. 208.
15. Лукьянчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних. К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1990. С. 13—15.

А.В. ІЩЕНКО

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПОЧЕРКОЗНАВСТВА (ІСТОРИКО-ХРОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Не буде перебільшенням сказати, що історія розвитку науки взагалі, чи окремих її галузей та напрямків, завжди буде залишатись не до кінця вивченою. Тому дослідники постійно звертаються до історичної проблематики і знаходять все нові й нові свідчення про певні події, обставини, діяльність людей, хитросплетіння взаємозв'язків, вплив минулого на сучасність. Так вже склалося, що з часом певні сторони минулого ховаються за подальшими вчинками людей та подіями чи зумисне спотворюються. Але завдяки допитливості та ретельності дослідників, які цілеспрямовано та методично відшукують сліди минулого, є можливість встановити хоча б канву попереднього перебігу подій. Буває і так, що раніше сховані часом, приховані чи спотворені зацікавленими людьми свідчення, пробиваються-таки у сьогодення у самих різних формах. Це можуть бути різноманітні свідчення результатів будь-якої діяльності: документи, знаряддя, одяг, предмети вжитку, зброя, матеріали, вироби та інше. Вивчення таких своєрідних слідів дозволяє науковцям глибше пізнавати минуле.

Разом з тим, відкриття раніше невідомих фактів, свідчень — не єдине джерело встановлення, вивчення минулого. Розвиток науки розширює кругозір та можливості дослідників і дозволяє виявити у відомих вже фактах, подіях нові сторони та відтінки минулого. Тобто інтерпретація відомих історичних фактів з позицій здобутків сучасної науки дозволяє повніше розкрити багатоаспектність подій минулого.

У системі юридичних наук своєрідне місце займає криміналістика. Ця наука спрямована на встановлення злочину, його обставин та злочинця за допомогою вивчення слідів, які утворились в результаті злочину. У зв'язку з цим можна провести певну паралель між історичними дисциплінами та криміналістикою, яка теж вивчає минуле, хоча і не таке вже й далеке, за певними слідами.

Криміналістика вважається молодішою наукою, хоча вік науки є досить умовною категорією. Відомо, що певна система знань формується впро-

довж значного періоду. Тому важко пов'язувати виникнення конкретної галузі знання з певною датою та місцем. Помилково, з нашої точки зору, було б стверджувати, що криміналістика, наприклад, сформувалась саме у такому-то році і на певній географічній території. Скоріше за все певні факти, наприклад, публікація наукової роботи, створення відповідної установи, можуть свідчити про стан зрілості, сформованості конкретної системи знань.

Традиційно появу криміналістичної науки як системи знань пов'язують з виданням у 1892 році роботи Ганса Гроса "Руководство для судебных следователей чинов жандармерии и полиции" [1], яка пізніше була видана уже із зміненою назвою: "Руководство для судебных следователей, как система криминалистики" [2].

У середині семидесятих років ХХ століття побачила світ робота відомого історика науки Юргена Торвальда, який окреслив історію криміналістики межами століття [3]. Але, ще у 1570—1792 роках у Парижі створюється та діє Корпорація присяжних майстрів-письмознавців, які проводили дослідження підписів, а у 1823 році Ж.Е. Пуркіньє видає науковий трактат про відбитки пальців "К вопросу о физиологии кожного покрова человека" [4, 5]. Навіть ці окремі факти вимагають від дослідників звертатись до більш глибоких пластів історичного минулого, адже вони цілком можуть свідчити про більш ранні часи формування основ криміналістики як науки.

Взагалі, історія розвитку та становлення криміналістики досліджена фрагментарно, хоча науковцям відомі вагомні роботи в цій галузі [5]. Справа в тому, що увагу вчених переважно привертала окремі, хоча і чисельні, приклади використання науки у розслідуванні злочинів [6]. Це і не дивно, тому що дані, які б прямо свідчили про розвиток цієї науки розпорошені у різних галузях знання. Така ситуація, зокрема, пояснюється синтетичним характером самої криміналістичної науки, яка багато в чому формувалась за рахунок запозичення та пристосування різноманітних знань із інших наук для вирішення своїх завдань. У зв'язку з цим, для вивчення історії криміналістики одночасно із необхідністю встановлення нових фактів і свідчень, які мають відношення до криміналістики, постає потреба осмислення та інтерпретації відомих даних із різних наук, які можуть допомогти більш повному висвітленню зародження та формування криміналістичної науки. Звичайно, певні події в різноманітних галузях діяльності не завжди мають безпосередній вплив на формування криміналістичних знань. Здебільшого використання здобутків інших наук та видів діяльності в криміналістиці має опосередкований характер. Наприклад, у XVIII столітті французький лікар Жорж Кюве аргументував думку про усталений закономірний взаємозв'язок органів живого організму та звернувся увагу на можливість реконструкції зовнішнього вигляду тварин за їх кіс-

тками [7, 76—77]. Нам важко однозначно стверджувати, що російський антрополог М.М. Герасимов свою діяльність по відтворенню зовнішнього вигляду доісторичних людей та сучасників за черепом (1927 р.) будував на здобутках Ж. Кюве, але маємо всі підстави говорити про те, що ці досягнення французького вченого мали вагомий вплив на розвиток тих розділів криміналістики, які пов'язані з використанням ознак зовнішності людини. Тобто вивчення історії криміналістики передбачає виявлення, співставлення та інтерпретацію різноманітних фактів та обставин, які можна розглядати як фактори, що впливали на її розвиток.

З огляду на сказане цікавим, з нашої точки зору, є хронологічний огляд подій, які мають відношення до криміналістики як науки та юридичної діяльності взагалі чи до окремих їх розділів та напрямків.

Відомо, що письмо, як засіб спілкування, є одним із найбільш давніх і найбільш вагомих здобутків людства. В криміналістиці сформувалась підсистема знань “Судове почеркознавство”, яка вивчає процеси формування, розвитку та можливих змін почерку, а також методи і засоби його дослідження з метою вирішення ідентифікаційних і неідентифікаційних задач, які виникають у процесі кримінально— та цивільно-процесуальної діяльності [8, 147].

Практичне застосування цих знань здійснюється в межах почеркознавчої експертизи, яка дає можливість встановити виконавця рукопису чи визначити певні його характеристики: стать, вік, умови написання тексту та інші.

Звичайно, це сучасне уявлення про можливості використання зазначених знань у боротьбі зі злочинністю. Але ми можемо припустити, що до письма, почерку, як унікальних явищ людського спілкування, завжди було зацікавлене ставлення з боку самих різноманітних людей. Історія свідчить, що у всі часи використання писаних документів супроводжувалось вдалими та не дуже вдалими спробами протизаконного змінення їх змісту. Цікаво і характерно, що законодавство різних часів переконливо свідчить про важливість встановлення автентичності певних рукописів. Ще 1792—1750 роках до нової ери у Законах царя Хамурапі є приписи про необхідність використання документів при судовому розгляді. Важливість рукописних документів як джерела доказів чітко усвідомлювалась і в інших державах, і в інші часи. Не випадково уже у 1424 році у “Псковській судній грамоті” передбачалась сувора відповідальність за виготовлення “лживих грамот”. Тобто підrobка писаних документів на той час набула такого поширення, що вимагала юридичного встановлення авторів тексту та підrobки почерку. На початку наступного, XVI століття, як свідчить література, почеркознавчі дослідження уже досить широко відомі. У 1508 році результати почеркознавчих досліджень стають вагомим доказом у

звинуваченні в незаконному продажу князівської вотчини архімандритом Кремлівського Чудова монастиря [9, 156].

Звертаючись до історії почеркознавства, слід сказати, що основним джерелом витоків та формування криміналістичних знань у галузі почеркознавства є, природно, суспільна практика та пошуки у різних науках. Концентрованим виразом та формою зосередження таких знань є, на нашу думку, законодавство, різноманітна література та діяльність спеціальних криміналістичних установ.

Стосовно законодавства, слід сказати, що в Росії та інших державах упродовж століть постійно приділяється підвищена увага боротьбі з підробкою документів. Так в "Уставі Великого князівства Литовського" спеціально передбачена стаття 5 "Як повинен бути покараний той, хто підроблює великокняжі листи та їх печатки", у "Судебнику" 1550 року передбачалась смертна кара за підробку документів. "Соборное уложение" 1649 року містить окрему главу IV "О подпищеках и которые печати подделывают", три з чотирьох статей якої передбачають смертну кару за підробку документів та печаток [10, 91, 268–269], а "Соборное уложение" 1699 року конкретизує види досліджень та своєрідних експертиз, які проводились при розслідуванні злочинів, зазначаючи, зокрема, і таку форму дослідження, як порівняння підписів.

Характерно, що на практиці відпрацьовуються певні процедури проведення почеркознавчих досліджень. Так, у 1686 році при проведенні почеркознавчих досліджень для забезпечення їх достовірності уже мала поширення практика отримання експериментальних зразків почерку. Про це свідчать матеріали справи по розслідуванню анонімного листа про зловживання Івана Пермькова [9, 106]. Визначались на той час і найбільш кваліфіковані посадові особи, які залучались до проведення таких досліджень. Це були дяки, канцелярські чиновники, аптекарі, які найчастіше працювали з рукописними документами. Ці свідчення красномовно говорили про поширеність у повсякденному житті рукописних документів та існування значної частки серед них підроблених документів.

Очевидно нагальна потреба підвищення ефективності боротьби з підробкою документів спонукала можновладців у 1699 році узагальнити практику та законодавчо врегулювати деякі питання у цій галузі. Так, 9 грудня 1699 року видається Указ "О порядке исследования подписей на крепостных актах в случаях возникшего о подлинности оних спора или сомнения, о писании крепостей в поместных и вотчинных делах в поместном приказе, а не на Ивановской площади, и о потребном числе свидетелей для подписания крепостных актов" [9, 174–177]. Текст зазначеного указу не зберігся, але за даними літератури можна сказати,

що в цьому документі вже була врахована і практика дослідження почерку з визначенням суб'єктів такого дослідження та певних процедур.

Прогресивним у вдосконаленні досліджень рукописних документів було прийняття у березні 1715 року в Росії "Краткого изображения процессов и судебных тяжб" та введення в дію 26 квітня 1715 року "Артикулов воинских". В цих документах більш детально окреслені правові та організаційні питання вивчення рукописів для встановлення їх автентичності.

Таким чином, у законодавстві із самих ранніх часів закріплювались як необхідність дослідження письмових документів, так і певний порядок їх проведення. З огляду на час прийняття законів, де закріплюються основи дослідження почерку, витoki формування криміналістичних знань беруть свій початок значно раніше, ніж про те пишуть більшість вчених-криміналістів.

Наукові видання з почеркознавства, як витoki та форма конкретизації криміналістичних знань, доцільно поділити на дві групи. Перша група робіт — це публікації, які містять розгляд питань почеркознавства без зв'язку з розслідуванням злочинів, боротьбою зі злочинністю. Друга група праць присвячена пошуку можливостей використання криміналістичних знань у галузі почеркознавства безпосередньо для розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Перша група робіт, тобто результатів вивчення особливостей почерку за межами боротьби зі злочинністю, нами окреслена не випадково. Справа в тому, що видання, де висвітлювались питання почеркознавства, особливого поширення набули у XVII—XVIII століттях. В ці часи в Європі традиційно активною була діяльність чисельних провидців, знахарів, гадалок, ворожій, які з використанням самих різноманітних засобів та ознак людей намагались передбачити їх долю. Серед джерел інформації про майбутнє віщуни та провидці все частіше стали використовувати письмо. Тому дослідження почерку, як джерела інформації про ознаки людини та її майбутнє, долю, теж набули значного поширення.

Однією з перших ґрунтовних праць цього напрямку був підготовлений у 1622 році трактат італійця К. Бальдо "Роздуми про способи розпізнавати звичаї та особливості того, хто писав, лише за його письмом", який був опублікований у 1664 році в Болоньї [11, 14].

У 1772 році у Швейцарії пастор Лафатер із Цюріха видав роботу "Фрагменты физиогномики", де, окрім ознак зовнішності особи, була спроба обґрунтувати зв'язок особливостей почерку з характером виконавця рукопису [9, 140], яка у 1875—1878 роках була перевидана у Німеччині, що свідчило про поширення ідей щодо взаємозв'язку почерку та інших характеристик людини. Трохи пізніше, у 1792 році німецький

дослідник Громан у Вітенберзі надрукував трактат “Дослідження можливостей визначення характеру за почерком”, де зроблена спроба аргументувати можливість визначення зросту, віку, голосу, кольору волосся за ознаками почерку.

Важливою подією у розвитку почеркознавства, як вважають більшість дослідників, було видання у 1872 році французьким абатом Жаном-Іполітом Мішоном (1806–1881) книги “Таємниці письма”. Саме в цій роботі вперше з’являється термін “графологія” та аргументується його зміст. Грунтовне дослідження ознак письма дало змогу Ж.-І. Мішону ініціювати створення Паризького графологічного товариства та заснувати журнал “Графологія”. У цей же час, у 1875–1900 роках у графології формується прикметоописовий напрямок, основою якого є те, що кожна літера, кожен знак, та їх елементи, слова, рядки у певного виконавця рукопису мають індивідуальні характеристики. Подальша розробка цих ідей знайшла своє відображення у роботах француза Адріана Варінарда. Не залишились вони без уваги і в інших країнах. Так, у 1889 році в Одесі російською мовою видається короткий курс графології А. Варінарда “Графология в семи уроках” [12, 142–143]. У 1894 році в Ризі з’являється перша в Росії, як нам відомо, книга з проблем графології, яка була підготовлена Ахшарумовим Н.Д. та Тишковым Ф.Ф. і мала назву “Графология или Учение об индивидуальности письма”. Помітне місце в літературних джерелах займає робота І.Ф. Моргенштерна “Психографология”, яка була видана у Санкт-Петербурзі у 1903 році [13]. Автор зробив спробу розкрити особливості характеру видатних людей на основі аналізу зразків почерку.

Звичайно, згадані видання містили багато відомостей та висновків, які, м’яко кажучи, не зовсім узгоджувались із науковими поглядами. Але при підготовці цих робіт відпрацьовувалась методика виявлення специфічних ознак почерку, що у той час, і в подальшому активно використовувалась криміналістами.

Другу групу джерел складають власне ті, які відображають питання почеркознавства з позицій використання знань у цій галузі для розкриття, розслідування та попередження злочинів. Мабуть однією з перших таких спеціальних публікацій була робота француза Ф. Демеля “Поради до розслідування підроблених рукописів і порівнянню почерків та підписів для того, щоб вміти бачити та виявляти всілякі підробки, з докладним та повним поясненням мистецтва письма; про те, як розпізнавати та розшифровувати приховані та таємні письмена”, яка була видана у 1604 році у Парижі. Велику зацікавленість викликала книга ще одного француз Ж. Равено “Трактат про дослідження письма”, яка була видана у 167 році у Парижі. Взагалі, книги з почеркознавства того часу мало ког-

залишали байдужими. Більше того, зазначені роботи були дуже авторитетні на той час, адже вони містили знання, які викликали занепокоєння навіть державних мужів. Тому, книга Ж. Равено у 1870 році, тобто у рік її видання, за рішенням властей була вилучена та спалена тому, що відповідні державні чиновники побоювались, що описаними в книзі способами підробки документів можуть скористатися злочинці [11, 14].

Наприкінці XIX століття побачила світ робота французького криміналіста засновника і творця "словесного портрета", А. Бертильона "Сравнение почерка и графическая идентификация", яка була видана у Парижі 1898 року. Це, фактично, була перша суто криміналістична робота, де значна увага приділялась ознакам почерку та вперше, наскільки нам відомо, розкривалась методика криміналістичної ідентифікації особи за індивідуальними ознаками почерку. Особливістю книги було і те, що вона найбільш повно відображала прикметоописовий метод дослідження почерку. Не зайвим буде зазначити, що сумнівність методу проявила себе при хибних висновках експертизи рукописних текстів на сумнозвісному процесі Дрейфуса (1894–1899 р.р.) у Франції.

Певний резонанс серед дослідників та практичних працівників правоохоронних органів мала праця відомого кримінолога Ч. Ломброзо "Графология", яка була видана в Італії у 1899 році. Зазначена книга явила собою чергову спробу дослідника злочинного світу пов'язати особливості почерку з певними рисами правопорушників та використовувати ознаки почерку для діагностики і встановлення злочинців.

У російській, і не тільки у російській, криміналістичній науці та практиці на особливу увагу заслуговує робота відомого криміналіста Є.Ф. Буринського "Судебная экспертиза документов, производство ее, пользование ею", яка була видана у 1903 році у Санкт-Петербурзі. Книга містила відображення розроблених автором фотографічних методів дослідження документів, в тому числі і рукописів.

В цей період вчені та криміналісти-практики докладають зусиль до виявлення та конкретизації ознак почерку. У 1908 році експерт А.А. Поповицький поглиблює класифікацію ознак почерку. Він, зокрема, конкретизує такі ознаки як лінія рядка, розмах, розгін, нахил почерку, натиск, загальна характеристика малюнку букв, порівняльна величина букв у словах, зв'язок літер, особливості виконання літер та інших.

Зазначена проблематика привертала також увагу і українських науковців. У 1915 році завідуючий Київським кабінетом науково-судової експертизи С.М. Потапов розробив методику дослідження почерку, в основу якої покладено порівняння співвідношення між штрихами по лініях, утворення їх верхніми та нижніми закінченнями, про що було зроблено ґрун-

Розділ 1

товну та аргументовану доповідь на з'їзді управляючих кабінетами науково-судової експертизи.

Зрозуміло, що дослідження питань почеркознавства не затухають. Для їх повноти залучається і зарубіжний досвід. У 1926 році російською мовою видається книга Оттоленгли С. "Экспертиза почерка и графическая идентификация", який був послідовником Ч. Ломброзо.

Першою в колишньому СРСР роботою, яка була спеціально присвячена почеркознавству, стала книга А.І. Вінберга "Криминалистическая экспертиза письма", яка була підготовлена на основі захищеної в 1938 році дисертації та видана у 1940 році [14].

Звичайно, проблемам почеркознавства присвячено немало робіт. В цьому відношенні слід сказати про особливості розвитку криміналістики взагалі та окремих її розділів у ХХ столітті. Головною особливістю, як ми вважаємо, є те, що до певного часу дослідження проблем криміналістики здійснювались епізодично і переважно практиками і здебільшого для розробки та вдосконалення засобів практичної діяльності. У 20-ті, а особливо у 30-ті роки, проблематика криміналістики стає предметом широких наукових досліджень. З'являються ґрунтовні самостійні видання, окреслюються відповідні розділи в підручниках. Практично у всіх підручниках з криміналістики є самостійний підрозділ, присвячений висвітленню основних питань почеркознавства. У різні часи ці підрозділи мали різні назви, наприклад "Криміналістичне дослідження письма" [15, 203–215], "Почеркознавство" [16, 181–203], "Скриберологічні об'єкти як носії криміналістично значимої інформації" [17, 165–179] та розглядалися самостійно, чи в рамках розділу "Криміналістичне дослідження документів" [18, 150–185]. Питанням почеркознавства та почеркознавчих досліджень присвячена значна кількість дисертаційних робіт. Тільки за період з 1938 по 1985 роки було підготовлено понад 60 кандидатських дисертацій, що складає 22,2 % від загальної кількості дисертацій з проблем криміналістичної експертизи. [19, 59–63].

Окремо слід сказати про те, що проблеми почеркознавства активно обговорювались в межах колишнього СРСР. Так, 27–29 червня 1951 року в Москві у Всесоюзному інституті юридичних наук проведена "Научная конференция по советскому судебному почерковедению", вплив якої на подальший розвиток почеркознавства важко переоцінити. У 1968 та у 1970 роках були проведені Всесоюзні симпозиуми з питань правової кібернетики, використання математичних методів та обчислювальної техніки в праві, криміналістиці та судовій експертизі. Характерно, що постійну увагу науковці приділяли почеркознавчій експертизі.

Значна кількість наукових робіт з проблем почеркознавства була опуб-

лікована у міжвідомчому збірнику наукових праць “Криминалистика и судебная экспертиза”, заснованого в Україні у 1964 році.

Важливим джерелом вивчення історії почеркознавства є створення та діяльність спеціалізованих криміналістичних установ, розвиток методів дослідження та інструментарію експертів.

Вивчення різноманітних наукових джерел дозволяє говорити про те, що першою спеціалізованою установою, яка проводила почеркознавчі дослідження була Корпорація присяжних майстрів-письмознавців, яка була створена у Парижі 1570 року та функціонувала до 1792 року. Основним завданням фахівців цієї установи було виявлення підробок у підписах та у різноманітних документах. У 1595 році цій Корпорації патентом короля Генріха IV надано право проведення експертиз. Тобто, експертний заклад отримав офіційне визнання з боку монарха та фактично набув статусу державного. Очевидно, ця обставина свідчила про високу кваліфікацію фахівців та їх високий авторитет у правоохоронній галузі. Слід зауважити, що ефективна діяльність цієї установи дала підстави королю Франції Людовіку XV у 1727 році реорганізувати її в Академію.

На жаль, стосовно Росії свідчення про криміналістичні установи, чи їх прообраз взагалі дуже скупі. Відносно власне почеркознавства — ще бідніші. Так, відомо, що в 1590—1699 р.р. створюється та діє своєрідна офіційна державна експертна установа, на яку покладалося завдання проведення різноманітних досліджень речових доказів. Її назви та адреса дещо дивні для сучасника — “Іванівська площа в Москві”, “Дяки Іванівської площі”. У літературі є багато згадувань про те, що на Іванівську площу в Москву направлялись на предмет встановлення підробки різноманітні документи, дослідження яких здійснювалось найбільш кваліфікованими та досвідченими на письмі людьми — дяками, аптекарями, канцелярськими чиновниками. На час підготовки статті нам не пощастило віднайти дані про створення чи діяльність інших подібних установ у Росії в XVI—XVII ст. ст. Можна лише сказати про те, що у 1866 році організовано Російське технічне товариство, п'ятий відділ якого забезпечував проведення експертизи документів, в тому числі і рукописних. Доречно буде, на нашу думку, зазначити, що у листопаді цього ж року відомий російський хімік Д. І. Менделєєв проводив експертизу документів Комісії по збереженню нерухомості у зв'язку із підозрою на їх підробку.

Визначною подією у розвитку криміналістичної науки та криміналістичних установ було створення у 1889 році в Росії першої в світі судово-фотографічної лабораторії при Петербурзькому обласному суді [20, 19—20]. Її організував, переважно на власний кошт, уже відомий на той час дослідник Є. Ф. Буринський. У тому ж році, використовуючи власноручно розроблену

Розділ I

методику кольоророзподілювальної фотографії, Є.Ф. Буринський провів експертизу підписів у справі Рокосовського і Юнгерця [21].

Створення Є.Ф. Буринським судово-фотографічної лабораторії стало надзвичайною, без перебільшення, подією тому, що вона дала могутній поштовх для організації подібних установ у системі правоохоронних органів. Передусім, держава визнала доцільність та необхідність активізації впровадження у кримінальне судочинство новітніх науково-технічних засобів та методів. 28 липня 1912 року затверджено закон про створення першого в Росії державного кабінету науково-судової експертизи при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати. Трохи пізніше, у 1913–1914 роках розпочинають свою роботу кабінети науково-судової експертизи при прокурорах судових палат Москви, Києва та Одеси. Тобто, створюється мережа судово-експертних установ, які забезпечували об'єктивізацію дослідження речових доказів та сприяли використанню досягнень науково-технічного прогресу у боротьбі зі злочинністю. Про позитивне сприйняття такого напрямку діяльності державними чиновниками та юридичною громадськістю свідчить те, що уже у 1915 році було організовано з'їзд управляючих кабінетами науково-судової експертизи, а 1–9 червня 1916 року, коли держава всі свої зусилля спрямовувала на належне забезпечення бойових дій у світовій війні, відбувся перший з'їзд експертів-криміналістів.

Звичайно, діяльність перших науково-експертних установ у Росії була призупинена відомими подіями у 1917 році. Проте, після відносного відновлення громадського порядку в державі діяльність цих закладів теж відновлюється та створюються нові установи. Так, уже 19 лютого 1919 року колегія НКВС РРФСР прийняла рішення про організацію кабінету судової експертизи, реєстраційного та дактилоскопічного бюро і криміналістичного музею при Центральному управлінні кримінального пошуку. Це був початок нового напрямку у науково-технічному забезпеченні почеркознавчих досліджень — створення експертних установ у системі органів внутрішніх справ.

Таким чином, створення та діяльність спеціалізованих криміналістичних установ також свідчить про тривалу історію криміналістики.

Для розвитку почеркознавства важливе значення мало залучення методів різних наук для дослідження рукописів. У зв'язку з цим доречно звернути увагу на деякі наукові відкриття, які сприяли подальшому розвитку почеркознавчих досліджень. Так, у 1800 році англійський астроном В. Гершель відкриває невидимі інфрачервоні промені. [9, 54]. Роком пізніше німецький вчений І. Ріттер та англієць У. Волластон відкривають невидимі ультрафіолетові промені. У 1895 році німецьким фізиком В. Рентгеном відкриті невидимі промені, які названі його ім'ям. Всі ці

відкриття пізніше стали широко використовуватись при дослідженні документів, в тому числі і рукописних. Зокрема, на початку ХХ століття американський фізик Р. Вуд розробив метод фотографування документів в ультрафіолетових та інфрачервоних променях. Ідея використання невидимих променів знайшла практичну реалізацію в роботах вчених Росії, України та СРСР. Так, у 1914 році в Київському кабінеті науково-судової експертизи за допомогою ультрафіолетового опромінення була викликана видима люмінесценція ділянки тексту, який раніше був витравлений, що дало змогу прочитати невидимий текст [9, 56]. Більш детально методика використання ультрафіолетових променів у криміналістичній експертизі була висвітлена у виступах управляючого Київським кабінетом науково-судової експертизи С.М. Потапова та приват-доцента Київського університету В.І. Фаворського [12, 80-82]. Висока ефективність використання ультрафіолетових променів у експертних дослідженнях була підтверджена у дослідях ленінградських вчених Р.Я. Герасуля та О.А. Салькова [6, 143].

У подальші роки активізувалась робота по створенню приладів з використанням властивостей невидимих променів. Наприкінці 30-х років О.А. Сальков створює один із перших зразків електронно-оптичного перетворювача. У 1944–1947 роках О.О. Ейсман, разом з інженерами Пумпером, Генінім та Какузінім, розробили декілька варіантів схем оптичних перетворювачів [22]. Наполегливі пошуки О.О. Ейсмана та Ю.А. Малишева дозволили у 1956 році у Всесоюзному науково-дослідному інституті криміналістики Прокуратури СРСР створити електронно-оптичний перетворювач "ВНИК — 1" та згодом його модернізовану версію "ВНИК — 2" [23]. У 1964 році на кафедрі кримінального процесу та криміналістики Ленінградського університету О.М. Глотовим сконструйовано декілька моделей ультрафіолетових перетворювачів [24].

Таким чином, загальний огляд подій, які пов'язані з становленням почеркознавства, говорить про давні витоки почеркознавчих знань, розгалужені напрямки їх розвитку. Це, на нашу думку, цікава і важлива проблема, яка приверне увагу науковців.

Література:

1. Гросс Г. *Руководство для судебных следователей, чинов жандармерии и полиции.* — Смоленск, 1895–1896.
2. Гросс Г. *Руководство для судебных следователей как система криминалистики.* — СПб., 1908.
3. Торвальд Ю. *Сто лет криминалистики.* — М., 1974.
4. Торвальд Ю. *Век криминалистики.* — М., 1984.

5. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. — М., 1999.
6. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. — Л., 1975.
7. Шиканов В.И. Идентификация трупа человека по его почерку при расследовании убийств. — Иркутск, 1973.
8. Яблоков Н.П. Криминалистика. — М., 2000.
9. Крылов И.Ф. В мире криминалистики. — Л., 1989.
10. Российское законодательство X—XX веков. В 9-ти томах. — Т. 3. — М., 1984—1989.
11. Лісовий А.С., Лісовий К.А. Ваш почерк розповідає про Вас... — К., 1993.
12. Крылов И.Ф. Были и легенды криминалистики. — Л., 1987.
13. Моргенштерн М.Ф. Психологическая экспертиза. — СПб., 1903.
14. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза письма: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 1938.
15. Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелева, Н.А. Селиванова. — М., 1984.
16. Криминалистика: Учеб. пособие / А.В. Дулов, Г.И. Грамович, А.В. Лапин и др. — Мн., 1998.
17. Криминалистика: Учебник / Под ред. Образцова В.А. — М., 1997.
18. Криминалистика: Учебник / Под ред. Голунского С.А. — М., 1959.
19. Іщенко А.В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи. — К., 1995.
20. Белкин Р.С., Винберг А.И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917—1930-е годы). — М., 1982.
21. Дулов А.В., Крылов И.Ф. Из истории криминалистической экспертизы в России. — М., 1960.
22. Эйсман А.А. Новая техника усиления контрастов судебно-исследовательской фотографии // Советское государство и право. — 1947. — №9.
23. Эйсман А.А., Малышев Ю.А. Электронно-оптические методы исследования вещественных доказательств // Советская криминалистика на службе следствия. — М., 1959. — Вып. 9.
24. Глозов О.М. Электронно-оптический преобразователь для исследования вещественных доказательств в ультрафиолетовых лучах // Вопросы криминалистики. — М., 1964. — Вып. 12.

О. О. КУЗНЕЦОВ

ДЕЯКІ ПІДСУМКИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ НА РУБЕЖІ XXІ СТОЛІТТЯ

Усе, чим характеризуються ХІХ ст. ("століття пари") і ХХ ст. ("століття електрики й атома"), — швидке науково-технічне та бурливе промислове зростання, підприємливість як запорука успіху й ризик як норма життя, поділ праці та її професіоналізація тощо — ці й інші чинники розвитку суспільства започаткували такий феномен, як професійна, а надалі — організована злочинність. Багато наукових відкриттів і технічних досягнень — швидкість пересування за допомогою залізниці, пароплавів, автомобілів, а згодом і літаків, зручність сучасних засобів зв'язку, удосконалена скорострільна вогнепальна зброя, успіхи в галузі хімії, фотографії, електроніки й т. ін. — сприяли збільшенню витончених способів скоєння злочинів, а також надали різноманітні засоби для кращого її приховування.

В умовах нестримного зростання злочинності взагалі й професійної зокрема поліцейським чиновникам і судовим слідчим довелося шукати нові форми й методи боротьби з цим явищем. Звідси — соціальне замовлення на систему, здатну протистояти злочинності нової якості. Тому пропозиції окремих дослідників про принципово нові методи кримінальної реєстрації та ідентифікації особи (антропометрія, словесний портрет, сигналетична й метрична фотозйомки Бертільйона у Франції, дактилоскопія Гершеля, Фолдса, Гальтона, Генрі й інших її "батьків-засновників") одержують підтримку влади в багатьох державах світу. Водночас розвиток судової медицини — наукової дисципліни, яка була першою поставлена на службу правосуддю, — поклав початок процесуальної фігури обізнаної особи. А згодом на допомогу судовим слідчим стали запрошувати фахівців з інших галузей науки, техніки, мистецтва й ремесла.

Трохи більше, ніж століття віддаляє нас від тих часів, коли маловідомий провінційний професор із Граца Ганс Гросс опублікував книжку "Посібник для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції", яка зробила автора світовою знаменитістю. Лише через п'ять років запропонований Г. Гроссом термін "криміналістика", що позначав незвичну на той час

галузь прикладних знань, покликану в найкоротші строки знайти відповіді на стародавню формулу римських юристів: *Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando?* — Хто? Що? Де? За чєю допомогою? Для чого? Яким чином? Коли? — увійшов у вжиток практиків і вчених, які вели боротьбу з кримінальними правопорушеннями.

Фундаментальні дослідження та праці Є. Ф. Буринського (Росія) і Р. Рейсса (Швейцарія), Р. Генделя (Німеччина) й Е. Локара (Франція), а також багатьох інших подвижників даної галузі знань привернули увагу юристів до криміналістики та криміналістичної експертизи речових доказів, які стали відігравати все більшу роль у кримінальному судочинстві.

Початковий етап становлення криміналістики як науки характеризується накопиченням емпіричного матеріалу, пов'язаного з дослідженням різних об'єктів. У 20–40-і роки І. М. Якимов, М. П. Макаренко, Ч. Уейт, Б.М. Комаринець та ін. у своїх працях описували прийоми й стадії ідентифікації різноманітних об'єктів. Саме завдяки великій кількості спостережень і практичних висновків із повсякденно здійснюваних процедур ототожнення стало можливим виникнення теорії ідентифікації, концепція якої запропонував С. М. Потапов у 1940 р. Але це був суто емпіричний шлях вирішення проблеми, центральної для криміналістики з перших днів її існування як науки. У подальшому великий внесок у розвиток теорії ідентифікації зробили В. Я. Колдін, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай та ін.

У галузі загальнотеоретичних проблем криміналістики того часу заслуговують на увагу статті С. П. Мітрічева. Ряд відображених у них положень не втратили свого значення й сьогодні.

Наступний етап у розвитку криміналістичних знань, пов'язаний з помітними успіхами у сфері формування окремих криміналістичних теорій, припав на перше повосенне десятиріччя. Цьому вирішальною мірою сприяли важливі організаційні заходи щодо створення науково-дослідних криміналістичних установ у країні, а також кафедр криміналістики в юридичних вузах. Наприклад, у Київському університеті з 1947 р. керівником самостійної кафедри кримінального права та криміналістики був С. І. Тихенко, а після його смерті в 1971 р. — В. К. Лисиченко. У Харківському юридичному інституті завідував кафедрою криміналістики, створеної в 1952 р., видатний учений-криміналіст В. П. Колмаков, заслуга якого полягає, зокрема, у розробленні проблеми тактики слідчого огляду, досить позитивно сприйнятої практичними працівниками.

Створення дослідних і експертних центрів, самостійних вузівських кафедр криміналістики істотно вплинуло на розгортання наукових досліджень у всіх сферах криміналістичної науки. Такі дослідження насамперед націлювалися на надання наукової та методичної допомоги слідчим працівникам,

тому основним напрямком на даному етапі становлення криміналістики було розроблення проблем криміналістичної тактики й загальної методики розслідування, а також розслідування окремих видів злочинів. Можливості теорії та практики криміналістичної науки розширилися за рахунок використання економічного й психологічного аналізу при розслідуванні злочинів (О.І. Колесніченко, А.В. Дулов, Г.А. Матусовський, В.А. Дубровін та ін.).

Особливо широкого розвитку криміналістична теорія набула в 60–80-і роки. На службу слідству були поставлені розробки та впровадження в практику боротьби зі злочинністю можливості почеркознавства (А. Осборн, А.А. Єлісеєв, В. Ф. Орлова та ін.). Нерідко почеркознавці вирішували питання про стан, становище, позу виконавців рукописних текстів тощо (Л.Ю Ароцкер, А.І. Манцветова, І.М. Можар та ін.).

У цей період формується наукова школа В. О. Коновалової. Вона сама, її учні й послідовники активно ведуть дослідження в галузі психології та етики слідчих дій.

За кордоном і в СРСР, у тому числі в Україні, цілям боротьби зі злочинністю стали слугувати ізотопи. Польські, німецькі, болгарські, литовські, російські й українські криміналісти немало зробили в теорії та практиці для дослідження фоноскопії. У середині 90-х років в Україні набуло дальшого розвитку використання геннотипоскопії, що розширило можливості взаємодії криміналістики, біології, судової медицини.

Від визначення предмета як “науки про реальності кримінального права” (Г. Гросс, 1898) і як “засобу пристосування до потреб судочинства досягнень природничих і медичинських наук” (І.М. Якимов, 1924) криміналістика підійшла сьогодні до визначення свого предмета через специфічну групу закономірностей об’єктивної дійсності, засобів і методів пізнання цих закономірностей та використання результатів такого пізнання в кримінальному судочинстві (Р.С. Белкін, 1987).

Зауважимо, доречі, що до кінця 80-х років ХХ ст. у багатьох прикладних науках автори, віддаючи данину відомим ідеологічним канонам, уважали за обов’язкове у піднесеному стилі проголошувати панегірики на честь діалектичного, а інколи й історичного матеріалізму, займаючись, по суті, якоюсь філософською балаканиною. Сказане повною мірою можна віднести і до криміналістики. І тим не менш це не заважало розвитку криміналістичної науки. Саме в цей період активно працювали над розробленням теорії криміналістики А. І. Вінберг, Р. С. Белкін та ін.

Наприкінці ХХ століття стало очевидним, що просте кількісне поповнення змісту криміналістики — тупиковий шлях у її розвитку. Потрібні були нові підходи, які б відкрили перспективи для досягнення криміналістикою рівня дійсно сучасної науки.

Розділ 1

Поштовком до пошуків такого підходу стали уявлення про методи науки, які у філософії змінилися. Чим більшого розвитку набуває та чи інша галузь наукового знання, тим поглибленишим стає її інтерес до власних основ, до тих первинних абстракцій і вихідних допущень, на яких базується вся побудова теорії. І те, що спочатку приймалося за дещо просте й очевидне, виявлялося в результаті аналізу складним і проблематичним. Але, мабуть, найцікавіше полягає в тому, що аналіз вихідних фундаментальних понять і принципів, які супроводжуються спробою надати їм суворого об'єктивного значення, приводив, як правило, не до простого уточнення і поглиблення попередніх теорій, а до їх докорінного переосмислювання, до якісного стрибка у пізнанні.

І не випадково, що сучасні вчені-криміналісти (В.П. Бахін, В.Г. Гончаренко, В.О. Коновалова, М.Я. Сегай та ін.) представляють систему методів криміналістики, які використовують правоохоронні органи в боротьбі зі злочинністю, ґрунтуючись на трактуванні нових філософських думок про ієрархію наукових методів, які розвінчують догматичне уявлення про діалектичний метод як єдиний справді науковий для всіх галузей пізнання.

Розділ другий

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
ПРОВЕДЕННЯ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ**

Е.А. РАЗУМОВ

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ БАГАТООБ'ЄКТНОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

До однієї з найбільш складних і трудомістких експертиз, яка проводиться в експертно-криміналістичних підрозділах системи МВС, належить багатооб'єктна почеркознавча експертиза, коли дослідженню підлягають десятки і сотні підписів. Складність її полягає у великому об'ємі і розмаїтості досліджуваного графічного матеріалу, документів і зразків. Значну складність при цьому представляє також оформлення результатів дослідження, обґрунтування та упорядкування висновку, що нерідко займає десятки машинописних сторінок.

На основі накопиченого досвіду проведення багатооб'єктних Почеркознавчих експертиз розроблена експрес-методика, що дозволяє значно скоротити час дослідження й оформлення отриманих результатів, а також упорядкувати процес роботи з великою кількістю документів і зразків. Методика розроблена для випадку, коли досліджується велика кількість підписів і зразки почерку одного-двох осіб. Запропонована методика може бути легко адаптована для задачі дослідження одиничного об'єкта, але значної кількості зразків почерків, або для задачі з безліччю об'єктів і зразків.

1. Основне дослідження в багатооб'єктній почеркознавчій експертизі.

1.1. Підготовка до дослідження. Основою методики є використання розроблених спеціальних таблиць.

У Таблицю 1 "Опис підписів" заносяться досить докладні дані про всі документи, що надійшли на експертизу, місце розташування досліджуваних підписів, що позбуває необхідності робити відповідний детальний опис у висновку. У таблиці 1 фіксуються і результати роздільного дослідження підписів із відображенням найбільш інформативних ознак почерку:

- транскрипції;
- ступеню виробленості;
- будови;
- переважного напрямку руху;
- розміру;
- зв'язності.

При заповненні Таблиці 1 досліджуваним підписам привласнюються порядкові номери, що дозволяє оперувати у висновку не з довгими найменуваннями підписів, а з їх короткими номерними позначеннями. У Таблицю 1 заносяться результати дослідження з кожного підпису з метою спрощення процесу формування висновків і забезпечення наочності результатів досліджень.

Таблиця 2 “Результати порівняльного дослідження” призначена для відображення загальних і окремих ознак, що збігаються або розрізняються, які експерт встановлює в процесі порівняльного дослідження спірних підписів і зразків почерку і підписів осіб, що перевіряються. Таблиця 2 передбачає перерахування в графі 3 загальних ознак почерку, що збігаються (що розрізняються); для окремих ознак призначені графи 4 — 13, де у відповідних рядках відзначаються літери й елементи підпису, у котрих ці ознаки встановлені. При цьому не робиться фіксація з повним описом окремих ознак, оскільки внесення у відповідні рядки повних найменувань окремих ознак у текстовому режимі перевантажить таблицю й ускладнить проведення експертизи. Запропонований варіант фіксації в рядках таблиці лише літер і елементів підпису, у яких установлені конкретні окремі ознаки без їхнього розшифрування, цілком забезпечує необхідну обґрунтованість висновків із можливістю їхнього повторного огляду при проведенні повторної експертизи. За розсудом експерта виявлені окремі ознаки можуть бути замальовані з розміткою. У цьому випадку забезпечується максимальна повнота ілюстрацій висновків експертизи.

У таблиці 2 передбачені графи для занесення даних про номер досліджуваного підпису (із таблиці 1) і про особи, із зразками підписів і почерків яких робиться порівняльне дослідження. Заклучна графа (14) призначена для відображення результатів проведеного порівняльного дослідження. При її заповненні пропонується використовувати просту систему скорочень для п'ятих варіантів висновків: +; +?; -; -?; НПМ. Для зручності, у таблицях варто передбачити розліновку; при цьому в таблиці 1 може бути розмічено 15-20 рядків, а в таблиці 2, з урахуванням того, що об'єм даних, внесених по кожному підпису в цю таблицю більший, можна передбачити 10-15 рядків.

Таким чином, у процесі дослідження експерт заповнює одну таблицю 1 “Опис підписів” і дві таблиці 2 “Результати порівняльного дослідження”, якщо перевіряється одна підозрювана особа, три таблиці 2 — якщо дві особи, і т.д.

1.2. Схеми основного дослідження.

При дослідженні першого підпису в таблицю 1 “Опис підписів” під 1-м порядковим номером заносяться спочатку дані про найменування доку-

Розділ 2

мента, його номер, дату, місце розташування підпису і про особу. Потім проводиться роздільне дослідження першого підпису, визначаються її загальні ознаки; результати заносяться в графи 7 — 11. При цьому в графі 7 доводяться дані про транскрипцію і зв'язаність підпису поелементно зі знаками “+” і “-”, що указують відповідно злите й інтервальне з'єднання літер або елементів.

Наприклад: “Б - В + і - р — нечит. ел. + з'єдн.ел. + розчерк — дод. смуга”.

Таблиця 1 не передбачає окремих граф для результатів дослідження підпису у відношенні ознак технічної підготовки до підробки підпису або незвичайних умов її виконання. Якщо такі будуть встановлені, то їх можна відобразити в графах 7 і 8. Наприклад, ознаки сповільненості рухів і невиправданих зупинок, як одні з показників координації рухів, відзначаються в графі “Ступінь виробленості”, а олівцеве підготування — у графі 7.

На наступному етапі дослідження проводиться порівняння першого підпису зі зразками підпису особи, від імені якого вона значиться. Встановлюється комплекс ознак, що збігаються і що розрізняються. Висновок формується відповідно до загальноприйнятої методики почеркознавчого дослідження. Виявлені загальні й окремі ознаки заносяться в графи 3-13 таблиці 2, при цьому барвником синього кольору вказуються ті, що розрізняються, а червоного кольору — ті, що співпадають загальні й окремі ознаки почерку і підпису. Фіксація в таблиці окремих ознак здійснюється шляхом запису у відповідних графорядках літер або елементів підпису, у яких встановлені ознаки, перераховані в графах 4—13, без їхнього розшифрування. Наприклад: “Я”, “у”, “к”, “з'єдн. ел.”, “нечит. ел-т”, “розчерк”, “дод. смуга” і т.д.

Порівняльне дослідження спірного підпису зі зразками почерку підозрюваної особи може бути проведене після порівняльного дослідження підпису зі зразками підпису особи, від імені якого вона значиться (якщо ця особа не вигадана).

По можливості робиться замальовка літер і елементів підпису з розміткою окремих ознак по прийнятим у почеркознавстві правилам. Якщо експерт дійде висновку про неможливість вирішення питання, то в 1-му рядку текстуально відзначаються причини, що не дозволяють зробити конкретний висновок: малий об'єм графічного матеріалу, простота підпису і т.д. У графі 14 робиться оцінка про результати першого порівняльного дослідження першого спірного підпису з вказівкою одного з п'ятих можливих висновків. Якщо робиться позитивний висновок про те, що спірний підпис виконаний самою особою, від імені якого вона значиться, або

вирішити питання про виконавця не представляється можливим, то на цьому дослідження першого підпису закінчується, і в графу 12 таблиці 1 заносяться остаточні результати з указівкою прізвища, імені і по батькові виконавця, або "НПМ". Після цього експерт переходить до дослідження наступного спірного підпису.

Якщо по першому спірному підпису зроблений негативний висновок, подальше її дослідження проводиться шляхом порівняння зі зразками почерку і підпису передбачуваного виконавця. Виявлені в процесі цього дослідження загальні й окремі ознаки, що збігаються, що розрізняються заносяться в перший рядок таблиці 3 "Результати порівняльного дослідження" аналогічно тому, як заповнюється таблиця 2. Зроблений остаточний висновок по першому спірному підпису заноситься в графу 14 таблиці 1, і на цьому процес дослідження й оформлення його результатів закінчується.

За результатами досліджень експерт заповнює три вищевказані таблиці, у яких міститься необхідна інформація про подані документи, підписи, результати роздільного і порівняльного дослідження з обґрунтуванням і ілюстрацією висновків.

1.3. Оформлення висновку експерта.

1.3.1. Вступна частина. У розділі, де перераховуються матеріали, що надійшли на експертизу, досить зазначити, що на дослідження подані документи, перераховані в таблиці 1. Посилання на таблицю 1 робляться і при перерахуванні зразків підписів осіб (що надійшли). Якщо дослідженню підлягають підписи від імені невеликого числа осіб, то зразки, що надійшли на експертизу, вказуються по загальноприйнятих правилах. Більш докладно варто описати в цьому розділі подані зразки почерку і підпису підозрюваних осіб. Повинні бути зазначені: вид зразків (вільні, експериментальні), кількість листів, у яких документах подані вільні зразки, наявність зразків почерку і зразків підпису, виконаних від імені інших осіб і т.п.

При перерахуванні питань, поставлених слідчим перед експертом, скорочення цього розділу досягається посиланням на постанову слідчого: "питання, поставлені перед експертом, викладені в постанові про призначення експертизи", або пропонується спрощена форма: "ким виконані підписи, перераховані в таблиці 1 — особами, від імені яких вони значаться або підозрюваною особою (зазначити Ф.І.Б.)?"

1.3.2. Дослідницька частина.

Якщо на експертизу подані однотипні документи, то їхній опис може бути виконаний по загальноприйнятій методиці. Якщо розмаїтість поданих документів значна, то пропонується використовувати спрощену форму:

“на експертизу подані документи, перераховані в таблиці 1, заповнені на бланках установлених форм”. За розсудом експерта може бути приведена додаткова деталізація досліджуваних документів.

Опис роздільного дослідження спірних підписів дається з посиланням на таблицю 1, де приведені його результати. Вказуються дані про результати дослідження підписів на предмет їхньої технічної підробки.

Опис порівняльного дослідження спірних підписів значно скорочується за рахунок вказівки номерів підписів і посилань на таблиці 2 і 3: “Проведеним порівняльним дослідженням спірних підписів відповідно зі зразками підписів осіб, від імені яких вони значаться, встановлені розходження для підписів №№ _____ по ознаках, перерахованих у таблиці 2”. Потім доводиться типовий опис з обов'язковим посиланням на те, що підставою для висновків є сукупність ознак у відношенні кожного проведеного порівняння. Висновки формулюються по кожного підпису.

Після того, як визначені підписи, виконані не особами, від імені яких вони значаться, аналогічно дається опис порівняльного дослідження спірних підписів із підписами підозрюваної особи: “Проведеним порівняльним дослідженням підписів №№ _____ по ознаках, перерахованих у таблиці 3 ...”.

Однією з обставин, що роблять висновок почеркознавчої експертизи громіздким, є наявність п'ятьох варіантів висновків по кожному порівняльному дослідженню (+, +?, —, —?, НПМ). По кожному варіанту цих висновків у висновку експерта повинно бути відповідний розділ. При цьому робиться відповідне посилання на таблиці 2 і 3, де приведені виявлені сукупності ознак, що збігаються (що розрізняються), а також дані обґрунтування ймовірних висновків або НПМ: “Вирішити питання, ким, Єфімцевою В.Н. або іншою особою виконані підписи №№ _____ не представляється можливим по причинах, зазначених у таблиці 2”. При упорядкуванні висновку експерта потрібно бути особо уважним, щоб кожний блок порівняльного дослідження (з особами, від імені яких вони значаться і з підозрюваними особами) був поданий у висновку експерта по усіх варіантах висновків. Якщо таких варіантів небагато, то об'єм висновку значно скорочується.

Наприкінці дослідницької частини висновку експерта робиться посилання на таблиці, що додаються з результатами дослідження і вказівками на те, яким барвником відзначені ознаки почерку, що розрізняються і збігаються.

1.3.3. Висновки. За загальними правилами висновки повинні бути повними, без скорочень, містити відповіді на всі поставлені експерту питання що для багатооб'єктної почеркознавчої експертизи важко. Досвід експер-

тиз по запропонованій методиці показав, що складена по даній схемі дослідницька частина висновку звичайно меншого об'єму, ніж висновки. Крім того, сприйняття висновків багатооб'єктних експертиз викликає труднощі для слідчого і суду. В зв'язку з цим у таблицю 1 внесений розділ про результати дослідження, де наочно подані результати досліджень по виконавцях кожного спірного підпису. В зв'язку з тим, що ця таблиця є невід'ємною частиною висновку експерта, посилання на таблицю 1 припустимі у формулюванні висновків, наприклад: "Досліджувані підписи в документах, що надійшли на експертизу, виконані особами, зазначеними в графі 12 таблиці 1". Складені таким чином висновки можна доповнити результатами дослідження у відношенні тільки підозрюваної особи. При цьому до стандартного висновку добавляється фраза: "З усього числа досліджуваних підписів, підписи №№ _____ виконані Єфімцевою В.Н., а підписи №№ _____ мабуть виконані Єфімцевою В.Н."

1.4. Перевірка повноти дослідження. Повноту порівняльного дослідження спірних підписів із зразками підписів осіб, від імені яких вони значаться, пропонується перевіряти по формулі:

$$K = A + У + С + Д + E,$$

де К — кількість досліджуваних підписів;

А — кількість підписів, у відношенні яких зроблений категоричний негативний висновок про виконавців підписів особами, від імені яких вони значаться;

В — кількість підписів із ймовірним негативним висновком;

С — кількість підписів із категоричними позитивними висновками про те, що вони виконані особами, від імені яких значаться;

Д — кількість підписів із ймовірними позитивними висновками;]

Е — кількість підписів, у відношенні яких вирішити питання про виконавця не представляється можливим

Повнота дослідження підписів А і В перевіряється по аналогічній формулі. При цьому кількість підписів, по яких у відношенні підозрюваних осіб зроблені позитивні категоричні і ймовірні, негативні категоричні і ймовірні, а також висновки "НПМ" повинна дорівнювати числу підписів А+У, у відношенні яких на першому етапі порівняльного дослідження встановлено, що вони виконані не особами, від імені яких значаться. Якщо перевіряється декілька осіб, то повинна підраховуватися загальна сума з повним набором висновків по кожній особі, і вона також повинна бути рівній сумі А+В.

Опис підписів

Лист № _____ до висновку № _____

з/п	Підпис від імені	Найменування досліджуваного документа	Номер документа	Дата документа	Місце розташування (графа)	Транскрипція підпису і зв'язність	Ступінь виробленості	Будова підпису	Напрямок руху	Розмір літер і елементів	Результати дослідження П.І.Б. виконавця
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Таблиця 2

Лист № _____ до висновку № _____

РЕЗУЛЬТАТИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

П.І.Б. особа, із зразками почерку якого	Номер підпису згідно табл. № _____	Ознаки, що розрізняються (що збігаються)	Ознаки, що розрізняються (що збігаються)	Оцінка результатів порівняльного дослідження						Оцінка результатів порівняльного дослідження			
				Структурна складність руху при виконанні букв	Форма руху при виконанні букв й елементів	Форма руху при з'єднанні букв й елементів	Напрямок руху при виконанні букв й елементів	Протяжність рухів при виконанні букв й елементів			Кількість рухів при виконанні букв	Вид з'єднання рухів при виконанні букв	Розміщення точки початку руху
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
							По верти калі	По гориз онтал					

2. Додаткове дослідження спрощених підписів у багато-об'єктній експертизі.

Запропонована вище методика в цілому забезпечує належний рівень експертного дослідження, але при формальному її використанні в ряді випадків може бути допущене зниження якості і повноти дослідження. Насамперед це стосується спрощених підписів, особливо тих, що експерт досліджує першими. Справа в тому, що експрес-методика припускає відособлене дослідження спірних підписів без врахування всього комплексу досліджуваних об'єктів, що у ряді випадків можна розглядати в якості єдиного графічного матеріалу і використовувати при формуванні висновків із більшим ступенем визначеності. Досвідчені експерти-почеркознавці добре знайомі з ситуацією, при котрій, досліджуючи перші підписи багатооб'єктної експертизи, відразу не вдається вирішити питання про їхнього виконавця, але пізніше, вивчивши досить велику кількість спірних підписів, вдається зробити визначені, наприклад, позитивні висновки по деяких підписах. Повертаючись потім до перших, раніше досліджуваних підписів, виявляється можна вирішити питання вже і по них, встановивши виконавця за рахунок накопичення матеріалу і використання його як єдиного графічного комплексу. З урахуванням цього, з метою розширення можливостей експрес — методики, пропонується додаткова методика дослідження, що може розглядатися як наступний етап запропонованої схеми, або як самостійна методика, стосовно конкретних об'єктів.

Основна ідея методики додаткового дослідження полягає в тому, щоб установити факт виконання спірних підписів одною особою, а потім, використовуючи накопичений комплекс ознак, проводити його порівняння зі зразками почерку і підписів передбачуваного виконавця. Цей прийом звичайно застосовується по усіх видах почеркознавчої експертизи на початковій стадії дослідження. У даному випадку він може бути застосований після того, як закінчене порівняльне дослідження спірних підписів із зразками підписів осіб, від імені яких вони значаться, коли заповнена таблиця 2 і визначене коло підписів, які підлягають подальшому порівняльному дослідженню у відношенні підозрюваної особи. Ці підписи і порівнюються між собою з метою встановлення єдиного джерела їхнього походження. Якщо спірні підписи досить складні, вироблені, то таке порівняльне дослідження може дати конкретний результат, також як і за схемою основного дослідження запропонованої методики.

Розглянемо ситуацію, яка часто зустрічається, коли об'єктами експертизи є досить спрощені, підписи, які містять малу кількість графічного матеріалу. На практиці звичайним методом порівняння підписів між собою рідко вдається зробити певний висновок про одного виконавця цих під-

писів. Якщо і порівняльне дослідження підписів не дає результату, то варто використовувати прийом постійного комбінування методів роздільного відособленого дослідження підписів і їх порівняння між собою.

Для ілюстрації запропонованого підходу приведемо приклад з експертної практики. На експертизу подані 20 підписів — в основному, спрощені, малі за обсягом. На початку дослідження, незважаючи на наявність 1-2 ознак, що збігаються, не вдається обґрунтувати виконання спірних підписів особою, що перевіряється. Вивчаючи наступні підписи, наприклад на 10-му об'єкті експерту вдається зробити позитивний висновок по ознаках №№ 1, 2, 3, 4, 5. Тоді він повертається до раніше досліджуваних підписів і встановлює, що в підпису №1 є також ознака, наприклад №3, у підпису №2, є ознака №5 і, крім того, ці підписи №№1, 2 збігаються з підписом №10 по нових ознаках №№ 6, 7. Досліджуючи підпис №11, також робиться позитивний висновок, але з іншим комплексом ознак №№ 1, 2, 4, 6, 8. Порівнявши цей підпис із попередніми, експерт встановлює збіг з підписом №1 по ознаці №8, із підписом №3 за ознаками №№ 2, 6, 8. При дослідженні наступного підпису №12 із зразками підозрюваної особи, встановлюється збіг всього за двома ознаками №№ 1, 2, але порівнявши із підписами №10 і №11, по котрим уже зроблений позитивний висновок, встановлюється збіг підписів між собою за ознаками №№ 6, 7, 8. Тоді вже експерт і по підпису №12 може зробити позитивний висновок. Крім того, у цьому підписі є ознаки №№ 4, 9, що збігаються з ознаками підпису №1, і обсяг отриманого комплексу ознак стає достатнім для позитивного висновку і по підпису №1. Подальше дослідження підписів №№ 13–20 за рахунок підсумовування ознак, що збігаються, наявних у зразках перевіряємої особи, і у визначених підписах №№ 1, 10–12 дає можливість також зробити позитивні висновки, а за рахунок порівняння з іншими, поки що не визначеними підписами, установити сукупність ознак, достатню для позитивних висновків по підписах, наприклад №№ 2, 4, 5.

Проведене таким чином дослідження, за рахунок аналізу окремих ознак, що збігаються, у підписах між собою і зі зразками підпису особи, що перевіряється, дозволяє визначитися по виконавцю кожного спірного підпису. Робота ця досить складна, копітка, вимагає від експерта добре розвиненого логічного мислення. Полегшити процес дослідження допоможе запропонована схема. По колу великого діаметра рівномірно наносяться номер досліджуваних підписів, а в центрі вказуються дані про перевіряєму особу (П.І.Б.). Лініями, які з'єднують підписи між собою і з центром, наносяться виявлені ознаки, що збігаються. У розглянутому прикладі між підписом №10 і центром проводиться лінія з вказівкою номерів

ознак №№ 1, 2, 3, 4, 5; між підписом №11 і центром лінія з номерами №№ 1, 2, 4, 6, 8; між підписом №12 і центром, лінія з номерами №№ 1, 2; а між підписами №1 і №10 указується зв'язок по ознаках №№ 3, 6, 7; між №1 і №11 відзначається ознака № 8; між №1 і №12 — ознаки №№ 4,9; між №2 і №10 — ознаки №№ 5, 6, 7 і т.д. Номера підписів, по яких зроблені вже позитивні висновки, відзначаються барвником червоного кольору. У результаті ретельного аналізу отриманої схеми встановлюється по кожному підпису комплекс ознак, які збігаються як зі зразками підпису перевіряємої особи, так і з іншими досліджуваними підписами, у відношенні яких уже зроблені позитивні висновки. Оцінюючи встановлені комплекси ознак, що збігаються і розрізняються, додатково досліджуючи спірні підписи, експерт робить остаточні висновки про виконавця кожного спірного підпису.

Якщо в процесі проведення багатооб'єктної експертизи застосовувалася методика додаткового дослідження, то в зв'язку з тим, що вона трохи виділяється з основної схеми дослідження, у висновку експерта має бути уведений відповідний розділ з обґрунтуванням зроблених висновків. У ньому відзначається, що проводилося порівняльне дослідження спірних підписів між собою, і для деяких підписів установлений комплекс ознак, які збігаються, що дозволяє використовувати ці підписи як єдиний графічний матеріал і порівнювати його зі зразками почерку і підпису перевіряємої особи.

В.В. ЛИПОВСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ПРИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ ЗА ПІДПИСОМ

Одним із найважливіших критеріїв, що визначають якість порівняльного матеріалу, наданого для ідентифікації особи за підписом, є його достовірність. Перевірка й засвідчення достовірності вільних і експериментальних зразків підписів є обов'язком посадової особи, яка призначила судово-почеркознавчу експертизу [1].

Зазначена перевірка часто не проводиться (особливо у випадку смерті особи, що перевіряється або при поданні документів, що засвідчують особистість). В більшості випадків така перевірка проводиться з порушення відповідних методичних вказівок (не дотримуються правила пред'явлення документів для впізнання, документ пред'являється цілком, а не тільки підписи, показання свідків про безсумнівність зразків, підписів відсутніх осіб не перевіряються і т. ін.). Слід зазначити наявність різних можливостей у слідчого і суду у визначенні достовірності порівняльного матеріалу. Так, якщо слідчий особисто вилучає вільні зразки підпису в різних документах і має можливість шляхом допиту або іншими слідчими діями перевірити їхню достовірність, то в суді такі можливості значно обмежені тому що порівняльний матеріал, у разі потреби в призначенні експертизи при розгляді цивільної справи, у більшості випадків дається сторонами, кожна зі сторін наполягає на його достовірності. Що ж стосується вимоги про посвідчення безсумнівності конкретних вільних і експериментальних зразків підписів осіб, які перевіряються відповідним написом, що засвідчує, підписом слідчого або судді і печаткою, то в більшості випадків це не робиться, або такий напис здійснюється формально без проведення перевірки, особливо при призначенні експертизи судом.

Необхідно зазначити, що наявність зазначених недоліків у підготовці порівняльного матеріалу для проведення судово-почеркознавчої експертизи пояснюється, значною мірою, зниженням вимогливості експертів до його якості, зокрема, і до питань визначення достовірності.

Таким чином, у розпорядженні експерта для проведення порівняльного дослідження часто надходить порівняльний матеріал достовір

ність якого не перевірена або недостатньо перевірена слідством або судом.

Особливо це стосується вільних зразків підписів. Так, якщо підписи в особистих документах (паспорти, військові білети, трудові книжки, посвідчення) можна, апріорі, визнати достовірними, то підписи в інших документах варто попередньо вважати лише умовно-достовірними (анкети, автобіографії, різні заяви, що нерідко виконуються і підписуються іншими особами) або умовно-недостовірними (підписи у відомостях на одержання зарплати або пенсії, підписи в різних квитанція на оплату комунальних послуг і т.д.). До особливої групи відносяться так звані умовно-вільні зразки підписів, тобто зразки виконані до або після порушення кримінальної справи (пояснювальні, протоколи допитів і інших слідчих дій, позовні заяви, повістки і т.д.), але зв'язані з ним, що варто віднести також до умовно-достовірних, тому що не можна виключити можливість їхньої навмисної зміни.

При встановленні неякісності поданих для порівняння зразків підписів, зокрема відсутність даних про перевірку їх достовірності, необхідно повернути органу, що призначив експертизу, цілком або частково надіслані матеріали для усунення недоліків [1].

На практиці експерти часто цієї вимоги не виконують, а, намагаючись усунути недоліки допущені судово-слідчими органами при підготовці порівняльного матеріалу і з метою попередження помилкового висновку, намагаються самі перевірити його достовірність. Для цього застосовується, в основному, один спосіб: шляхом використання спеціальних пізнавань установити факт виконання поданих зразків підписів одною особою або різними особами. (Варто згадати ще про один спосіб упорядкування порівняльного матеріалу: із присланого масиву зразків підписів певної особи вибираються підписи, порівняні з досліджуваною по транскрипції й інших загальних ознаках, і тільки ці зразки використовуються надалі для порівняння). При цьому необхідно зауважити, що висновок про виконання в зазначеному випадку підписів одною особою, не завжди свідчить про те, що дані підписи виконані певною особою.

Зазначене дослідження може бути проведено експертом шляхом порівняння між собою вільних зразків підписів конкретної особи (при відсутності умовно-вільних і експериментальних зразків) або їх порівняння з зазначеними зразками, якщо вони є. (В окремих випадках, коли можна встановити істинність досліджуваного підпису при порівнянні тільки з експериментальними зразками, необхідність у визначенні достовірності вільних зразків підписів відпадає).

Вирішення задачі встановлення виконання різних підписів одною осо-

бою відноситься в судовому почеркознавстві до числа складних. Це обумовлено варіаційністю підписів однієї особи, іноді дуже значною і залежною від умов виконання та важливості документа; складністю визначення еталона (достовірного підпису), для порівняння з ним інших зразків, при відсутності особистих документів, тому що експерту треба встановити не тільки факт виконання присланих вільних зразків одною особою, але й факт виконання даних підписів певною особою; значним, як правило, розривом у часу між виконанням поданих вільних зразків; можливістю зміни умовно-вільних і експериментальних зразків підписів; можливістю наявності у певної особи підписів, що розрізняються цілком по транскрипції; складністю встановлення при кожному порівнянні необхідної для висновку індивідуальної сукупності ознак, що збігаються, через незначний об'єм графічного матеріалу в кожній із порівнюваних підписів і його варіаційності.

Порівняльне дослідження з метою встановлення факту виконання поданих зразків однією особою дає різні результати.

До основного варто віднести наступні висновки: усі зразки підписів виконані однією особою, причому серед них є підписи, що варто визнати безсумнівно достовірними (підписи в документах, що засвідчують особистість); вільні зразки виконані однією особою, але вони відрізняються від експериментальних зразків, що також виконані однією особою; вільні зразки по визначених групах виконані різними особами, але серед них відсутні безсумнівно достовірні зразки підписів; установити факт виконання вільних зразків підписів однією особою не представилося можливим.

Подальші дії експерта залежать від характеру висновків, зроблених ним у результаті попереднього дослідження зразків: у першому випадку він може проводити порівняльне дослідження з метою вирішення питання про ідентифікацію; у другому і третьому випадку він може проводити порівняльне дослідження з кожною із установлених груп зразків підписів, відобразивши його результати у своєму висновку або направити всі зразки до органу, що призначив експертизу з метою встановлення їхньої достовірності. Правда, у цьому випадку немає впевненості в тому, що повторне встановлення достовірності зразків органом, що призначив експертизу, дасть бажані результати. Це особливо стосується судів, де зразки підписів для проведення порівняльного дослідження нерідко даються сторонами, кожна з яких наполягає на їх достовірності; у четвертому випадку експерт повинний повернути подані йому матеріали без дослідження з повідомленням про неможливість провести експертизу.

Інструкція про призначення і проведення судових експертиз не тільки не регламентує дії експерта-почеркознавця з перевірки достовірності по-

даного йому порівняльного матеріалу, але ставиться до цього негативно, тому що забороняє самостійно збирати матеріали, що підлягають дослідженню. Добір експертом достовірних зразків підпису, шляхом попереднього дослідження з метою встановлення їх виконання однією особою, цілком може бути віднесений до самостійного збирання матеріалів, підлягаючих дослідженню [1]. В зв'язку з цим, слушною є рекомендація практиків, що у вступній частині висновку, після опису порівняльного матеріалу, що надійшов, вказати, що частина цього матеріалу експертом не використовувалася через сумнів у його достовірності.

Вбачається, що результати перевірки експертом-почеркознавцем достовірності надісланого порівняльного матеріалу повинні викладатися у дослідницькій частині висновку, після опису спірних документів, що надійшли на експертизу. У випадку встановлення факту виконання зразків підписів від імені однієї особи різними особами, якщо неможливо встановити їхню достовірність, варто проводити порівняльне дослідження спірного підпису (підписів) з кожною із зазначених груп зразків. При цьому в дослідницькій частині висновку варто описати процес порівняння з приведенням результатів його по кожній групі зразків. При цьому позитивний або негативний висновок експерта буде не про виконання спірного підпису (підписів) конкретною особою, від імені якої вона значиться, а про виконання їх особою, що виконала визначену групу зразків підписів. Наприклад: "Підпис від імені гр.П. в заповіті виконаний особою, якою виконані підписи від його імені в наступних документах".

Література

- 1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8.08.98 р. №53\5.*

В.М. АБРАМОВА, С.В. ХІЛЬЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПОВТОРНИХ ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ

Успіх боротьби зі злочинністю визначається якістю розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ. Досягнення істини на попередньому слідстві і судовому розгляді можливе тільки шляхом встановлення обставин, сукупність яких складає предмет доведення по конкретній справі. Засобом доведення в карному процесі служать докази, отримані з джерел, строго визначених кримінально-процесуальним законом.

Якщо з'являється сумнів істинності доказів у справі, вони не можуть бути покладені в основу вироку. Висновок експерта, як і будь-який інший доказ, повинний бути перевірений, оцінений слідчими, судовими органами і тільки після цього використаний як доказ.

Одним з ефективних способів перевірки висновку експерта і встановлення обставин, що цікавлять слідство, прокуратуру і суд, є виконання повторної експертизи, призначеної ними, якщо перший висновок викликає сумніви в його правильності (ст. 75 КПК України).

У криміналістичній і процесуальній літературі є ряд робіт, присвячених процесуальним питанням проведення повторної експертизи. Теоретичні і методичні питання виконання повторної почеркознавчої експертизи найбільш повно були розглянуті Меленівською З.С. [1].

У роботах, опублікованих після прийняття діючого кримінально-процесуального законодавства, ряд основних питань, пов'язаних із сутністю повторної експертизи, залишається недостатньо вивченими; про багато із них висловлені спірні погляди.

Необхідно чітко визначити саме поняття повторної експертизи та інших випадків застосування спеціальних пізнань при розслідуванні і судовому розгляді справ. Спеціального дослідження потребує методика виконання повторних експертиз, оскільки вона має свою специфіку, особливо в частині аналізу основ висновку першого експерта, причин розбіжностей у висновках первинної і повторної експертиз. Є особливості й у методиці виконання повторних почеркознавчих експертиз, обумовлені як своєрідністю об'єкта дослідження, так і тим, що воно проводиться повторно і не одним а, як правило, декількома експертами.

Поняття повторної експертизи

При розслідуванні злочинів і судового розгляду кримінальних справ нерідко виникає необхідність у вирішенні питань, що вимагають спеціальних пізнань. Однією з основних форм використання спеціальних пізнань у карному судочинстві є проведення судової експертизи в порядку, встановленому процесуальним законом.

Теорія карного процесу розрізняє три види експертиз:

- основну (первинну);
- додаткову;
- повторну.

До *основні (первинної)* — відносяться експертизи, призначувані судовими і слідчими органами у випадках необхідності застосування спеціальних пізнань для вирішення тих або інших питань.

Додатковими є експертизи, призначувані у випадках, коли в процесі слідства виникла необхідність в уточненні раніше даних висновків або дача висновків по нових питаннях, зв'язаним із вже проведеною експертизою.

Повторними вважають експертизи, які проводять по питанням і об'єктам, досліджуваним першою експертизою. Зокрема, дискусійним і недостатньо розробленим залишається питання про розмежування повторних і додаткових експертиз, що має важливе практичне значення. Розмежування цих видів експертиз проводять, як правило, по зазначеним у законі основам:

у випадку не повноти і недостатності ясності першого висновку наступна експертиза є додатковою;

якщо ж перший висновок викликає в слідчих, або судових органів сумнів у правильності висновків по суті або в їхньої обґрунтованості — наступна експертиза називається повторною.

Розмежування повторної і додаткової експертиз має суттєве значення, тому що в залежності від виду експертизи вирішується ряд процесуальних питань, пов'язаних із їхнім призначенням і виконанням (наприклад, про вибір експерта).

Повторну експертизу проводять по тим же обставинам, що були предметом дослідження першої експертизи. Особливість її полягає в тому, що експерти в повному об'ємі проводять повторне дослідження тих же об'єктів і з'ясовують ті ж питання, що вирішувалися раніше експертизою, оскільки слідчого або суд не задовольняють висновки першого експерта.

Додаткова експертиза вирішує питання доповнюючого, уточнюючого характеру. Як правило, вона зводиться до:

- надолуження пробілів раніше проведеного дослідження;

- усунення недоліків у зв'язку з неповнотою або неточністю дослідження
- недостатністю обґрунтування висновків.

Додаткова експертиза повинна бути зв'язана з раніше досліджуваними об'єктами. Однак на її вирішення можуть бути поставлені тільки нові питання, що стосуються цих об'єктів. При виконанні додаткової експертизи експерт не повторює раніше проведене дослідження, а лише доповнює його.

Думка експерта про хибність висновку першого експерта не може служити підставою для проведення експертизи за власною ініціативою (див. ст. 200 КПК України). До того ж проведення повторної експертизи з порушенням процесуального порядку її призначення і виконання неприпустимо.

За змістом ст. 75, 196, 312 КПК України характер експертизи (первинна, додаткова або повторна) визначає орган, що призначив експертизу, виходячи з підстав її призначення. Зміна, за розсудом експерта виду експертизи суперечить закону і виходить за межі його повноважень.

На практиці загальновизначеною повторною вважається також і така, при призначенні якої представляють додаткові зразки для дослідження. Оскільки експерт досліджує ті ж об'єкти, вирішує ті ж питання, здійснюючи той же акт ідентифікації, на нашу думку, більш правильну позицію в цьому питанні займає судово-слідча практика.

Кінцевою ціллю повторної експертизи є не перевірка правильності першого висновку, а вирішення питання по суті. Тому використання нових зразків або методів дослідження, на нашу думку, ні в якій мірі не впливає на визначення виду експертизи.

Іноді після порушення кримінальної справи виникає необхідність виконання експертизи у відношенні тих же об'єктів, для вирішення тих же питань, що досліджувалися фахівцем. Виникає питання, чи буде така експертиза первинною або повторною. Саме поняття повторна експертиза говорить про те, що вдруге повинна бути проведена саме експертиза, а не будь яка та чи інша процесуальна дія. Представляється, що в даному випадку потрібно виходити з загального поняття експертизи.

На нашу думку, визначаючи поняття повторної експертизи потрібно мати на увазі не тільки повторення того ж ходу дослідження, але і повторення процесуального порядку одержання цього виду джерела доказу. По цьому експертиза, проведена після висновку фахівця, буде не повторною, а первинною, уперше виконаною по даній кримінальній справі відповідно до процесуального порядку призначення експертизи.

Викладене дозволяє зробити висновок, що повторною експертизою є експертиза, що призначена слідчим або судом першої інстанції у встановленому законом порядку для вирішення тих же питань про об'єкти, що

вже були предметом дослідження раніше проведеної експертизи при наявності підстав, передбачених процесуальним законом.

Повторна експертиза призначається, коли є сумніви в достовірності висновків експерта, викликані недостатньою обґрунтованістю або тим, що вони суперечать іншим матеріалам справи, а також при наявності істотного порушення процесуальних норм, що регламентують порядок призначення і проведення експертизи. (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 р.).

Процесуальні умови виконання повторних почеркознавчих експертиз

Український процесуальний закон і доказове право встановлюють вичерпне коло припустимих джерел доказу. Так, дані, що мають значення для справи, можуть бути встановлені "свідченнями свідка, свідченнями обвинувачуваного, висновком експерта, речовинними доказами, протоколами слідчих і судових дій і інших документів".

Із ст. 65 КПК України видно, що одним із джерел доказів за законом є висновок експерта.

Відповідно теорії карного процесу всі процесуальні гарантії, що регламентують виконання експертиз, поділяються на три групи:

пов'язані з діяльністю суду, прокуратури, органів розслідування по проведенню експертизи регламентовані ст. ст. 75, 76, 196, 198, 199, 201, 202, 203, 310, 311, 312 КПК України передбачають процесуальні дії при призначенні експертизи;

реалізовані в діяльності самого експерта, передбачають процесуальні права й обов'язки експерта при виконанні експертизи, регламентовані ст. ст. 77, 200 КПК України;

необхідні для відстоювання учасниками карного судочинства своїх законних інтересів у зв'язку з проведенням експертизи, передбачають права обвинувачуваного при призначенні і виконанні експертизи, регламентовані ст. 197, 202 КПК України.

Призначення і проведення повторної експертизи має ряд особливостей, що вимагають спеціального висвітлення:

при виборі експерта й експертної установи;

у мотивуванні постанови (визначення), про призначення повторної експертизи;

у колі питань що вирішуються повторною експертизою, а також при упорядкуванні висновків повторної експертизи.

Кримінально-процесуальний закон вказує на те, що в якості експерта може виступати будь-яка особа, що володіє необхідними пізнаннями для

Розділ 2

дачі висновку з досліджуваних питань (ст. 75 КПК України). Разом з тим закон пред'являє до такої особи певні вимоги, вона не може бути експертом у справі. Перелік підстав до відводу експерта даний у ст. 54 КПК України. Всі вимоги закону, перераховані в цій статті, при проведенні повторної експертизи поширюються і на експертів, що проводять такі експертизи. Однак цим не вичерпуються процесуальні вимоги, запропоновані до повторних експертиз. Ст. 75 КПК України вказує, що виробництво повторної експертизи "доручається іншому експертові або іншим експертам".

Експерт дає висновок у справі згідно зі сформованим у нього внутрішнім переконанням, що не може змінитися тільки тому, що з висновками експерта не згодні слідчий і суд.

Для того щоб не було підстав сумніватися в об'єктивності експертів, що проводять повторну експертизу, у ній не повинний брати участь експерт, що робив першу експертизу.

Призначення повторної експертизи означає, що наявний висновок не переконує слідчого в правильності висновків експерта або їхньої обгрунтованості. Тому природньо виникають певні труднощі, зв'язані або з процесом дослідження, або з процесом більш переконливого обгрунтування їхніх висновків. А це значить, що будь-яка повторна експертиза в принципі є складною. На нашу думку, доцільно доручати проведення всіх повторних експертиз тільки комісії експертів. До роботи в комісії слід залучати найбільш досвідчених, найбільш кваліфікованих співробітників, експертної установи. Дослідження, проведене комісією експертів, створює додаткові гарантії повноти дослідження та обгрунтованості висновку, достовірності висновків експерта.

З питанням про вибір експерта пов'язане і питання про вибір експертної установи, якій доручається проведення повторної експертизи. Кримінально-процесуальний закон передбачає виконання експертизи в експертній установі (ст. 198 КПК України). Ст. 75 КПК України не містить заперечень, щодо призначення в якості експерта будь-якої особи (у тому числі і не працюючі в експертній установі), що володіє необхідними знаннями для дачі висновку по досліджуваних питаннях.

З питанням про вибір експерта й експертної установи пов'язане питання, про право керівника залучати фахівців іншої експертної установи для відповіді на питання, поставлене на вирішення експертизи.

У відомчих інструкціях є вказівки на те, що у випадку, якщо дослідження виходять за межі тих видів експертиз, які можливо виконати в данній експертній установі, її керівник повинен сповістити орган, що призначив експертизу, про необхідність доручити проведення таких досліджень відповідному експерту. Питання про залучення фахівця іншої

експертної установи для виконання повторної експертизи в справі повинно бути вирішене керівником експертної установи тільки за згодою слідчих або судових органів. Одноособове вирішення цього питання є порушенням процесуальних умов, передбачених для призначення експертизи і реалізації учасниками карного судочинства своїх законних прав.

Закон не робить винятку у виборі експерта для випадків виконання повторних експертиз. Ст.75 КПК України вказує, що " як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань". Тому напевно чи можна визнати обгрунтованим "інстанційний" порядок виконання повторних експертиз.

У практиці багато випадків коли після проведення первинних експертиз в ЕКВ призначають повторні експертизи в науково-дослідних інститутах і лабораторіях це викликано тим, що ці установи є вищестоящою експертною інстанцією стосовно перших, а тим, що слідчий або суд по тій або іншій причині вибрали іншу експертну установу для виконання повторної експертизи.

Вибір експертної установи, у якій необхідно виконати повторну експертизу, представляє деяку складність, тому що в даний час немає довідників, що допомогли б слідчому і суду одержати необхідну інформацію про експертні установи країни, осіб, що працюють у цих установах і виконують процесуальні функції експертів.

На практиці повторну експертизу доручають експертну установу, у якій працює експерт, що проводив первинну експертизу, або експертну з іншої установи (лабораторії або інституту). Якщо врахувати, те що особи працюють в одній експертній установі, є представниками однієї "школи" почеркознавчої експертизи (хоча нерідко вони приходять до різних висновків при виконанні первинної і повторної експертиз), а також деякі етичні розуміння (усі представники даної установи не зацікавлені в повторних експертизах із протилежними висновками й ін.), то виникають сумніви в недоцільності доручення повторної експертизи співробітникам тієї ж установи в якій працює експерт, що виконав первинну експертизу.

В літературі відсутня єдина думка з приводу кола і характеру питань, що можуть бути поставлені на вирішення повторної експертизи. Недостатньо переконлива точка зору А.Я. Палиашвили про необхідність постановки таких питань у тому випадку, якщо слідчий і суд не можуть усвідомити специфіки, пов'язаної з процесом дослідження. Якщо слідчий або суд не сумніваються в правильності висновків експерта по суті або в їхній обгрунтованості, але не можуть зрозуміти специфіку застосованого методу, то представляється, що в даному випадку немає підстав для призначення повторної експертизи. Питання про правильність застосування того або іншого методу може бути встановлено під час допиту експерта.

У експертній практиці іноді зустрічаються випадки, коли питання оцінюваного характеру, поставлені перед експертом, що проводить повторну експертизу, заміняють собою питання, які стосуються сутності предмета експертизи, що перетворює повторну експертизу в "контрольну". Однак тільки після проведення дослідження в повному об'ємі експерт, який виконував повторну експертизу, може спростувати або підтвердити висновки попередньої експертизи.

Необхідно, щоб у постанові (ухвалі) про призначення повторної експертизи слідчий (суд), даючи оцінку першому висновку, вказували причини, по яких останнє викликає їх сумнів (наприклад, сумнів у повноті дослідження, у виявленні всіх що збігаються і розрізняються ознак почерку або підпису і т.п.). Це націлить експерта, що робить повторну експертизу, на докладну перевірку всіх обставин, що викликають сумнів у слідчого або суду.

Рішення про призначення експертизи знаходить своє процесуальне оформлення в постанові слідчого або визначенні суду. По цих процесуальних документах можна судити про те, наскільки обгрунтовано призначена експертиза, дотримані інші процесуальні правила призначення експертизи. Тому закон пред'являє постанові про призначення експертизи визначені вимоги (ст. ст.75 і 130 КПК України). Відомчі інструкції, базуючись на положеннях закону, конкретно вказують на зміст постанови про призначення експертизи, необхідність його мотивування. Якщо, виносячи постанову про призначення первинної експертизи, слідчий або суд можуть мотивувати її призначення тільки необхідністю застосування спеціальних знань, то для призначення повторної експертизи такого мотиву недостатньо.

У постанові про призначення повторної експертизи немає необхідності дослівно приводити підстави, передбачені в тексті закону (ст.75 КПК України) для призначення конкретного виду експертизи.

Мотивована постанова про призначення повторної експертизи повинна містити відомості про раніше виконану експертизу, оцінку висновку цієї експертизи і конкретні мотиви незгоди слідчого або суду з висновками експерта. Всяка інша постанова не буде мотивованою і призведе до порушення закону.

Особливості дослідження при виконанні повторних почеркових експертиз

Дослідження з метою встановлення виконавця рукопису і підпису є одним із видів криміналістичної ідентифікації, тому загальні положення ідентифікації є основою методики дослідження почерку і підпису.

Виходячи із загальних методичних положень криміналістичної ідентифікації

фікації, можна зробити висновок, що почеркознавче дослідження, як і будь-яке ідентифікаційне дослідження, припускає:

роздільне дослідження ідентифікаційних ознак (у досліджуваному документі та у зразках почерку передбачуваного виконавця);

порівняльне дослідження цих ознак;

оцінка встановлених збігів, розходжень і формулювання висновків.

Цим трьом головним стадіям експертного дослідження передують підготовча стадія, що відіграє допоміжну роль у дослідженні почерку. Загальна методика дослідження при виконанні почеркознавчих експертиз повністю поширюється і на випадки повторних почеркознавчих експертиз. Водночас методика виконання повторних почеркознавчих експертиз має свої особливості, властиві усім стадіям експертного дослідження.

У підготовчій стадії дослідження експерти, яким доручене виконання повторної експертизи, повинні з'ясувати ряд обставин, що мають значення, тільки для повторних досліджень. Так, при призначенні первинної експертизи експерт, знайомлячись із постановою слідчого або ухвалою суду, з'ясовує, наскільки повно і точно сформульоване завдання експерту і чи не виходять поставлені питання за межі його компетенції.

При наданні матеріалів на повторну експертизу експерт, вивчаючи постанову слідчого або ухвалу суду, повинен уточнити питання, що досліджувалися при виконанні первинної експертизи, підстави проведення повторної експертизи. Перевірити наявність зазначених у постанові про призначення повторної експертизи зразків почерку підозрюваних, що були в розпорядженні експерта, який виконував первинну експертизу.

Якщо усі або частина зразків, що були в першого експерта, відсутні у матеріалах справи, що надійшли на повторну експертизу, необхідно у слідчого (суду) з'ясувати, по якій причині ці зразки не подані. Для виконання повторної експертизи необхідні всі зразки, що були на дослідженні в експерта, що виконував першу експертизу, тому що вони допоможуть надалі з'ясувати, наскільки обґрунтовані висновки першого експерта.

Якщо для виконання повторної почеркознавчої експертизи надійшли фотокопії документів, необхідно з'ясувати, чи були вони і при виконанні первинної експертизи або чи раніше досліджувалися оригінали документів, які по якійсь причині не можуть бути надані для виконання повторної. З'ясування цієї обставини важливо для перевірки об'єму виявлених ознак при виконанні первинної експертизи і встановлення причин можливих розбіжностей висновків експертів, виконуючих первинну і повторну експертизи.

Експерту необхідно перевірити наявність у матеріалах, представлених на повторну експертизу, висновків експертів, що виконували експер-

тизи раніше. З цього висновку можна з'ясувати, як проводилося дослідження, які методи були застосовані, їхня обгрунтованість, а також встановити, чи не піддалися змінам речові докази.

Одним із важливих моментів, який підлягає з'ясуванню в підготовчій стадії дослідження, є з'ясування обставин, що сприяли призначенню повторної експертизи. Обгрутовуючи у своїй постанові призначення повторної експертизи, особа, що її призначила, тим самим уточнює завдання експертам. Знайомлячись із ними, експерт з'ясовує, на що йому, слід звернути увагу при проведенні дослідження з тим, щоб зазначені мотиви перевірити в процесі повторного дослідження.

Важливим питанням, пов'язаним із виконанням повторних почеркових навчих експертиз, є питання про методи дослідження, правомірність використання нових методів, що не застосовувалися першим експертом про необхідність перевірки використаних ним методів. Оскільки головне завдання повторної експертизи — встановлення істини, експерт, що виконує її, може використовувати додаткові матеріали і методи дослідження, що не застосовувалися першим експертом.

Однак при виконанні повторного дослідження експерти не можуть не враховувати того факту, що в справі вже проводилась експертиза. Наявність у матеріалах висновків експерта накладає відбиток на весь процес експертного дослідження при виконанні повторної експертизи незалежно від того, чи повторюють експерти, що роблять повторну експертизу, висхід дослідження першого експерта або використовують нові методи дослідження.

У зв'язку з різноманітністю застосовуваних у почеркознавстві методів дослідження виникає питання; чи зобов'язані експерти, що роблять повторну експертизу, поряд із методами, які вони вважають потрібним застосувати в даному випадку, використовувати методи, що застосовувалися першим експертом, чи повинні вони, зокрема, перевірити результати дослідження, що можна одержати цими методами.

Задачею повторної експертизи є не тільки вирішення питання по суті. Експерти, що виконують повторну експертизу, повинні своїм висновком спростувати сумніви, що виникли в слідчого і суду з приводу першого висновку (у випадку його підтвердження), або пояснити причини розбіжності у висновках обох експертів. З цієї ціллю вони повинні вивчити висхід дослідження, проведеного першим експертом, тобто, перевірити достовірність застосування методу дослідження та отримані при цьому результати. У зв'язку з цим виникають певні вимоги до змісту висновку первинної експертизи. При описі процесу дослідження необхідно зазначити методи, використані експертом, викласти технічні умови застосуван-

ня різних методів, тобто такі відомості, що мають значення для оцінки висновків експерта, впливають на результати його дослідження. Методику дослідження варто описати так, щоб при необхідності можна було перевірити слушність висновків і повторити дослідження.

Експерт зобов'язаний зазначити у висновку не тільки остаточний результат застосованого методу (наприклад, сумарну значимість ознак при дослідженнях за допомогою ймовірносно-статистичного методу або результати використання інтегральних навикових характеристик у випадках застосування ЕОМ), але і значення кожної з цих ознак. У іншому випадку при виконанні повторної експертизи не можна визначити доцільність результату застосування цих методів і, відповідно, висновку експерта.

Одним з основних принципів виконання судової експертизи є її проведення на первинних доказах, матеріалах. Це дає змогу експерту уникнути помилок, що він може допустити, якщо в його розпорядженні будуть похідні докази. Експерту повинні бути надані для дослідження, по можливості, оригінали документів, а не їхні копії. Будь-яка копія документа не може, передати усіх особливостей оригіналу. Експерту іноді важко по копії правильно оцінити документ, виявити всі наявні в ньому ідентифікаційні ознаки. Особливістю дослідження при повторних експертизах є те, що в ряді випадків експертам, що проводять повторне дослідження, надходять не самі речові докази, а фотознімки (якщо до виконання повторної експертизи речові докази загублені, знищені і т.п.).

Повторне почеркознавче дослідження, природньо, повинно бути проведене з особливою старанністю, повнотою й обґрунтованістю. Повторні почеркознавчі експертизи — це, як правило, найбільш складні експертні дослідження, тому експерти повинні об'єктивно, повно і всебічно виявити всі можливі варіанти ідентифікаційних ознак почерку і повніше провести порівняльне дослідження.

Повторну експертизу, як правило, проводить комісія експертів, і тому для методики виявлення й оцінки встановленої сукупності ознак характерні деякі особливості. Після того, як кожний з експертів провів повне дослідження і дійшов до певного висновку, усі члени комісії обговорюють результати роздільного проведення експертизи. Кожний експерт повно обґрунтовує висновок, до якого він прийшов у результаті дослідження, використовуючи для аргументації своєї думки розробки, мікроскопічне дослідження і т.п. Якщо всі експерти, що роблять повторну експертизу, у результаті обговорення приходять до єдиного висновку, то їм залишається лише погодити методику опису у висновку результатів дослідження, зокрема, визначити збігаючі і розрізняючі ознаки, вказати, яким способом необхідно пояснити ознаки, що формально суперечать їхньому вис-

новку. Експерти разом вирішують питання про причини розбіжностей між висновками експертів, що проводять первинну і повторну експертизи, та про формулювання, яке містяться у висновку. Якщо висновки експертів не збіглися під час обговорення, експерти не дійшли одного висновку, у цьому випадку вони складають декілька самостійних висновків.

При повторному дослідженні з'являється нова самостійна стадія — вивчення висновку первинної експертизи і пояснення причин розбіжності між висновками.

Основна задача експерта-почеркознавця в стадії роздільного дослідження об'єкта полягає в тому, щоб виявити окремі, найбільш істотні ознаки, властиві визначеному почерку, і ідентифікаційну сукупність ознак, що індивідуалізувала б почерк певної особи.

У стадії порівняльного дослідження експерт зіставляє виявлені ним при роздільному дослідженні ознаки об'єкта і встановлює їхній збіг і розходження з урахуванням варіаційності і змінюваності ознак почерку.

При дослідженні почерку, як і інших об'єктів, остаточний висновок підготовляється поступово, усім ходом дослідження, так само поступово зростає його надійність. Увага експерта спочатку зосереджується на якісній, а пізніше і на кількісній визначеності почерку. Подальше дослідження йде від кількісного знання до узагальненого знання про якість даного об'єкта. Після того, як експерти в результаті проведеного дослідження виявили й оцінили ідентифікаційну сукупність ознак, у них повинно скластися внутрішнє переконання про те, що ознаки виявлені ними повні, правильні і що їм дана вірна оцінка. Після формування такого переконання, що являє собою свідому, обґрунтовану фактами і досягнуту шляхом логічного аналізу впевненість, є підстави зробити висновок.

Однієї оцінки результатів дослідження ознак почерку при виконанні повторної експертизи недостатньо для формування внутрішнього переконання з приводу встановлених фактів і висновку. Остаточний висновок експертів, що роблять повторну експертизу, формується тільки після аналізу висновку первинної експертизи і пояснення причин розбіжності у висновках, якщо вони є.

Упорядкування висновку повторної експертизи

Однією із суттєвих ознак, що відрізняють експертизу від інших форм застосування спеціальних пізнань у кримінальному процесі, є формулювання висновку.

Упорядкування висновку експерта — останній етап роботи над матеріалами, що надійшли на дослідження. У висновку фіксують хід і результати

тати проведених досліджень, дають відповіді на поставлені перед експертом питання.

Висновок експерта може бути джерелом доказу — у справі тільки тоді, коли він складений відповідно до вимог закону. Ст. 200 КПК України передбачає, що “після проведення необхідних досліджень експерт складає висновок, у якому повинно бути зазначено: коли, де, ким (прізвище, освіта, спеціальність, науковий ступінь і звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза; хто був присутній при проведенні експертизи; питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав та які провів дослідження; мотивовані відповіді на поставлені питання”. Більш докладно структура висновку експертизи викладена у відомчих інструкціях.

Всі вимоги до висновку первинної експертизи, повністю поширюються і на висновки повторних експертиз. Однак останні мають і свою специфіку, що безпосередньо впливає з особливостей призначення і виконання повторної експертизи. Ці особливості містяться як у самому найменуванні висновки, що називається “Висновок повторної криміналістичної експертизи почерку (підпису)”, так і у вступній і дослідницькій частинах.

У вступній частині висновку відзначають, що в справі вже була проведена експертиза. При цьому необхідно зазначити номер висновку, дату, місце, де вона проводилася, прізвище експерта і його висновки.

Виклад висновків первинної експертизи є обов'язковим у висновку повторної, що передбачено відомчими інструкціями про порядок призначення і виконання судових експертиз. Після висновків первинної експертизи у висновку повинні бути приведені причини призначення повторної.

Говорячи про специфіку упорядкування дослідницької частини висновку повторних експертиз, варто зупинитися на деяких питаннях, пов'язаних з описом процесу дослідження.

Розберемо такий окремий випадок. Експерт, що робив первинну експертизу, дав висновок про те, що текст довідки написав К.. Потім виникло припущення, що зазначений текст виконав Д. Для вирішення питання, ким виконаний досліджуваний текст, була призначена повторна експертиза, на яку подано зразки почерку К. і Д. Провівши дослідження, експерти дійшли до висновку, що спірний текст виконав не К., а Д.. У цьому зв'язку виникає питання, чи потрібно у висновку повторної експертизи описувати докладно результати порівняння з почерком К.?

Оскільки експерт, що робив перше дослідження, обґрунтував свій висновок установленою ним ідентифікаційною сукупністю ознак, експерт, що робив повторну експертизу, повинен проаналізувати ознаки, виявлені пер-

шим експертом, а не обмежуватися формулюванням остаточних підсумків свого дослідження, конкретно зазначити неточності, які містяться у висновку експерта, виконавшого первинну експертизу, що обумовили хибність його висновку. Такий опис результатів дослідження допоможе правильно оцінити обидва висновки експертизи. По приведеній висновку в справі повторна експертиза проводилась в Харківському НДІСЭ. Експертизи в своєму висновку докладно описали процес порівняльного дослідження не тільки з почерком Д., але і з почерком К..

Знання особливостей методики проведення повторних експертиз дозволяє експерту дати достовірний, науково-обґрунтований висновок по суті, який в подальшому може бути використаний в якості джерела доказів по конкретним кримінальним справам.

Література:

1. *З.С. Меленевская. Теория и практика повторных почерковедческих экспертиз.* — Киев: РИО МВД УССР, 1974.
2. *Б.И. Пинхасов. Назначение и производство дополнительной экспертизы: // Сб. научных трудов. Вып. 5.* — Ташкент: НИИСЭ, 1963.
3. *Э.Б. Мельникова. Некоторые вопросы повторной экспертизы: // Советская криминалистика на службе следствия.* — М.: Госюриздат. — Вып. 10. — 1958.
4. *Э.Б. Мельникова. Назначение повторных криминалистических экспертиз // Социалистическая законность.* — 1956. № 10. б. 41.
5. *А.А. Эйман. Заключение эксперта (Структура и научное обоснование).* М.: Юридическая литература, 1967.
6. *А.Я. Палиашвили. Специфика проведения повторной криминалистической экспертизы // Советская юстиция, 1958. № 7.*
7. *Г.Р. Богачникова. Заключение эксперта-почерковеда. В кн. "Судебно-почерковедческая экспертиза".* — М.: Юридическая литература, 1971.
8. *Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України — К., "Юрінком інтер", 1997.*
9. *Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30.05.1997 р.*

ПОНОМАРЕНКО А. С.

ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ТЕКСТІВ, ВИКОНАНИХ З ІМІТАЦІЄЮ ПОЧЕРКУ ІНШОЇ ОСОБИ

Імітація почерку — це відтворення з можливою точністю почерку іншої особи.

Імітацію необхідно відрізнити від навмисного перекручування почерку (маскування). Якщо при навмисному перекручуванні виконавець тексту змінює свій почерк з метою зробити його невпізнаним, то при імітації почерку виконавець прагне відтворити індивідуальні ознаки почерку іншої особи, тобто рукописний текст виконується так, щоб він був схожий на рукописні записи певної людини.

Рукописні тексти, виконані з імітацією почерку іншої особи, в експертній практиці зустрічаються вкрай рідко, набагато частіше експерти зіштовхуються з підписами, виконаними з імітацією підписам певних осіб.

Підробка почерку буває двох видів:

рукописні записи, виконані по пам'яті;

рукописні записи, виконані способом малювання;

Крім того, можливе виконання коротких записів із застосуванням технічних засобів — передавлювання, перемальовування на просвіт, переведення через копіювальний папір і т.д., але в даних випадках вирішується питання про технічну підробку рукописних записів і подальше дослідження переходить у галузь технічного дослідження документів.

У будь-якому випадку, відповідно до методики почеркознавчої експертизи, усі рукописні записи малого обсягу, а також підписи, перевіряються на наявність ознак технічної підробки.

Однак у даному випадку нас цікавить імітація почерку, виконана способом малювання і по пам'яті (тобто без застосування технічних засобів).

Підробка почерку по пам'яті

Підробка почерку по пам'яті звичайно використовується при виконанні тексту або підписів в умовах, що не дозволяють імітатору мати під рукою зразок почерку, під яким здійснюється підробка.

Особливість підробки почерку на пам'ять полягає в тому, що імітатор

відтворює найбільше помітні, загальні ознаки почерку, що імітується. Як правило, при цьому старанно відтворюються нахил, форми, конфігурація заголовних (прописних) літер, окремі, яскраво виражені елементи літер, підрядкові і надрядкові елементи літер. Тут необхідно враховувати те, що найуспішніше піддаються імітації такі загальні ознаки почерку: нахил, розмір, складність, мала зв'язність, менша, ніж у імітатора, ступінь виробленості.

Ці ознаки звичайно успішно відтворюються при підробці почерку не тільки по пам'яті, але і шляхом малювання.

Як уже було сказано, при підробці почерку по пам'яті імітатору більшою або меншою мірою вдається відтворити деякі загальні ознаки, але обов'язково виявляється розходження в особистих ознаках. Ці розходження виникають унаслідок того, що багато особливостей почерку, що імітується, незвичні для імітатора, невластиві його почерку і не приваблюють його увагу.

Для більш-менш успішного відтворення почерку необхідно зосередити увагу на кожній особливості почерку, а це призводить до уповільненості, непевності письма, в результаті чого в штрихах літер з'являються злами, зупинки і тремтіння пишучого приладу.

Ознаки уповільненого письма виникають внаслідок того, що у імітатора відсутні тимчасові зв'язки, характерні для підроблення почерку. Крім того, динамічний стереотип, що лежить в основі його власного почерку, заважає імітатору виконувати нові рухи. Ознаки розходження з'являються в результаті боротьби стереотипів: старого, що лежить в основі почерку підроблювача, і нового, що відповідає почерку, що підробляється, і якого, цілком природно, в імітатора немає.

Звичайно при підробці почерку особа, що робить підробку, має почерк більш вироблений, ніж той, що підробляється. Це цілком природно, тому що змінити свій почерк, додати йому вид маловиробленого неважко, зворотне ж практично неможливо.

Загальна система напрямків рухів є одним із найбільш стійких загальних ознак почерку. Особа, імітуючи почерк, змушена змінювати свої звичні, стійкі рухи при письмі, що складає великі труднощі і тягне за собою зміну особистих ознак, головним чином особливостей напрямків рухів при утворенні і зв'язуванні літер.

З числа інших ознак для встановлення імітації істотне значення мають натиск і гладіолаж.

Натиск почерку аналізується з точки зору тиску на пишучий прилад (ступінь натиску) і способу тримання пишучого приладу (розміщення натиску). Як правило, при імітації почерку натиск упускається з виду, не враховується. А тим часом, розходження у ступені натиску, й особливо

в розміщенні натиску в овалах, півовалах і по основних штрихах може служити одними з істотних ознак, що вказують на підробку почерку.

Гладіолаж (зменшення розмірів малих літер або штрихів до кінців слів) є стійкою ознакою, особливо при виконанні підписів. Цілком природньо, що цю ознаку, якщо вона виражена чітко, імітатор буде намагатися відтворити. Ця спроба призводить до того, що з'являються ознаки уповільненості рухів, і можна виявити розходження в багатьох особистих ознаках: в особливостях напрямків рухів при з'єднанні штрихів літер, у співвідношеннях штрихів і інших ознаках.

Встановити імітацію почерку на пам'ять можливо по особистих ознаках. При підробці почерку відтворюються загальні форми і розміри чужого почерку. Відтворити точно всі особливості почерку, що імітується по пам'яті, практично неможливо. Іноді ж при імітації в підробленому тексті виявляються особливості почерку імітатора: особливості напрямків рухів при виконанні і з'єднанні штрихів усередині літер і літер між собою, особливості співвідношень і дрібні ознаки почерку.

Дуже важливими ознаками почерку, що не вдається імітувати навіть досвідченому імітатору, є особливості співвідношень розміру, нахилу, розгону і положення (або відносного розміщення). Ці ознаки є стійкими. З числа відзначених ознак варто особливо виділити співвідношення нахилу, розміру і розгону штрихів усередині літер, як найбільш стійкі. По них і деяких інших ознаках може бути встановлений імітатор.

Дрібні ознаки є найбільш стійкими і важко імітуються. Вони в багатьох випадках дають можливість визначити підробку почерку.

Виявлені в процесі порівняльного дослідження розходження в способі виконання початкових і кінцевих штрихів літер, додаткових елементів і точок над і під літерами, розділових знаків, а також наявність або відсутність звичних переривів, ретуші, зламу штрихів у порівнюваних текстах вказують на підробку досліджуваного почерку.

Крім перерахованих вище ознак, що вказують на імітацію почерку, є ознаки імітації, властиві тільки підписам. До них відносяться: розходження по лініях основи письма і верхніх закінчень штрихів підпису і напрямку рухів при виконанні розчерку. Імітувати на пам'ять ці ознаки, й особливо розчерк, виконаний складними рухами, досить важко. Більш того, імітатор часто вносить у ці елементи ознаки свого почерку, по яких іноді він може бути встановлений.

При підробці почерку на пам'ять письмо виконується досить вільними рухами, порівняно побіжно. У результаті цього в тексті або підписі відображаються ознаки почерку особи, що імітує почерк. Це дає можливість у ряді випадків установлювати виконавця тексту або підписів.

Крім ознак почерку дуже важливо для встановлення підробки рукописного тексту вивчити ознаки письма, тому що імітатор, виконуючи текст, у більшості випадків прагне відтворити лише ознаки почерку.

Для того, щоб скласти уявлення про особливості письмової мови певної особи, необхідно вивчити велику кількість різноманітних текстів, написаних ним. У більшості випадків імітатор не в змозі чітко відобразити у своїй пам'яті ознаки письма іншої особи, це виявляється важче, ніж відтворення ознак почерку.

При дослідженні текстів, підозрюваних на підробку, важливо звертати увагу на особливості лексики, стиль викладу, загальний ступінь письменності, наявність орфографічних, синтаксичних і пунктуаційних помилок.

Важливе значення мають топографічні ознаки письма (особливості розміщення тексту, наявність або відсутність полів, абзаців, положення рядків, переноси слів, спосіб нумерації сторінок, розташування заголовків, розташування і виконання дати і т.ін.).

Розходження по ознаках письма досліджуваного тексту зі зразками письма особи, від якої виходить документ, можуть свідчити про імітацію.

Підробка почерку малюванням

Підробка почерку малюванням полягає у тому, що підроблювач, маючи перед собою зразки тексту або підписів іншої особи, перемальовує підпис або текст на документ. На практиці таким способом частіше підробляють підпис і набагато рідше — текст.

Підробка почерку малюванням, як правило, робиться в умовах, що дозволяють ретельно вивчити зразки почерку — текст або підпис, після чого підроблювач, перед тим, як відтворити підпис або текст, попередньо тренується, і тільки після цього виконує текст або підпис у потрібному йому документі.

Можливість вдалої підробки почерку малюванням залежить від виробленості почерку, що імітується (підробляти почерк високого ступеня виробленості важче, ніж почерк середнього і малого ступеня виробленості). Особа, що володіє не цілком виробленим почерком, не зможе імітувати почерк з високим ступенем виробленості. Однак, при підробці підписів не виключена можливість, що підроблювач, маючи не цілком вироблений почерк, у змозі імітувати підпис, виконаний складними, автоматизованими рухами (у першу чергу це пояснюється тим, що ступінь виробленості власного підпису в будь-якої особи вище, чим ступінь виробленості його почерку).

У ряді випадків підроблювачу, особливо в результаті тренування, при підробці підписів вдасться досягти такої подібності, що навіть особа, від

імені якої написаний підпис, не заперечить її істинність, хоча й не в змозі пояснити, як це могло відбутися. Ця подібність поширюється на загальну форму письмових знаків, транскрипцію підпису, на загальні розміри, а також на співвідношення нахилу, розгону і деякі дрібні ознаки.

Але як би ретельно не була зроблена підробка, при дослідженні можна виявити ознаки уповільненості письма. Це пояснюється тим, що природний почерк, як результат вироблених стійких навичок письма, характеризується швидкістю, автоматизованістю, стійкою координацією рухів. При підробці ж почерку шляхом змальовування особі, яка пише, доводиться зосереджувати свою увагу на зразках тексту або підпису, зупинятися і аналізувати результати своєї роботи. У почерку імітатора з'являються невпевнені рухи, знижується темп письма, знижується ступінь координації рухів, спостерігаються зупинки при письмі, тремтіння у штрихах, підмальовування і злами штрихів. Особливо виражені такі ознаки сповільненості письма в тих елементах письмових знаків, виконання яких пов'язано з напрямком рухів, невластивих почерку підроблювача.

Розрізняються такі ознаки сповільненості рухів при письмі:

- немотивовані зупинки, здвоєність штрихів;
- злами і тремтіння в штрихах;
- тупі початки і закінчення штрихів;
- виправлення штрихів, домальовування.

Зупинимось більш докладно на перерахованих вище ознаках уповільненості рухів.

Немотивовані зупинки пишучого приладу є результатом того, що підроблювач, змальовуючи якийсь текст або літеру, зупиняється, з тим, щоб подивитися на оригінал, подумати, як писати далі, перебороти мимовільне прагнення до рухів, що можуть дати неправильну форму літер і т.д. Зупинки можуть бути явними, чітко вираженими у вигляді перерв між штрихами. Але можуть бути й замаскованими, коли після зупинки штрих починається з раніше написаного штриха — утворюється здвоєність штриха.

Злами і тремтіння в штрихах є слідством загальної уповільненості рухів: важко провести рівну лінію повільним рухом. Особливо це помітно в тих письмових знаках, що є незвичними для підроблювача. Тремтіння в штрихах, як ознаки уповільненості рухів, варто відрізнати від патологічних тремтінь, що з'являються в результаті захворювань або старості особи, яка пише. Патологічні тремтіння збільшуються до кінця тексту, тоді як злами і тремтіння, як результат імітації почерку, більше спостерігаються на початку тексту.

Тупі закінчення штрихів утворюються внаслідок того, що при уповільненому письмі, як правило, відсутній плавний відрив пишучого приладу

від паперу. Щоб не порушити загальної форми штриха у місці початку і закінчення штриха, робиться зупинка, з тим, щоб перейти до виконання наступного штриха.

Виправлення штрихів (так називана ретуш) використовуються підроблювачем у тих випадках, коли він виконав якийсь письмовий знак або елемент знака невдало.

Для надання літерам більш повної подібності робиться дописка, іноді підчищення штрихів.

Необхідно враховувати, що перераховані вище ознаки уповільненості рухів не обов'язково повинні зустрічатися в підробленому тексті у повній їх сукупності. Іноді в підробленому підписі або тексті виражені одні ознаки уповільненості, а інші ознаки відсутні.

Наявність уповільнених рухів у досліджуваному тексті не завжди доводить підробку почерку. Відомо, що маловироблений почерк також характеризується уповільненим темпом письма, низьким ступенем координації рухів, і тому в звичайному, незмінному почерку особи, що володіє низьким ступенем виробленості почерку, можна виявити злами, зупинки, тупі початки і закінчення штрихів, виправлення і т.п.

Вирішення питання про імітацію почерку можливо порівнянням досліджуваного тексту з почерком, що підроблявся. Якщо в зразках почерку відсутні ознаки уповільнених рухів, а в досліджуваному документі або підписі вони є, це вказує на імітацію почерку.

В експертній практиці мають місце випадки, коли неможливо вирішити питання, ким виконаний текст або підпис: особою, від імені якої даний документ виходить, або іншою особою. Особливо складно вирішити це питання при дослідженні почерку, що характеризується малим ступенем виробленості, тому що такий почерк імітувати не дуже важко.

На підробку може вказувати точний збіг двох підписів. Нерідко підроблювач, змальовуючи чужий підпис, намагається його відтворити так, щоб витримати всі розміри до дрібних подробиць. Утворюється мов би точна копія. Таке ретельне відтворення чужого підпису свідчить про її підробку, особливо в тих випадках, коли виявлений оригінал підпису, з якого робилося малювання, або коли відтворюється декілька однакових підписів за розміром і співвідношенням. Підписи однієї й тієї ж особи відрізняються визначеною природною варіацією, свої два підписи виконати цілком однаково неможливо.

При дослідженні тексту, із підозрою на наявність підробки почерку, дуже важливо вивчити варіації письмових знаків. У вільному почерку більшості осіб літери виконуються по різному, наприклад, у почерках із високим ступенем виробленості, у чотирьох і більш варіантах, що

розрізняються між собою як по напрямку рухів, співвідношенням, так і по дрібних ознаках.

При підробці великого тексту імітатор звичайно відтворює з чужого почерку тільки один, найбільш "помітний" варіант письмового знака. Досліджуючи такий текст, експерт зможе установити, що всі однойменні літери мають однакову форму, розмір, розгін і інші ознаки, що в цих літерах не спостерігається варіювання. У той же час у зразках почерку є визначена варіантність. Розходження ступеня варіантності почерку також є одною з ознак імітації.

Можливості встановлення виконавця підробленого тексту або підпису, виконаних малюванням, значно менше, ніж при підробці почерку на лам'ять. Це пояснюється тим, що при змальовуванні ознаки почерку виконавця відображаються дуже погано. Хоча підроблювачу не вдається домогтися повної подібності і при дослідженні встановлюються деякі розходження в дрібних і особистих ознаках, у багатьох випадках ознак почерку виконавця буває недостатньо для винесення позитивного висновку. Експерт у цих випадках вирішує питання про те, що даний текст або підпис виконані не особою, від імені якої вони значаться, але установити особу, яка виконувала текст або підпис, часто неможливо.

Особливості аналізу почерку, що має ознаки підробки

Як було сказано вище, підробка почерку пов'язана з навмисною зміною (перекручуванням) почерку підроблювача. Практика показує, що ідентифікація особи по зміненому почерку представляє велику складність і є одним із важких видів криміналістичного дослідження. Для того, щоб не допустити будь-яких неточностей при винесенні висновку, необхідно строго дотримуватися прийнятої методики дослідження, ретельно вивчати підписи і текст, а головне, об'єктивно оцінювати результати аналізу. Відсутність достатньої кваліфікації, а також поспішність або недбале відношення експерта можуть привести до помилок.

Після ознайомлення з матеріалами, що надійшли на дослідження, і обставинами справи, доцільно починати дослідження зі зразків почерку особи, від імені якої значиться текст або підпис. Це дозволяє визначити темп її письма, рівень координації рухів, ступінь варіаційності, наявність або відсутність уповільнених рухів, а також особливості почерку, з тим, щоб надалі, при вивченні досліджуваного тексту, в експерта вже було повне уявлення про почерк, що підробляється.

Вивчення документа, в якому передбачалася імітація почерку, необхідно починати з дослідження штрихів із застосуванням оптичних приладів (лупа, мікроскоп). Якщо при дослідженні звичайних текстів досить

вивчити текст неозброєним оком, то при дослідженні текстів або підписів із передбачуваною підробкою почерку, без мікроскопічного дослідження обійтися не можна.

Метою мікроскопічного дослідження є виявлення ознак, характерних для підробки почерку: уповільненість рухів (злами, тремтіння штрихів, не вмотивовані зупинки, перерви, здвоєність штрихів), наявність ознак технічної підробки почерку підписів.

Поряд із мікроскопічним дослідженням рекомендується переглянути досліджуваний документ під ультрафіолетовими й інфрачервоними променями. Вивчивши у всіх подробицях почерк, яким виконані рукописні записи в досліджуваному документі, експерт вирішує питання, чи є досліджуваний текст або підпис справжніми або виконаними шляхом імітації. Для цього робиться порівняння досліджуваного почерку з почерком особи, від імені якої виходить текст або підпис, по виявленим раніше графічним ознакам і на основі оцінки цих ознак робиться висновок. Якщо встановлюється, що текст або підпис є справжніми, тобто виконаними тою особою, від імені якої вони значаться, а наявні ознаки уповільнення рухів пояснюються незвичайними умовами письма або маскуванню, то на цьому дослідження закінчується.

Відрізнити маскуванню почерку від підробки можливо. При маскуванні почерку виявляються розходження у формах письмових знаків, розмірах у ряді загальних ознак, але зберігаються збіги у більшості особливостей почерку. При підробці почерку спостерігається зворотнє — подібність у формах літер, деяких загальних ознаках почерку, і розходження в особливостях (особистих ознаках).

Якщо встановлено, що текст або підпис виконані з імітацією чужого почерку, то наступним етапом дослідження є встановлення виконавця. Робиться порівняння досліджуваного почерку з почерком передбачуваного імітатора. Установити імітатора за почерком можливо, але це залежить від наступних обставин:

Способу підробки почерку. Чим повільніше виконувався текст, тим більше виявляється ознак підробки почерку, але тим менше можливостей для встановлення особи, що виконувала даний текст. І навпаки, при порівняно швидкому виконанні рукописного тексту менше виявляються ознаки підробки, але більше залишається ознак почерку імітатора. Отже при підробці почерку на пам'ять можливість ідентифікації підроблювача як правило, вище, ніж при підробці почерку малюванням.

Почерку, що підробляється. Якщо особа виконує звичайний текст або підпис маловиробленим почерком, то підробити їх особою не важко. У цьому випадку мало ознак підробки, і майже ніколи не можливо іден-

тифікувати виконавця. Якщо ж текст або підписи виконані складними рухами, виробленим почерком, то імітувати дані тексти або підписи буде значно складніше, ознак імітації з'являється більше і зростає можливість ідентифікації виконавця.

Від обсягу тексту, що підробляється. Цілком природньо, що текст в одне-два слова або підпис, що містить 1—2 письмових знаки підробити легше, ніж текст, що займає аркуш, або підпис із 8—10 письмових знаків. Слід також відзначити, що обмеженість або простота виконання письмових знаків нерідко є причинами, що ускладнюють вирішення питання про підробку і виконавця підпису, тексту.

Від суб'єктивних якостей підроблювача. Якщо підроблювач має маловироблений почерк, то він не зможе наслідувати почерк особи, що має більш високу виробленість почерку. Людині, що має добре вироблений почерк, значно легше імітувати маловироблений почерк. Окремі особи мають спроможність змінювати свій почерк, а отже мають великі можливості підробки чужого почерку (художники, креслярі і т.ін.).

У ряді випадків при дослідженні текстів із передбачуваною підробкою почерку необхідно знати обставини справи. При цьому експерт повинний мати якнайбільше відомостей як про особу, почерк якої наслідують, так і про передбачуваного підроблювача. Знання цих даних дозволить експерту скласти більш-менш повне уявлення про цих осіб з погляду формування, розвитку і зміни ознак почерку і письмової мови. Ігнорування знання обставин справи може негативно вплинути на якість дослідження.

При дослідженні текстів, пов'язаних із підробкою почерку, вирішального значення набуває гарний добір порівняльного матеріалу. У якості зразків почерку повинно бути використане якомога більша кількість різноманітних за часом виконання і призначення рукописів. Це дозволить експерту вивчити варіаційність почерку. Так, для дослідження підроблених підписів, крім вільних зразків підписів особи, від імені якої вони виконані, необхідно мати вільні зразки почерку і підписів передбачуваного виконавця (підроблювача). При цьому вільні зразки повинні бути різноманітними за змістом і способом виконання. Крім того, необхідно використовувати й експериментальні зразки — виконані підроблювачем прізвища осіб, від імені яких значаться досліджувані підписи.

Суворе дотримання методики дослідження, всебічний, глибокий аналіз матеріалу, у зв'язку з високою відповідальністю експерта дозволяє правильно вирішувати питання, пов'язані з дослідженням імітації почерку.

О.Н. УЖИК

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЦНИХ СПИРТНИХ НАПОЇВ ДОМАШНЬОГО ВИРОБНИЦТВА

У відділі спеціальних видів досліджень НДЕКЦ при УМВС України в Донецькій області досліджувались самогони — складні суміші, основними компонентами яких є етиловий спирт і вода. Ароматичними компонентами цих сумішей є органічні сполуки різних гомологічних рядів (нормальні спирти, ізо-спирти, втор-спирти) і різних класів (альдегіди й ефіри).

Традиційних криміналістичних ознак (прозорість, колір, запах, наявність сивушних масел, об'ємна частка етилового спирту) досить лише для віднесення досліджуваної рідини до міцних спиртних напоїв домашнього виробництва. Необхідно було встановити хімічний склад домішок органічної природи, що утворюються в результаті процесу бродіння. Для цієї цілі найбільш придатним є метод газорідинової хроматографії [1]. Причому, запропонований варіант відрізняється простотою, оперативністю і достатньою інформативністю. Він реалізований на приладах ЛХМ-80, "Chrom-5" із використанням набивних металевих і скляних колонок довжиною 2–2,5 м і внутрішнім діаметром 3 мм. У якості нерухомої рідкої фази пропонується використовувати динонілфталат. Як показали експерименти, дана фаза є найбільш оптимальною, оскільки, по-перше, вона легкодоступна, і, по-друге, має досить високу селективність як до нормальних, ізо- і вторспиртів, так і до альдегідів і ефірів. Відмінною рисою динонілфталата є спроможність до поділу близьких за масою і температурою кипіння етилового і ізоопропилового спирту, ізоамілового й амілового спиртів, що недосяжно при використанні традиційних фазових рідин [2–4].

Умови аналізу:

- колонка сталева (2,0 м) або скляна (2,5 м), наповнена 10% динонілфталата на інертоні-супер;
- температура колонки, що програмується: $T_1 = 30\text{ }^\circ\text{C}$, час ізотермічного режиму 2 хв; $T_2 = 100\text{ }^\circ\text{C}$, із швидкістю підйому температури 20 град/хв;
- детектор полум'яно-іонізаційний;
- температура детектора і випарника 110 $^\circ\text{C}$;
- газ-носіє азот (аргон);

- витрата водню 20–30 мл/хв;
- витрата повітря 300 мл/хв;
- витрата газу-носія 30–40 мл/хв;
- об'єм проби 1 мкл.

Встановлення піків отриманої хроматограми робили з врахуванням часу утримування наявних у розпорядженні експерта еталонних речовин. У результаті дослідження, практично у всіх самогонах (“чачи”, що рідко трапляється), ідентифікуються в порядку виходу: ацетальдегід, метиловий спирт, етиловий спирт, етилоцетат, н-пропиловий спирт, ізо-бутиловий спирт, н-бутиловий спирт, ізо- і намілові спирти. Час утримування даних речовин приведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Часи утримання індивідуальних речовин самогонів

Речовина	Час утримання (сек)
ацетальдегід	80
метиловий спирт	115
етиловий спирт	185
ізо-пропиловий спирт	220
етилацетат	245
н-пропиловий спирт	270
ізо-бутиловий спирт	370
н-бутиловий спирт	435
ізо-аміловий спирт	590
н-аміловий спирт	690

В усіх раніше опублікованих методиках дослідження аналогічних об'єктів пропонувалося визначати абсолютну концентрацію домішок [1–3], що дуже ускладнювало проведення експертизи, а іноді, при відсутності достатньої кількості хоча б однієї з еталонних речовин, взагалі не дозволяло провести дослідження. У випадку ж порівняльного дослідження самогонів виключається необхідність визначення абсолютних концентрацій домішок, оскільки віднесення самогонів до “товарної марки” або встановлення відповідності рецептурі (найменуванню) не потрібне. Отже, цілком достатньо встановити відносні концентрації індивідуальних речовин, що виключає етап побудови каліброваних графіків для кожної речовини, і приблизно у сім разів скорочує час проведення дослідження.

Відомо, що вміст речовини в суміші пропорційний площі відповідного йому хроматографічного піку. Отже, співвідношення площ піків дорівнює співвідношенню концентрацій речовин у суміші незалежно від чутливості приладу до індивідуальної речовини. Таким чином, у даній методиці виключається необхідність визначення і розрахунку коефіцієнта чутливості

і застосування внутрішнього стандарту. Для виключення теоретично можливого випадку збігу в порівнюваних рідинах абсолютної концентрації етилового спирту і відносних концентрацій усіх домішок (наприклад, при розведенні 40%-ого самогону 40%-ою водноспиртовою сумішшю) необхідно визначати сумарну площу всіх хроматографічних піків. Для ідентичних об'єктів вона повинна збігатися в межах точності методу.

У своїх розрахунках за одиницю ми приймали площу піку ізобутилового спирту. Тоді відносні концентрації інших домішок розраховуються за формулою:

$$C_i \text{ (відн)} = S_i / S_0,$$

де C_i — відносна концентрація i -го речовини домішки,

S_i — площа піку відповідної речовини,

S_0 — площа піку ізобутилового спирту.

Шляхом порівняння відносних концентрацій індивідуальних речовин у досліджуваних самогонах робиться висновок про їхню ідентичність або розходження. Причому, при використанні даного підходу виключається також і вплив розведення одного з порівнюваних об'єктів водою, оскільки відносні концентрації домішок у даному випадку не зміняться.

Таким чином, запропонована методика містить у собі комплекс методів, що дозволяють вирішити питання не тільки цілого по частинах (той самий самогон розлитий у різні пляшки), але й встановлювати ідентичність при видозміні вихідної рідини (розведення самогону водою).

Література:

1. Липис Б.В., Мамакова З.А. Количественное определение высших спиртов в коньяках методом ГЖХ // Новые физико-химические методы контроля производства виноградных соков, вин и коньяков. — М.: Пищепромиздат, 1966.
2. Кислицина Л.Н., Чупраков И.А. Экспертное исследование коньяков. — М.: ВНИИ МВС СССР, 1971.
3. Нагайчук В.В. Использование метода газожидкостной хроматографии при экспертном исследовании коньяков // Экспертная практика. — № 6. — М.: МВС СРСР, 1975.
4. Карлин И.П., Горбунков Г.Б. Определение объемного содержания этилового спирта некоторых видов спиртосодержащих жидкостей методом ГЖХ // Экспертная практика

В.А. ОРЛОВСЬКИЙ

ВИДИ ІМІТАЦІЙ ЗАХИСНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НА ЦІННИХ ПАПЕРАХ

Енциклопедичні словники визначають поняття “цінні папери” як акції, векселя, облігації, заставні листи, банкноти, процентні папери.

Цінними паперами в криміналістичному розумінні варто вважати письмові документи, що дають власнику або пред’явнику матеріальні або інші майнові вигоди. До такого роду документів відносяться банківські банкноти, векселя, облігації, договори купівлі-продажу майна, договори позики, міни, лотерейні квитки, банківські чеки, ощадні книжки, проїзні квитки залізничного, водяного і повітряного транспорту, деякі особисті документи громадян — паспорти, свідоцтва про народження, дипломи й атестати про закінчення вищих і середніх навчальних закладів, посвідчення водіїв транспорту й ін. Всі ці документи довговічні і мають спеціальні засоби захисту.

До засобів захисту документів, що застосовуються підприємствами “Держнака” відносяться: особливі матеріали, у першу чергу спеціальний папір, що характеризується не тільки спеціальною сировиною, використовуваною для її виготовлення, а нерідко і включенням у її склад люмінесцентних волокон, наявністю водяних знаків, багатобарвним складним способом поліграфічного зображення, спеціальними барвниками й ін.

Наявність різноманітних засобів захисту від підробок цінних паперів, як правило, унеможлиблює повну їх підробку в злочинних цілях. Тому, як свідчить практика, цінні папери, переважно підробляють частково. Однак у зв’язку з використанням, особливо в останні роки численними приватними або колективними установами підприємствами (фірмами) сучасної поліграфічної техніки, в тому числі і полікольорової, з’являються повністю підроблені деякі види цінних паперів, переважно паперові гроші: долари США, німецькі марки, вітчизняні гривні і ін.

Кожному історичному періоду часу відповідає свій спосіб підробки цінних паперів, що обумовлене розвитком техніки цього періоду. Візьмемо, наприклад, фальшивомонетництво. У 60–70 р. фальшиві банкноти, виготовлялись на чорно-білому фотоматеріалі з наступним розфарбовуванням або просто малюванням. У 70–80 р. частіше вилучалися підроблені банкноти, виготовлені на кольорових фотоматеріалах, способом чорно-білого або однокольорного електрофотокопіювання з наступним розфарбовуванням. В да-

ний час широке поширення одержали підробки, виготовлені на кольорових електрофотографічних апаратах, за допомогою засобів розмножувальної техніки, різних принтерів персональних комп'ютерів.

Дослідження цінних паперів здійснюється у певній послідовності. Основна увага приділяється методам візуального аналізу, що містить у собі: дослідження об'єкта, документа в розсіяному денному світлі, перевіряється відповідність зображень лицьового і зворотного боків, їхня кольоровість, наявність серії, номера, активних елементів захисту. На дотик вивчається якість паперу, його жорсткість, дзвінкість. Важливим є визначення колірних характеристик і відтінків усіх фрагментів, тому що колірна гама є одним із засобів захисту. Після огляду цінних паперів у розсіяному світлі варто вивчити їх на просвіт, що необхідно для фіксації колірних відтінків паперу, водяного знака, голографічних зображень, знака суміщення, захисної нитки, наявності конфетті, відповідності по виду, формі і змісту. Подальше дослідження здійснюється в освітленні, що косо падає, з його допомогою вивчаються: фарба, яка змінює колір (АйВіАй), сховані зображення, утворені багатшаровим друком, рельєфність окремих малюнків. Для виявлення дрібних деталей і особливостей, нерозрізнених або недостатньо чітко помітних неозброєним оком застосовуються оптичні технічні засоби. Для визначення наявності люмінесцуючих волокон, схованих люмінесцуючих зображень, установлення наявності або відсутності люмінесценції паперу застосовуються джерела УФ-променів. Таким чином, дослідження цінних паперів містять у собі наступні методи: візуальне, порівняльне дослідження, мікроскопічне дослідження за допомогою сучасних вимірювальних мікроскопів, оптичне накладення, макро- і мікро- фотозйомки, дослідження в УФ- та ІЧ- променях спектра, у м'яких рентгенівських променях, фізичні і хімічні.

У криміналістичній практиці розрізняють такі категорії фальсифікації цінних паперів: повна підробка (підробка цілком), за допомогою оригінальних способів, часткова підробка по зовнішньому вигляду з використанням допоміжних способів.

Повна підробка за допомогою оригінальних способів зустрічається досить рідко, оскільки вимагає великих витрат часу, знань і обходиться занадто дорого. Проте нам доводиться все частіше досліджувати повністю підроблені цінні папери, приміром, долари США, посвідчення водіїв, вітчизняну валюту (гривні).

Злочинець, аналізуючи тільки графічні компоненти справжнього цінного паперу, намагається відтворити їх за допомогою різних способів друку і допоміжних засобів, що не відповідають характеристикам промислового виробництва.

Найбільш частим видом повної підробки є підробка по зовнішньому вигляду, тобто відтворення графічного виду оригіналу за допомогою факсиміле, малювання, кольорової і чорно-білої фотографії, термографії й інших методів. Найбільше поширене використання чорно-білого і кольорового електрофотокопіювання.

Часткова підробка цінних паперів зустрічається досить часто. Наприклад гривні, долари США, марки ФРН і ін. Вона полягає у навмисному збільшенні номіналу банкноти з використанням можливості техніки.

Всі цінні папери мають комплекс елементів, що захищають їх від підробки. Для виготовлення цінних паперів використовується спеціальний папір із водяними знаками і барвни матеріали, високоякісні способи друку.

До матеріалів, спеціально призначених для захисту особо важливих документів, (цінних паперів) слід насамперед віднести папір. Папір, призначений для друкування цінних паперів має високу механічну міцність. У її склад входять від 60 % до 100 % бавовняних волокон і вона не флуоресціює в ультрафіолетових променях. Це відрізняє його від більшості видів паперу, який використовується в побуті. До складу паперу вводяться пофарбовані і флуоресціюючі волокна, захисна нитка. При нанесенні зображень використовується мікродрук, сховані багаточисельні зображення, лінійні візерунки, сполучені візерунки й інші захисні елементи, які не дозволяють відтворити їх без спеціального устаткування. Тому, у більшості випадків при підробці захисних елементів досягається тільки їхня зовнішня подібність із справжніми.

До матеріалів, спеціально призначених для захисту цінних паперів відносяться також тканини, які використовуються для виготовлення обкладинок. Наприклад, обкладинки паспортів виготовляються з такого виду ледерину, що у продаж не надходить і для інших цілей не використовується. Для скріпок у деяких документах застосовується спеціальний дріт, що теж при необхідності дозволяє розпізнати підробку. Для заповнення цінних паперів застосовуються спеціальні чорнила, які практично не піддаються травленню. Фотографії на паспортах і деяких інших документах приклеюються клеєм спеціального складу.

Частіше експертам-криміналістам доводиться стикатися зі спробами повної підробки посвідчень водіїв і талонів попереджень до них. Є випадки підробки грошей, (найбільше поширені підробки купюр вартістю 5, 10 і 20 гривень, 100 доларів США). Ці цінні папери підробляються за допомогою поліграфічних процесів (найбільше поширений спосіб плоского офсетного друку), а також за допомогою принтерів персональних комп'ютерів. Відомі випадки підробки дипломів про вищу освіту. Підроблені документи завжди відрізняються від справжніх, але іноді розход-

ження можуть бути встановлені тільки в процесі порівняльного дослідження з відповідними (свідомо справжніми) досліджуваним документ-зразкам.

Розглянемо докладніше кожний спосіб поліграфічного друку, з погляду їх використання при виготовленні справжніх цінних паперів та вид їх імітацій.

У сучасних цінних паперах високий друк застосовується в основному для нумерації і виконання деяких окремих реквізитів. Можливість відтворення складних високоякісних художніх зображень цим способом зв'язана з великими технічними труднощами, (наприклад, класичне "Орловський" друк — непрямий високий друк з різким переходом одного кольору в інший без розриву ліній зображення). Принцип такого друку конструкція друкарської машини були запропоновані винахідником І.І.Орловим (1861—1928). У пам'ять про нього розглянутий спосіб захисту документів зветься орловським друком. Винахід видатного російського поліграфіста застосовується у всіх країнах світу для захисту цінних паперів від підробки.

У ряді випадків для підробки цінних паперів злочинці виготовляють форми високого друку граверним способом, друкарські форми з твердого матеріалу, гумові форми, використовуючи типографські методи. Тому що більшість друкарень мали устаткування тільки для високого друку злочинці використовували цю технологію й устаткування для одержання друкарських форм і відбитків в кустарних умовах. Іноді злочинці виготовляють форми фотохімічним (фотоцинкографічним) способом, характерними ознаками для якого є: непропечатка окремих штрихів, ліній і навіть цілих зон зображень, необґрунтована переривчастість штрихів, злами країв, неоднакова інтенсивність фарбування, наявність крапок—"марашок". Рельєфні печатки служать для захисту паспортів від переклеювання фотографій. Відбитки рельєфних печаток у паспорті України частково наносяться на фотографію і на сторінку паспорта. Цієї печатки іноді називають конгревними по імені винахідника Вільяма Конгрева (1772—1828), що запропонував для захисту цінних паперів від підробки обладнувати папір тиснутим зображенням, нанесеним за допомогою особливого складового штампа. Звичайно, літери і контури таких рельєфних відбитків на заміненій фотографії видавлюються металевим предметом, наприклад шилом із затупленим кінцем, краєм монети і т.п.

Спосіб плоского (офсетного) друку знаходить широке застосування при виготовленні цінних паперів і використовується для створення їхньої багатобарвної основи, що має важливе художньо-технічне значення. Вона дозволяє якісно і точно відтворювати графічні зображення, художні ма-

люнки, безупинний багатобарвний друк і мікродрук (офсетний друк з орловським ефектом або "ірисовим розклатом" плавним переходом одного кольору в інший без розриву ліній зображення, в основному застосовується для захисту фонових сіток), для друкування захисної сітки. Даний вид друку знайшов широке застосування у фальшивомонетництві. Частіше використовуються фотомеханічні друкарські форми, рідше — літографський камінь, фотокопія й ін. Найбільш поширені підробки грошових знаків. Зустрічаються підробки бланків водійських посвідчень і талонів до них, дипломів про закінчення вищих навчальних закладів. Підробки мають наступні дефекти зображення: непропечатка дрібних і полутонових елементів зображення, деяке розширення штрихів і звуження пробільних елементів, що часто зливаються один з одним, розмитість країв штрихів у зображеннях, наявність крапок — "марашок".

Трафаретний спосіб друку має широке застосування в поліграфії, але рідко використовується при виготовленні цінних паперів. Його технологія не дозволяє відтворити зображення з високою дозволяючою спроможністю, і здійснювати плавні переходи тонових малюнків. Трафаретний спосіб друку дозволяє одержувати на відбитку рельєфне барвисте зображення, при цьому шар фарби завжди значно ширше і товстіше, ніж при будь-якому іншому способі друку. Ознаки, які вказують на підробку цінних паперів шовкотрафаретним способом: штрихи зображень мають рельєфно-опуклу форму (тобто напливи барвника); сітчаста будівля поверхневого шару фарби в штрихах (залежить від структури сітки і в'язкості фарби); нерівні краї штрихів часто мають зубцювату форму, яка утворюється пробільними елементами сітки друкарської форми; тонкі лінії значно ширше ніж на справжніх документах; лінії зображень із безліччю розривів, які не відтворюють мікродрук й мікротексти; характерний блиск використовуваних фарб.

Найбільш ефективним напрямом роботи по запобіганню підробки цінних паперів є використання глибокого металографічного друку, що забезпечує найвищий ступінь захищеності документів від підробки. Ця технологія дозволяє одержати тривимірне зображення, що із погляду її захищеності багато в чому перевершує двомірну плоску і високу. Оскільки для цього способу друку потрібно майстерність і спеціальне устаткування, металографія являє собою процес, доступний невеликій кількості фірм у поліграфічній промисловості світу. Тому її обмежена доступність надзвичайно цінна в якості захисту. Крім того, глибокий друк непохитно забезпечує високу якість. Даний вид друку використовується при виготовленні купюр вартістю 20, 50 і 100 гривень, доларів США.

Багато держав давно прийшли до висновку, що помітні, сприймані

усіма елементами захисту добре охороняють цінні папери від підробок. Тому крім реквізитів, які відбивають загальний склад цінних паперів, забезпечуються спеціальними активними елементами захисту, що утрудняють їхню підробку і дозволяють швидко установити справжність. До активних елементів захисту відносяться: водяні знаки, пофарбовані волокна і конфетті, захисна нитка, сховані, зашифровані зображення та зображення, що змінюються, кінеграми і голограми, сполучені малюнки й інші, що мають власну систему захисту. Всі активні елементи захисту умовно можна розділити на дві групи: 1 — елементи і мікротексти, що імітуються; 2 — елементи, відтворення або імітація яких дотепер не зафіксовані. До останніх варто віднести сховані, зашифровані зображення, що змінюються.

Водяні знаки одержують у процесі виготовлення паперу. Сира маса в машині, виробляє бумагу розподіляється по поверхні відливної сітки і притискається до неї сітковим валиком, на якому є рельєфні зображення. В залежності від розташування, водяні знаки підрозділяються на локальні, розподілені і повторювані. Локальні — розміщуються у визначеному місці цінних паперів. Розподілені — рівномірний розподіл одного й того самого водяного знака по всій поверхні цінного паперу. Повторюваний — повторення знака у певній частині цінного паперу. Слабовидимі справжні водяні знаки можна підсилити, у відмінності від фальсифікованих, зволоженням паперу. Способи фальсифікації водяних знаків: нанесення поверхневого зображення водяного знака за допомогою кліше або малювання фарбами або клейкими матеріалами білого кольору (частіше клей ПВА); нанесення зображення водяного знака за допомогою кліше або малювання маслянистими речовинами; за допомогою кислот; підчищення паперу за формою зображення водяного знака в місці його розташування; нанесення рельєфного зображення за формою водяного знака за допомогою штампа. Найбільш поширена підробка водяних знаків у грошах.

Пофарбовані волокна і конфетті — одні з перших елементів активного захисту цінних паперів від підробки. Цей винахід належить американцю Джеймсу Вількоксу. З погляду технології, розміщення кольорових волокон може бути: внутрішньою, поверхневою або їхньою комбінацією. Імітацію здійснюють одним із наступних способів: малюванням, друкуванням офсетним способом, наклеюванням, нанесенням кольоровими олівцями, капілярними і пір'яними ручками, пастами кулькових ручок, за допомогою поліграфічного друку або копіювально-множної техніки. Дослідження волокон включає візуальне мікроскопічне дослідження (зі збільшенням до 24-х крат) методом порівняння з аналогічними елементами на справжніх цінних паперах, здійснюється в наступній послідовності: колір, довжина,

діаметр і товщина (титр), тип матеріалу, здатність люмінесценції в УФ-променях, колір люмінесценції, кількість волокон, кількісне співвідношення різновидів волокон, розміщення (внутрішнє або поверхнєве).

Захисна нитка являє собою синтетичну нитку, введена в паперову полотно цінного паперу. Поява їх зв'язана з емісією 1975 р. фунтів стерлінгів Англії, 1976 р. франків Швейцарії, 1977 р. марок ФРН. Для захисту нитки від відтворення за допомогою копіювально-множної техніки на неї наноситься металеве напилювання і тексти. Ідентифікаційні ознаки захисної нитки: розміри, колір, оптична щільність, тип матеріалу, здатність люмінесцювати в УФ-променях, наявність напилювання, наявність і зміст тексту. В експертній практиці неодноразово зустрічаються наступні способи імітації захисної нитки: малювання, друкування, імітація способом монтажу — клеювання, протягування.

Мікродрук у вигляді мікротекстів з назвою держав, вказівкою номіналів у даний час наноситься на більшість цінних паперів. Розміри літер, знаків мікротекстів не дозволяє якісно відтворити їхнє зображення за допомогою копіювально-множної техніки або фотоспособом. Мікротексти можуть імітуватися рукописними записами, наносяться за допомогою копіювально-множної техніки, друкарських форм, спеціально виготовлених кліше. Якість відображення знаків у перерахованих вище способах імітації мікротекстів значно нижче, ніж у справжніх цінних паперах.

Копіювально-множні процеси, використовувані в сучасних способах електрографії і комп'ютерної графіки дуже різноманітні, якість їх постійно підвищується. Дослідження копій, виготовлених зазначеними способами вимагає спеціальних пізнань і великого досвіду. В експертній практиці зустрічаються наступні способи імітації цінних паперів із застосуванням множної техніки: копіювальні апарати (ксерокси), принтери персональних комп'ютерів (струменево-крапельні, лазерні). Копії відтворені за допомогою копіювально-множної техніки (ксероксів) можливо диференціювати за способом прояву схованого зображення і за принципом закріплення порошку на папері. Новим технічним засобом репрографії є лазерні принтери. Ідентифікація конкретного електрофотографічного апарата за відбитками можлива лише по ознаках експлуатації репрографічних машин. Кожний конкретний апарат у певний відрізок часу (до усунення дефектів) набуває специфічних властивостей, що відображаються на копіях. Це обумовлює можливість ідентифікації конкретного репрографічного апарата по копії. Основні ознаки підробки цінних паперів на електрофотографічному устаткуванні є: блиск штрихів при освітленні, що падає під кутом; сплавленні частинки порошку, що утворюють гладку поверхню; зерниста будова штрихів зображення і наявність по краях штрихів виступів і крапок;

сплавка частинок порошку в штрихах; нерівність поверхні штрихів через нерівномірний розподіл тонера; наявність дрібних крапок - "марашок" на пробільних ділянках відбитка, що являє собою особливість електрофотографічного способу. Загальною ознакою виготовлення підроблених цінних паперів на електрофотографічних апаратах усіх класів служить краплинний аналіз розчинності тонера в ацетоні.

Підробка цінних паперів із застосування персональних комп'ютерів стала можливою з розвитком спеціального програмного забезпечення, а також комплектації цієї техніки сканерами і кольоровими струменевими принтерами. Сучасне програмне забезпечення персональних комп'ютерів дозволяє: зчитувати зображення сканерами і вводити їх в пам'ять комп'ютера; робити чищення отриманих зображень на екрані монітора; вибирати потрібний масштаб зображення; вибирати колір, при роздруківці на струменевому принтері. Підроблені цінні папери, виготовлені на кольорових струменевих принтерах містять у собі наступні ознаки, що характеризують їх: безсистемне розташування крапок неправильної форм; відсутність деформації в місцях нанесення фарби; рівномірний розподіл фарби на поверхні крапок; фарба не має блиску. (Приклад із практики, про ідентифікацію копіювального апарата, за допомогою якого були відтворені цифрові і буквені номінали в підроблених купюрах номіналом 20 гривень).

На закінчення хотілося б сказати про те, що рекомендації криміналістичної науки в частині можливості розпізнавання будь-яких способів підробок цінних паперів, звичайно якщо дані дослідження будуть виконуватися підготовленими в цьому відношенні експертами, залишаються в силі. Водночас, не можна не відзначити недостачу довідкової і методичної літератури в розпорядженні експертів. Гостра необхідність у зазначеній літературі викликана відсутністю в Україні необхідних методичних розробок з обліком різноманітних сучасних засобів мноюї техніки, постійно й усе ширше використовуваної в роботі численних підприємницьких структур, не кажучи про те, що в експертних підрозділах така техніка відсутня.

Література:

1. *Виноградов Г.А. Полиграфическое производство.* — М., 1973.
2. *Гусев А. А., Саванов Л.П. О некоторых особенностях проведения экспертизы документов, выполненных полиграфическими средствами // Сб. "Экспертная техника".* — М., 1973.
3. *Казаков Е.И. Расследование фальшивомонетничества,*

Волгоград, 1971. Паршиков Ю.И. Некоторые проблемы криминалистического исследования материалов документов // Сб. "Судебно-техническая экспертиза документов" Вып. 4. — М., 1973.

4. Чередниченко Л. А. Криминалистическое исследование оттисков, полученных с помощью копировально — множительной техники. — М., 1971.

5. Мирский Д.Я. Тактика обыска, осмотра и допроса при расследовании фальшивомонетничества. — Свердловск, 1969.

6. Таланов А.Н. Справочное пособие по иностранной валюте. — К., 1971.

7. Техничко-криминалистическая экспертиза документов. — Волгоград, 1978.

8. Криминалистическое исследование документов. Образцы экспертных заключений. — К., 1989.

9. Корольков А.Г., Горшенин Ю.А., Лютов В.П. Криминалистическое исследование денежных билетов. Материалы подделки денежных билетов и методы их исследования. — М., 1991.

10. Петряев С.Ю., Золотарь Н.С. Криминалистическое исследование денежных билетов. — К., 1994.

11. Чудновский В.В. и др. Криминалистическое исследование иностранной валюты. — К., 1994.

12. Петряев С.Ю. Криминалистическая характеристика подделки иностранных денежных знаков в Украине. — К., 1996.

13. Петряев С.Ю. Методика криминалистического исследования бумажных денежных знаков. — К., 1998.

В.І.ЧЕПУРКО

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ І ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ МАЮТЬ ЗАХИСНІ ЗАСОБИ, ВИГОТОВЛЕНИХ ПОЛІГРАФІЧНИМ СПОСОБОМ

Серед документів можна виділити групу особо важливих, підrobка яких представляє підвищену небезпеку для держави. До їхнього числа відносяться: грошові знаки, акредитиви, банківські чеки, акцизні марки, особисті документи громадян, водійські документи, доручення, різні свідоцтва і дипломи про закінчення вищих і середніх навчальних закладів, проїзні квитки транспорту і т.д. Всі ці документи довговічні і мають спеціальні захисні засоби, що ускладнюють їхню підrobку. Виготвлення такого роду документів покладається на спеціальні підприємства (на Україні — Банкнотно-монетний двір і ВК “Україна”).

Як відомо, до засобів захисту цінних паперів і документів відносяться; особливі матеріали (у першу чергу спеціальний папір і барвники), спосіб нанесення поліграфічного зображення і його якість, а також багато інших властивостей, що створюються фізико-хімічними методами.

Підrobка цінних паперів і документів, які мають захисні засоби, побічно залежить від рівня технічного прогресу, що дає в розпорядження злочинців все більш ефективні засоби відтворення. Щоб виключити можливість підrobки, більшість держав йдуть по шляху удосконалювання захисту паперових грошей і документів. Безперечною є аксіома, що відноситься до виготовлення грошових знаків і документів — якість є найкращим власним захистом від фальшивомонетництва і підrobки документів.

Методика дослідження паперових грошових знаків і документів, які мають захисні засоби не викликає будь-яких труднощів за умови, що експерт володіє інформацією про їхні елементи захисту і вміє користуватися прийомами і технічними засобами по встановленню їхньої наявності й справжності. При цьому в основному використовуються візуальні (і

використанням розсіяного світла, світла, що падає під кутом та проходить наскрізь) мікроскопічні і люмінесцентні методи дослідження.

Відступи від рекомендацій методики дослідження поліграфічної продукції викликають у експертів певні труднощі при дослідженнях по визначенню способу поліграфічного відтворення зображень підроблених документів і грошових знаків, а також при установленні виду друкарської форми і конструктивних особливостей устаткування, що застосовувалося. Це приводить до неправильного вирішення поставлених перед експертом питань або до непереконливої аргументації висновків.

Методика дослідження поліграфічної продукції розрахована на вирішення чотирьох основних питань: установлення способу поліграфічного відтворення (або способу друку), виду друкарських форм, конструктивних особливостей устаткування, що застосовувалося, і матеріалів, що використовувалися, (також вона дозволяє вирішувати задачі ідентифікації друкарських форм і ідентифікації предметів, що застосовувалися для виготовлення друкарських форм і одержання відбитків). Вирішення перших трьох питань доручається, як правило, експертам-криміналістам, що мають достатній досвід у дослідженні грошових знаків і документів. Для вирішення питання про матеріали, що застосовувалися, залучаються експерти зі спеціальною хімічною підготовкою. Інакше кажучи дані види експертиз вимагають комплексного підходу.

Пояснимо кожне із чотирьох питань.

Під способом поліграфічного відтворення розуміють застосування для виготовлення поліграфічної продукції (у даному випадку грошових знаків і бланків документів) одного або декількох способів друку. В даний час у поліграфії використовуються чотири основних способи друку: високий, плоский (офсет), глибокий, трафаретний.

Вид друкарських форм позначає як спосіб їх виготовлення (фотомеханічний, гравірувальний, набірний, електрофотографічний і т.д.), так і матеріал (металеві — цинк, мідь, магній; неметалеві — гумові, фотоолімерні пластмасові і т.ін.), із котрого ці друкарські форми зроблені.

Під устаткуванням розуміють необхідний комплекс приладів і приладь, що застосовувалися для виготовлення грошових знаків і бланків документів. Визначити яке застосовувалося устаткування, можна на підставі способу друку, виду друкарських форм, характерних слідів і інших ознак, що відображаються на грошових знаках і документах у процесі виготовлення. На даному етапі дослідження визначаються також конструктивні особливості устаткування, що застосовувалося, що дозволяють іноді встановлювати їхній типажний ряд або конкретні марки. Наприклад, комплект устаткування для одержання фотоформ (павільйонна камера, різні кюве-

Розділ 2

ти для прояву фотоматеріалів, машина, що проявляє, контактний верстат), формне устаткування (центрифуга, копіювальна рама, травильна машина), друкарське устаткування і приладдя (пробопечатний верстат, прес саморобне друкарське приладдя і т.д.)

При дослідженні поліграфічної продукції, щоб виключити помилки, необхідно чітко притримуватися рекомендованої методики, а у висновку — відповідної структури викладу. На першому етапі дослідження визначають спосіб поліграфічного відтворення, потім встановлюють вид друкарських форм і тільки після цього переходять до виявлення конструктивних особливостей устаткування, що застосовувалося. Бажано й ознаки, виділені на кожному етапі дослідження, класифікувати відповідним чином. На практиці ці вимоги часто не дотримуються. Ознаки відмінності досліджуваного документа (грошового знака) від зразка, а також ознаки, що характеризують спосіб друку або вид друкарських форм викладаються без систематизації, упереміш. Це не тільки ускладнює визначення способу поліграфічного відтворення, але й унеможливує установлення виду друкарських форм і конструктивних особливостей устаткування, що застосовувалося.

У 1996—98 р. багато спеціалістів експертних підрозділів, у протиріччі елементарним вимогам, формулювали висновок у ТКЕГЗ приблизно так: “грошовий квиток виготовлений за допомогою множинної техніки”, що, як наслідок призвело до значних ускладнень, як в органах дізнання, так і в самих експертно-криміналістичних підрозділах. Загальний термін “множинна техніка” припускає дуже велику кількість найрізноманітніших друкувальних пристроїв — від струменевого принтера, призначеного для виводу інформації з ПЕОМ до офсетної машини.

Відповідно до відомих рекомендацій експертам необхідно провести мікроскопічне дослідження штрихів відбитків і по характеру розподілу барвної речовини в штрихах, деформації паперу визначити спосіб друку (високий, глибокий, офсетний, трафаретний), вид друкарських форм (набірні, фотомеханічні, гравіровані, електрофотографічні), конструктивні особливості устаткування, що застосовувався, (наприклад друкарський пристрій із плоско-рівнобіжним або ротаційним накатом фарби).

Як показує вивчення висновків експертів, неповнота дослідження — найбільш загальний недолік, який часто зустрічається. Наприклад, не досліджуються матеріали, що застосовувалися при виготовленні водійських і пенсійних посвідчень, посвідчень учасників ліквідації аварії на ЧАЕС, а також грошових знаків, не визначається марка шрифту і т.ін. Для усунення зазначених недоліків експертам необхідно глибше вивчати, частіше і ширше використовувати відомості, викладені в спеціальній літературі по

поліграфії, а також частіше залучати фахівців, що володіють хімічними і фізичними методами.

Відповідно до методики визначення виду покривних переплетених матеріалів необхідно вивчати основу підлоги (тканинна, паперова), товщину і характер розподілу покриття, масу, морфологічні ознаки, колір, люмінесцентні властивості, міцність на розрив і стирання, проводити порівняльне дослідження зі зразками і т.ін. Все це вимагає проведення комплексного техніко-криміналістичного дослідження з застосуванням різних засобів і методів.

Оскільки поліграфічна продукція, а також застосовувані для її виготовлення матеріали, прилади й устаткування відносяться до визначеної галузі — поліграфії, — то для їхнього найменування затверджена спеціальна термінологія. Незнання поліграфічних термінів не тільки створює для експертів труднощі при описі поліграфічного процесу. Головне, наявність термінологічних помилок підриває довіру до професійної компетенції експерта при оцінці висновку слідчим, судом. Іноді експерти застосовують довільні терміни, що невірно відбивають сутність того або іншого поняття. Наприклад, неправильно сформульований в експертизі проміжний висновок "...водійське посвідчення виконане за допомогою множинної техніки (ротапринтної) із мальованого посвідчення". Насамперед, невірно зазначена назва малоформатної машини для офсетного друку — ротапринт. Крім того друк не може робитися з мальованого посвідчення, а виконується тільки з друкарських форм. У даному випадку правильним було б наступне формулювання: "...водійське посвідчення виконане способом офсетного друку з фотомеханічних форм на малоформатній офсетній машині типу "Ротапринт". Також неправильно написано: "Бланк документа виготовлений фотоцинкографським способом". Відомо, що фотоцинкографським способом можна виготовити тільки друкарські форми, а вже з них віддрукувати бланк документа. Варто було б написати так "Бланк документа виготовлений способом високого друку з фотоцинкографських форм".

Нерідко експерти плутають різні поняття, наприклад: заплічки — відсічки, задирки — засічки. Будь-який вид покривного переплетеного матеріалу називають коленкором (лідерином). З огляду на те, що порушення спеціальної термінології — серйозний і дуже поширений недолік, приведу приклади термінів, які часто вживаються у правильній редакції і неправильних їхніх синонімів, що зустрічаються на практиці, що спотворюють зміст висновку експерта, використання яких неприпустимо.

Розділ 2

№	Поліграфічні терміни	Неправильні назви
1	Поліграфічний спосіб	Типографський спосіб
2	Поліграфічне зображення, друкарські реквізити	Малюнок
3	Типографський набір	Кліше
4	Форма глибокого друку	Заглиблене кліше
5	Форма офсетної преси, виготовлення фотомеханічним або електрофотографічним способом	Плоске кліше, мальоване кліше
6	Гарнітура шрифту	Начертание шрифту
7	Формний (друкарський, офсетний) циліндр	Барабан
8	Водяний знак	Водний знак
9	Незапечатане поле	Пробільне поле
10	Фотомеханіка	Фототехніка. Фотохімія
11	Друк на ротапінті	Ротапінтний друк

При вирішенні питань про справжність або підробленість грошових знаків або документів, часто зустрічається такий недолік, як вихід експерта за межі його компетенції.

Кримінально-процесуальним законодавством чітко визначені межі компетенції експерта. Так у повноваження експерта не входить вирішення питань, що відносяться до правової кваліфікації установлюваного факту. Висновки у висновку про наявність або відсутність підробки, по суті, відносяться до правових питань і розцінюються як вихід експерта за межі своїх спеціальних пізнань. Тим часом експерт зобов'язаний лише в межах своєї компетенції визначити спосіб виготовлення документа (грошового квитка). У випадку якщо слідчий некоректно сформулював питання: "Чи є даний грошовий знак (документ) справжнім?", експерт у відповідності зі своїми спеціальними пізнаннями вправі тільки вирішувати питання "Чи виготовлений грошовий знак (документ) підприємством, що здійснює виробництво грошових знаків для Національного банку України (США)", про що у вступній частині висновку він повинен дати відповідні пояснення.

Серйозним недоліком є низька культура оформлення висновків. У першу чергу це виявляється в погрішностях мови, до яких можна віднести різні стилістичні неточності, нечіткі формулювання, що допускають неоднозначне тлумачення, граматичні помилки. Багато експертів, не визначивши природу барвної речовини, вживають термін "барвник", тоді як у

даному випадку правильно було б написати "барвну речовину". Описи об'єктів недостатньо повні, а іноді і суперечливі (особливо при використанні комп'ютерних файлів попередніх експертиз). Таблиці ілюстрацій у висновках часто оформлені недбало. Зображення виконуються без масштабною лінійки, на них не виділяються характерні ознаки документів.

Один із недоліків опису дослідження — відсутність у висновках основних даних про застосування прилади й устаткування, а також про умови проведення дослідження. При мікроскопічному дослідженні не вказується марка мікроскопа, кратність збільшення, при якому велося спостереження, марки світлофільтрів, що застосовувалися, моделі приладів і т.д. Відсутність цих відомостей у висновках не дозволяє слідчим і судовим органам оцінити правильність методик.

Варто більше звертати уваги і на структуру висновків. Послідовність викладу процесу дослідження й опису ознак повинна чітко відповідати порядку дій, що виконувалися, і отриманим у їхньому ході результатам. Весь опис повинний бути логічним і зрозумілим, щоб він однозначно сприймався слідчим і судом.

У процесі дослідження грошового знака (документа) сумнівної справжності не варто приводити відомості, що розкривають елементи захисту. Досить привести найбільше помітні ознаки, указавши, що в справжніх грошових знаках (документах) такі ознаки не зустрічаються. Хоча на сьогоднішній день широкі шари населення України, та й багатьох інших країн світу досить повно сповіщені про багатьох елементів захисту грошових знаків. Але, що стосується документів, які мають захисні засоби — не варто акцентувати увагу на їхніх розмірах (допусках) і елементах захисту. У висновку досить констатувати невідповідність розмірів і способів друку стандарту (зразку справжнього документа), якщо воно виявлено. У першу чергу це стосується водійських документів України, що випускалися підприємствами "Оріяна" і "Фотон" і що видавалися ДАІ в 1993—1995 р., практично не мають достатнього ступеню захисту.

Аналіз матеріалів, що надходять на рецензування, виявив серйозні недоліки в організації роботи, зв'язаної з дослідженням документів, виконаних засобами поліграфії. Як відомо встановлений наказом МВС України № 190 — 1994 р. порядок, наказує експертно-криміналістичним підрозділам органів внутрішніх справ направляти всі підроблені грошові знаки, незалежно від місця вилучення в ДНДЕКЦ МВС України для перевірки по картотеці підроблених грошей і постановки на облік. Однак ця вимога раніше не завжди виконувалася, у результаті з поля зору централізованого обліку випадає важлива інформація.

Щоб усунути відзначені недоліки, експертам необхідно вищати тео-

ретичні і методичні матеріали, що містяться в спеціальній літературі. Суворе дотримання викладених там вимог і рекомендацій буде сприяти підвищенню якості техніко-криміналістичної експертизи документів, виготовлених поліграфічним способом.

Література:

1. С.Ю. Петряев Н.С. Золотарь "Криминалистическое исследование денежных билетов" Киев РИО МВД Украины, 1994 г.
2. Лютов В.П. Кошелева Л.И. "Технико-криминалистическое исследования документов при расследовании разворованных" ЭКЦ МВД России, 1992 г.
3. С.Ю. Петряев "Осторожно фальшивки" КМБ школа, 1997 г.

А. В. МІЩЕНКО

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ЗНАКОДРУКУЮЧИХ ПРИСТРОЇВ

Швидкий розвиток обчислювальної техніки і периферійних друкувальних пристроїв (принтерів) змінили технологію і практику виготовлення документів. Всякий користувач одержав можливість сам готувати документ на персональному комп'ютері, вибирати форму, шрифт, кількість екземплярів і т.п.

Розрізняють декілька видів принтерів: пелюсткові, термографічні, крапково-матричні, струменеві й лазерні. Пелюсткові і термографічні по технічних характеристиках належного поширення не одержали.

При використанні крапково-матричного принтера літери, цифри або інші знаки формуються крапками, розташованими у визначеній сітці, яка називається матрицею. Матричний спосіб формування знаків інформації найпоширеніший після контактного в поліграфічній промисловості. Для синтезування знака крапками в принтері застосовується друкуюча голівка, яка представляє собою вертикальну матрицю з пакета голок. Між друкуючою голівкою, і опорним валом розміщені барвна стрічка і папір. Голки голівки принтера рухаються і наносять через стрічку крапкове зображення знака, літери.

Якість друку залежить від кількості голок у голівці: 9, 18, 24. При 9-голчастій матриці якість друку значно нижче, ніж при 24. Поряд із чорно-білими існують кольорові принтери, у яких принцип формування знака такий же, тільки використовується кольорова барвна стрічка, що має чотири основних кольори і два комбінованих, що дозволяє одержувати всю гаму відтінків кольорів.

Матричному принтеру властиві наступні ознаки:

— структура штрихів у типографському тесті, характерна для плоского друку;

— знаки мають стандартну будову;

— штрихи знаків утворені скупченням упорядкованих крапок, що утворюють по краях штрихів пилоподібну форму.

У якості ознак, що індивідуалізують, можуть використовуватися несправності в роботі друкувального пристрою, а саме непродрукування окремих крапок, які формують знаки.

На дослідження повинний надходити порівняльний матеріал за визначений період часу.

Струменевий принтер працює за принципом “вистрілювання барвника” на папір. Спосіб формування знака також матричний. Друкуюча голівка являє собою вертикальну матрицю, що складається з капілярів, через які “вистрілюється” рідкий барвник, крапками формуючи знак. У голчастому принтері зображення крапки формується контактним тиском-ударом. При достатньому збільшенні у відбитку крапки можна побачити структуру стрічки, краї зображення рівні. У крапці, нанесеній струменевим принтером безконтактно, барвник розташований рівномірно, краї знака не мають чіткої лінії.

Деякі фірми в струменевих принтерах використовують друкуючі голівки з одним соплом. Крапельки барвника при польоті одержують електричний заряд, а потім в електромагнітному полі управляються відхиляючими системами, формуючи зображення літер, знаків. Струменеві кольорові принтери нерідко використовуються злочинцями для фальшивомонетництва, підробки цінних паперів і т.д.

Струменевому принтеру властиві наступні ознаки:

- структура штрихів, характерна для плаского друку;
- знаки мають стандартну будову;
- штрихи знаків формуються скупченням крапок: у чорно-білих — чорних; у кольорових — скупченням пурпурних, зелених, синіх і жовтих крапок, розташованих хаотично.

Лазерний принтер — це найбільш досконалий друкувальний пристрій. Принцип друку заснований на фізичному явищі змінювати фоточутливість матеріалу під дією світла. Основними елементами лазерного принтера є лазерний діод, обертове дзеркало і фоточутливий барабан. За допомогою обертового дзеркала, формуючий зображення лазерний промінь направляють на фоточутливий барабан, на якому утворюється електростатичне зображення. Потім на барабан наносять пофарбований діелектрик (тонер), що прилипає до заряджених місць. Після цього до барабана накочують папір нагрітим валиком, і розм'якшений барвник прилипає до нього. Якість друку на лазерному принтері не поступається типографському. Кольорові лазерні принтери дозволяють відтворювати будь-яку гаму відтінків.

Лазерному принтеру властиві наступні ознаки:

- структура штрихів, характерна для плаского друку;
- знаки утворені скупченням дрібних крупинок барвної речовини, які більш чітко спостерігаються по краях штрихів і дають блиск;
- наявність крапок-марашок на пробільних ділянках;

— в окремих штрихах спостерігаються відколи барвної речовини.
Сучасні знакодрукуючі пристрої дозволяють ідентифікувати їх тільки за груповою приналежністю.

На сьогодні відсутня методична література із експертного дослідження сучасних знакодрукуючих пристроїв.

В.В. НАЗАРОВ, О.В. ГРИЩЕНКО

МОДЕЛЮВАННЯ, ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ КУЛІ Й ГІЛЬЗИ ДО ОДНОГО ПАТРОНУ

Під час розкриття та розслідування кримінальних справ, які пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї, відпрацюванні речових доказів і висунення слідчих версій, важливого значення набувають висновки судово-балістичної експертизи. Тим паче, що серед цих злочинів, як правило, найбільш тяжкі, що направлені проти особистості та життя людини — вбивства, розбійні напади та пограбування. В наш час значно ускладнилися та урізноманітнилися способи вчинення злочинів цієї категорії, а саме: застосування сучасних зразків автоматичної вогнепальної зброї, вбивства на замовлення та так звані “розборки”, що здійснюються із застосуванням двох і більше одиниць зброї.

При призначенні балістичних експертиз органи дізнання та слідства, насамперед, цікавлять питання класифікаційного та ідентифікаційного характеру (з якого типу та виду зброї були відстріляні вилучені при ОМП кулі та гільзи, з однієї чи кількох одиниць зброї вони були відстріляні та інші). Ці питання є найбільш важливими, особливо тоді, коли зброя не знайдена. На практиці зустрічаються непоодинокі випадки, коли з тіла потерпілої особи вилучають кулі, а під час огляду місця події — гільзи. Та нажаль, судово-балістичні експертизи, які виконують експерти ОВС, носять одноманітний характер, не всі методи вирішення питань експертизи застосовуються в їх практичній діяльності. Так, слідчі майже не ставлять питання, а експерти практично не вирішують їх стосовно встановлення приналежності кулі й гільзи до одного патрону (встановлення цілого за частинами). Вирішення цього питання допоможе визначити: при скоєнні злочину був застосований один екземпляр зброї, чи більше, та довести причетність підозрюваної особи до скоєного злочину, якщо в неї буде вилучено частину стріляного патрону (кулю чи гільзу). Як правило, в постанові про призначення експертизи слідчий може постановити такі питання:

“Чи не належали вилучені кулі й гільзи до одного патрону?”, “Чи не складала до пострілу кулі й гільзи один патрон?” та інші аналогічного характеру.

Практика вивчення балістичних експертиз, які виконані в обласних експертних підрозділах, свідчить про те, що експерти не можуть вирішити ці питання й дають стандартну відповідь: “Відповісти на питання: чи не складала до пострілу один патрон надані куля й гільза, не вдалося можливим з обставин, що викладені в дослідницькій частині висновку”. Разом з тим, описання в дослідницьких частинах висновку свідчить про те, що експерти не досить ретельно проводять вивчення об'єктів на стадії роздільного дослідження. При цьому сліди взаємодії кулі з гільзою не вивчаються. Найбільш типове описання цих слідів у висновках таке: “У зв'язку з тим, що під час пострілу на ведучій частині кулі відтворилися сліди взаємодії з каналом ствола, сліди від контакту кулі з гільзою не збереглися”. А відсутність слідів взаємодії кулі з гільзою дає підставу експертам зробити висновок: “Встановити ... не видається можливим”.

Інформація по даному виду дослідження в наявній довідково-методичній літературі розрізнена та неповна. При вирішенні цих питань експерти-балісти користуються методиками, що запропоновані деякими авторами та іншими загальними методиками встановлення цілого за частинами. Але ці методики більшою частиною придатні для використання в таких випадках: — коли є наявність спільних слідів корозії чи якихось ушкоджень на кулі та гільзі, що залишили характерні індивідуальні ознаки, за якими можна встановити, що до пострілу ці об'єкти складала одне ціле [3]; — в разі чіткої та індивідуальної вираженості слідів керніння або обтиску на кулі й гільзі [1]. Але на наш погляд, сліди керніння та обтиску (статичні сліди) носять характер загальних ознак, які виражені в топографії їх розміщення та глибині вдавненості, що не дає підстави, за рідким винятком, для категоричного вирішення питання про приналежність до одного цілого. Питання досліджень динамічних слідів на оболонкових кулях з метою встановлення цілого за частинами в сучасній літературі освітлені неповно та майже відсутні [4].

З метою покращання ефективності проведення досліджень з цього напрямку, експертами відділу балістичних і трасологічних досліджень ДНДЕКЦ МВС України було розроблено та впроваджено в практичну діяльність методика дослідження патронів, в яких оболонкові кулі з'єднуються з гільзами способом тісної посадки, керніння та обтиску. Так, за останні півтора року експертами відділу було виконано п'ять таких експертиз з позитивними висновками про те що надані куля й гільза до пострілу складала один патрон (в цих випадках зброя не була вилучена).

Розділ 2

В згаданих експертизах досліджувались 7,62 мм патрони зразка 1930/33 р.р. до пістолетів Токарева "ТТ" та 9 мм патрони до пістолетів Макарова "ПМ" саме за динамічними слідами.

В основу цієї методики покладено загальнокриміналістичний метод отримання експериментальних зразків для порівняння за допомогою моделювання. Моделювання здійснюється отриманням копії слідів внутрішньої поверхні дульця гільзи на експериментальній моделі кулі, яку виготовлено з м'якого металу, твердість якого значно менше за твердість матеріалу гільзи.

Підстави методу базуються на тому, що під час спорядження (монтажу) патрону при його виробництві та під час пострілу куля знаходиться в статичній і динамічній взаємодії з гільзою, внаслідок чого на її поверхні залишаються певні сліди. Під час монтажу патрону куля донною частиною вміщується в дульце гільзи на необхідну для кожного виду патрону глибину. При цьому переміщення кулі здійснюється вздовж її повздовжньої вісі і на поверхні залишаються мікротраси у вигляді паралельних відносно поздовжньої осі валиків і борозенок. На межі закінчення трас, що розташована на рівні верхньої частини дульця гільзи, як правило, залишаються мікроскопічні скупчення (напливи) металу. Розміри цих напливів тим більші, чим глибше борозни. Під час проведення пострілу куля спочатку рухається прямолінійно (практично до її виходу з корпусу гільзи), що не ушкоджує залишених на ній під час монтажу трас. До речі, мікроскопічним дослідженням внутрішньої поверхні дульця гільз, було встановлено, що найбільш повні й інформативні сліди на кулях залишаються саме кромкою дульця де є багато мікроскопічних виступів різної форми та розмірів. Такий характер взаємодії кулі з гільзою майже не залежить від способу з'єднання (методом тісної посадки керніння та обтиску) з тією різницею, що під час обтиску та керніння на кулі виникають додаткові сліди.

Теоретично сліди взаємодії поверхні кулі з внутрішньою поверхнею гільзи повинні бути в усіх видах патронів. При вивченні значної кількості експериментальне відстріляних куль, які надходять на перевірки до відділу балістичних досліджень та куль, які знаходяться в колекції Центральної кулегільзотеки було встановлено, що такі сліди залишаються майже на всіх кулях, незалежно від їх типу та калібру, хоча значна кількість цих слідів пошкоджена (проходженням через канал ствола чи ударом в перешкоду). Але не всі ці сліди складають індивідуально-характерний комплекс особистих ознак, що не завжди дає можливість встановлення цілого за частинами. Майже неможливо провести такі дослідження відносно малокаліберних патронів кільцевого запалення калібру 5,6 мм. Це пов'язане

з тим, що частина кулі, на якій під час монтажу залишилися сліди обтиску гільзи, при проведенні пострілу, за рахунок дії високого тиску порохових газів на денну частину, розплескується і входить в повний контакт з поверхнею канала ствола зброї. Потрібні для дослідження сліди при цьому руйнуються. Тому експертам — балістам при вирішенні питань, пов'язаних із встановленням цілого за частинами, слід більш уважно й ретельно відноситись до вивчення слідів, що неможливо без розуміння процесу й характеру їх слідоутворення.

Розроблену нами методику не можна розглядати як цілком нову, але в аспекті отримання експериментальних зразків слідів взаємодії на моделі кулі вона принципово відрізняється від запропонованих раніше. А саме, в роботі Філіпова В.В. [4] з метою отримання експериментальних зразків запропоновано заливати в гільзу розплавлений свинець після чого за допомогою прибору для демонтажу патронів його вилучають і досліджують отриманні сліди взаємодії. При цьому динамічні траси, які залишаються на моделі кулі, за механізмом утворення, мають направлення зверху вниз (відносно головної частини кулі). В запропонованій нами методиці отримані траси мають направлення знизу вверху, що відповідає механізму їх утворення на кулях при монтажі патрону під час його виробництва.

Методика проведення експертного дослідження по встановленню приналежності кулі й гільзи до одного патрону складається з кількох стадій, аналогічних за змістом і цілями до стадій традиційних криміналістичних експертиз (ідентифікаційних та встановлення цілого за частинами).

По-перше, слід визначити, чи відносяться надані на дослідження об'єкти (кулі й гільзи) до одного виду й типу патрону (їх групову й родову приналежність). При надходженні на дослідження кількох об'єктів, їх слід розділити за певними групами. Дослідженню й співставленню між собою підлягають об'єкти тільки однієї групової приналежності. Для цього використовують загальнородові ознаки об'єктів, як-то: тип та зразок патрону, калібр, спосіб з'єднання кулі з гільзою та інші. Не можна, наприклад, проводити дослідження кулі калібру 9 мм "ПМ" з гільзами калібру 9 мм "Браунінг", "Люгер" тощо, так як цілком зрозуміло, що вони принципово не могли бути складовими одного патрону. В разі неспіввідносності куль з гільзами за груповою приналежністю, на цій стадії експерт повинен зробити категоричний негативний висновок. При цьому потребує уваги вирішення питань з переспорядженими патронами, т. я. не виключена можливість їх саморобного переспорядження як штатними, так і саморобними частинами патронів.

Далі, за допомогою мікроскопу (зі збільшенням не менше 16 крат) вивчається поверхня кулі й внутрішня поверхня дульця гільзи з метою

Розділ 2

встановлення наявності первинних та вторинних слідів та відокремлення від них слідів взаємодії кулі з гільзою. Такі сліди, як правило, починаються від денної частини кулі і закінчуються напливами металу на одному рівні по всьому колу поверхні кулі. Розташовані вони, в основному, на ділянках між слідами полів нарізів у вигляді трас, паралельних подовжній осі кулі.

Якщо дослідженню підлягає куля, яка раніше була з'єднана з гільзою способом керніння, ретельно вивчається наявність трас в дні заглибин від керніння. Внутрішня поверхня сліду від керна під час пострілу не контактує з поверхнею ствола, тому там можна виявити траси, залишені внутрішньою поверхнею дульця гільзи, придатні для ідентифікації, (саме за такими слідами була виконана одна з експертиз з позитивним результатом). При цьому топографічне розташування слідів від керніння мало характер загальних ознак.

Експериментальні зразки отримують наступним чином:

— виготовлюється, виключено із м'якого металу (можливе використання олова, припою на основі олова, свинцю та ін.) модель кулі (циліндр) висотою 20–30 мм діаметром на 0,5 мм більшим за діаметр кулі;

— модель необхідно втиснути в дулець гільзи на глибину 5–7 мм (згідно конструктивних особливостей та розмірів патрону) за допомогою преса або лещат, а потім витягнути в один прийом дотримуючись напрямку руху вздовж осі гільзи при всіх вищезазначених операціях. При цьому слід звернути увагу на те, щоб не пошкодити сліди від зброї, які розташовані на донній частині гільзи. Щоб уникнути цього, гільзу слід обгорнути прокладкою із м'якої речовини. Кількість отриманих моделей при цьому необмежена і залежить від якості отриманих слідів на них;

— проводиться порівняння слідів, які залишилися від внутрішньої поверхні дульця гільзи на поверхні експериментального циліндра, зі слідами на кулі. При цьому необхідно враховувати твердість матеріалу циліндра, оскільки на його поверхні сліди від контакту з внутрішньою поверхнею дульця гільзи будуть більш вираженими ніж на досліджуваній кулі. Крім того, на поверхні циліндра можуть відобразитись дрібні траси (валики та бороздки), які будуть відсутні або слабо виражені на кулі. Цей факт можна пояснити різницею твердості матеріалів експериментального циліндра та оболонки кулі (матеріалу кулі, якщо вона не має оболонки).

Однією із позитивних особливостей вищеописаного методу дослідження полягає у тому, що метод є неруйнуючим та дає можливість отримання необхідної кількості зразків.

Література:

1. "Патроны ручного огнестрельного оружия и их криминалистическое исследование" під редакцією А.І. Устінова, М.М. Блюма вид. ВНДІ МВС СРСР, М.— 1982.
2. "Судебная баллистика" Кустанович С.Д., Держжурвидання, М.-1956.
3. "Зразки експертних висновків", редакційно-видавничий центр МВС УССР, 1988 р. під редакцією В.Є. Бергера, Я.В. Рибалко.
4. "Методика применения прибора для демонтажа патронов", Филиппов В.В., ВНИИ МВД СССР, М.— 1972.

Д.Ю.ГАМОВ, А.Д.ГОЖЕНКО

ПРОБЛЕМИ ВІДНЕСЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ДО БОЙОВОГО У СУДОВІЙ БАЛІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Питання розмежування бойових і спортивно-мисливських гладкоствольних рушниць у криміналістичній практиці є актуальним. При дослідженні бойових гладкоствольних рушниць (без прикладів або зі складними прикладами, із короткими стволами, магазинами великої ємкості і т.д.) експертна практика пішла по шляху використання методики дослідження обрізів мисливських рушниць.

Основою криміналістичної методики розмежування мисливських рушниць і обрізів є встановлення відповідності їхніх балістичних характеристик вимогам ТУ на мисливську або спортивну гладкоствольну зброю.

Практика показала, що спроби застосувати положення цієї методики для дослідження бойових рушниць виявляються неефективними, оскільки балістичні характеристики зброї визначаються в першу чергу згідно до призначеної сфери застосування. Значна кількість зразків бойової зброї (не призначених для схованого носіння або виконання бойових задач в обмеженому просторі) мають балістичні характеристики не гірші, а часом кращі, ніж деякі зразки мисливської зброї.

Більшість бойових гладкоствольних рушниць, що надходять на дослідження — іноземного виробництва. Яким же способом їх досліджувати на підставі вимог вітчизняних ТУ, тим більше на мисливську, а не на бойову зброю? Останнім часом з'явилася значна кількість різних зразків зброї, що є переробками бойової нарізної автоматичної вогнепальної зброї в мисливську гладкоствольну самозарядну (наприклад, серія "Сайга" 12, 20 і 410 калібрів). Виробник, намагаючись знизити витрати на переоснастку устаткування, намагається зберегти максимально можливу уніфікацію деталей цієї зброї з її бойовими прототипами. Наприклад, у "мисливського" варіанта штурмового рушниці SPAS-15 основна зміна полягає в збільшенні довжини ствола з 400 до 450 мм.

Очевидно, що сама категорія "бойова вогнепальна зброя" не може існувати без наявності визначеної системи ознак, що її кваліфікують. У зв'язку з цим винятково важливою задачею стає встановлення системи

таких ознак і розробка на її основі схеми встановлення цільового призначення зброї.

Огляд закордонних джерел показує, що є різні підходи до вирішення даної проблеми. Наприклад, у США визначення бойового призначення довгоствольної вогнепальної зброї виконується шляхом встановлення наявності в її конструкції бойових ознак із розробленого і законодавчо затвердженого переліку цих ознак. Аналогічний підхід закріплений і в законодавстві Франції і Німеччини. Можна сказати, що використовується застосований у криміналістиці алгоритм розв'язання задачі по визначенню групової належності об'єкта.

З метою визначення найбільш характерних ознак, що кваліфікують, як бойову, так і спортивно-мисливську вогнепальну зброю, нами були всебічно проаналізовані дані про цю зброю, що містяться в різній довідковій і спеціальній літературі, а також дані з експертної практики.

Торкнемося проблеми диференціації довгоствольної бойової і мисливської вогнепальної зброї. Пістолети і револьвери конструктивно значно відрізняються від цієї групи зброї, тому ми виключили з розгляду всі пістолети і револьвери, такі, як поширені в ряді країн мисливські пістолети і револьвери будь-якої модифікації, у тому числі і модифікації "легкий карабін або рушниця" (наприклад, карабинная модель "Парабелум" М.1902 кал. 7,65 мм, пістолет "Контендер" фірми "Томпсон-Центер Армз" (США) у компонуванні з прикладом і стволом довжиною 412 мм і ін.).

Звичайно цільове призначення вогнепальної зброї, обумовлене виробником (розробником), відповідає його тактико-технічним даним. Тому при визначенні цільового призначення зброї не можна не враховувати інформацію виробника. Дані про бойову вогнепальну зброю, що призначена для виконання бойових задач підрозділами збройних сил і правоохоронних органів різних країн, досить широко подані в довідковій і спеціальній літературі. Однак, подібну інформацію не завжди можна застосувати для експертного дослідження. Наприклад, 5,6-мм карабін ТОЗ-17, що знаходиться на озброєнні ОВС України, або 5,6-мм самозарядний карабін "Ремінгтон" модель "Нейлон 66", що входить у комплект озброєння патрульного поліцейського автомобіля в багатьох штатах США, у деяких джерелах зазначена як зброя допоміжна, для відстрілу бродячих тварин.

Найбільші утруднення викликає визначення цільового призначення окремих зразків гладкоствольної вогнепальної зброї, випущених за останні 10-15 років. Прикладом може служити "мисливська" 5-зарядна (4+1) рушниця МЦ20-08 із пістолетною ручкою без приклада. У подібних випадках визначити цільове призначення можна тільки за допомогою системи ознак бойової зброї, які кваліфікують бойову зброю.

Важливою кваліфікаційною ознакою вогнепальної зброї є довжина ствола. Вже при довжині ствола 470–500 мм карабіни вважаються укороченими і полегшеними зразками. Карабіни з довжиною ствола менше 18 дюймів у Європі практично не виготовлялися, але в США вони користуються великою популярністю (так називаний “мисливський і дорожній тип”). В даний час один із найбільш відомих зразків, що використовується і для полювання, і для оборони житла — магазинний карабін “Вінчестер” мод. 94 “Траппер” із 16-дюймовим (406 мм) стволом, три модифікації якого призначені для стрільби револьверними патронами й одна — гвинтівковими патронами “30–30 Win.”. З карабінів (гвинтівок) для спортивної, у тому числі і розважальної стрільби, що випускалися в різний час, у якості самих коротких зразків відомі 5,6-мм карабін системи Марлін зр.1897 р. із стволом довжиною 406 мм, 5,6-мм карабін Росса м. 57 із стволом довжиною 419 мм. Подальше зменшення довжини ствола в нарізній вогнепальній зброї може бути обумовлено тільки необхідністю підвищення компактності і маневреності при втраті балістичних характеристик, що виправдано для бойової зброї, призначеною для ведення вогню на близькій і середній відстані.

У гладкоствольній вогнепальній зброї, виходячи зі спеціалізації окремих зразків, можна виділити визначені граничні значення довжини ствола (стволів). Так, ніде у світі не випускаються гладкоствольні рушниці винятково мисливського призначення з довжиною ствола або стволів менше 20 дюймів (біля 508 мм). У якості найбільше коротких зразків цієї групи рушниць можна назвати двоствольні ТОЗ-66 і “Rossi S/S” із стволами довжиною 508 мм. Більш короткі стволи мають рушниці, призначені як для полювання, так і для охорони житла. Це магазинні або самозарядні рушниці з довжиною ствола 18-20 дюймів (457–508 мм), серед котрих найбільш короткий ствол мають “Вінчестер 1300 Дефендер” (457 мм), “Моссберг 500” (470 мм). Фактично це так звані “комерційні” варіанти бойових рушниць, які використовуються армією і поліцією. Гладкоствольні рушниці для полювання з довжиною ствола менше 18 дюймів (457 мм) у світі не випускаються. Водночас, в окремих зразках бойових рушниць довжина ствола досить велика (наприклад, 12-зарядна рушниця NEOSTEAD (ПАР) має ствол довжиною 584 мм; бойова рушниця M1S90 Practical із стволом 660 мм.

Загально визнано, що можливість ведення безперервного або автоматичного вогню (чергами) властива винятково бойовій вогнепальній зброї. Іншою особливістю бойової вогнепальної зброї, що призначена для ведення інтенсивного і високоманевреного ближнього бою, є відсутність приклада, що характерно для більшості зразків пістолетів-кулеметів і

штурмових рушниць. Ця зброя звичайно споряджається однією або двома ручками пістолетного типу.

Серед перспективних схем конструкції бойової зброї варто зазначити компоновання "буллпап" і пістолетного типу (із магазином, розташованим у ручці). При компонованні типу "буллпап" вузли запирання каналу ствола і живлення розташовані позаду ручки керування вогнем, тобто інтегровані в приклад, що при різкому зменшенні габаритів зброї дозволяє зберегти незмінною довжину ствола, а значить і балістичні характеристики зброї. Ця схема широко використовується в новітніх зразках бойової зброї — пісто-летях-кулеметах, штурмових гвинтівках (автоматах), бойових рушницях, снайперських гвинтівках, ручних кулеметах. Пістолетне компоновання бойо-вої зброї менш поширене і використовується, в основному, тільки в пісто-летях-кулеметах (як виняток можна назвати бойову рушницю MAG-7 (ПАР), коробчатий магазин якого на 5 або 10 укорочених патронів 12 калібру роз-міщується в пістолетній ручці; самозарядний складаний карабін "Kel-Tec" SUB-9 із магазином на 10 патронів 9x19 "Парабелум" у ручці).

На нашу думку, наявність у конкретного екземпляра зброї хоча б од-нієї з приведених вище кваліфікуючих ознак є достатньою підставою для висновку про її бойове призначення. Коротко ці ознаки можна сформу-лювати наступним чином:

- інформація виготовлювача (розроблювача) про бойове призначення зброї;
- довжина ствола менш ніж 457 мм або 18 дюймів для гладкоствольної зброї (без урахування довжини дульної насадки, якщо така є) і менше 406 мм або 16 дюймів для нарізної (без урахування довжини дульного гальма-компенсатора або полум'ягасник);
- можливість ведення автоматичного вогню (чергами);
- відсутність приклада;
- компоновання за схемою "буллпап" або пістолетного типу.

Не завжди бойова вогнепальна зброя володіє якою-небудь із вищев-казаних ознак. Існує значна кількість інших конструктивних рішень, що поліпшують балістичні і тактичні характеристики зброї. Наприклад, якщо пістолетна ручка спочатку призначалася для керування кулеметом (куле-мети систем Гочкіса, Шоша і т.ін. початку ХХ століття), то останнім часом вона використовується й у конструкції мисливського зброї (рушниці "Сай-га", карабін "Беркут-1" і т.ін.). Деякі зразки бойової зброї оснащуються двома пістолетними ручками: одна під ствольною коробкою для утримання зброї і керування вогнем, інша — під цівкою або замість цівки для керування зброєю (румунський варіант автомата АКМ, пістолет-кулемет "Беретта м.12", бойове рушниця "Протекта Бульдог" і ін.). Окремі зразки бойової зброї

мають тільки передню ручку під цівкою (автомат Федорова зр.1916 р., польський пістолет-кулемет зр.1939 р., рушниця "Maverick HS410" і ін.).

Складний приклад у бойовій зброї є традиційним способом зменшення її габаритних розмірів (пістолет-кулемет МП-38, автомат АКС-74, рушниця SPAS-12 і ін.). У останні роки з'явився ряд зразків мисливської зброї зі складними прикладами (в основному конверсійних). Характерною рисою бойової зброї такої конструкції є можливість стрільби як із складеним, так і з відкинутим прикладом. Для мисливської зброї такої необхідності немає, і вона, як правило, споряджена спеціальним пристроєм, який не дозволяє вести стрільбу зі складеним прикладом.

У більшості розвинутих країн світу ємність магазинів вогнепальної зброї, що використовується для полювання, законодавчо обмежена 2, 3 або 4 патронами. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.07.1996 р. № 780 "Про затвердження Положення про мисливське господарство і порядок здійснення полювання" ємність магазинів "напівавтоматичної й автоматичної зброї" обмежена двома патронами. Однак, можна констатувати, що на сьогодні немає діючого механізму реалізації цієї норми права. Ємність магазину є кваліфікуючою ознакою для зброї, призначеної тільки для полювання, і зброї яка може використовуватися як для полювання, так і в якості бойової. Наприклад, для 8-зарядної рушниці "Вінчестер 1300 Дефендер", у порядку розширення його експлуатаційних можливостей випускається єдина модифікація мисливського ствола довжиною 610 мм (24 дюйма); 12-зарядний карабін "Вінчестер м.94 Legasy", призначений для стрілянини револьверними патронами ".45 Кольт" або ".357 Магнум".

У світі досить широко поширена практика промислової переробки знятих з озброєння гвинтівки і карабінів із метою реалізації їх у якості мисливської зброї. Одним з основних умов при цьому є видалення пристрою для кріплення багнета. У зразків, де кріплення багнета здійснюється до наконечника ложки, робиться або повна заміна ложки на ложку мисливського типу, або видалення передньої частини ложки. Прикладом можуть служити "переробні" гвинтівки і карабіни "маузер-98". У зразків, де кріплення багнета здійснюється безпосередньо до ствола, видаляються призначені для цього виступи на стволі — наприклад, карабіни КО-44 і ОПСКС-45. Те ж можна сказати і про бойові рушниці: 9-зарядний "Моссберг 590 Арми" із кріпленням для багнета-ножа. Наявність зазначених елементів свідчить про те, що даний зразок має кваліфікуючу ознаку бойової зброї.

Дулові гальма-компенсатори призначені для зменшення віддачі і поліпшення купчасті стрільби. В автоматичній зброї при стрільбі чергами

вони значно зменшують відведення ствола вгору. У гладкоствольній зброї дулові гальма-компенсатори широкого поширення не одержали внаслідок особливостей балістики дробового снаряда, хоча періодично з'являються їхні нові зразки (найбільше відомий із них — дуловий гальмо-компенсатор системи Кутца обр.1929 р.). У якості прикладів мисливської зброї можна назвати нову модифікацію рушниці Іж-27 з отворами-компенсаторами на обох стволах, самозарядний карабін “Браунінг BAR II” із гальмом-компенсатором BOSS, самозарядний карабін “Вепрь-308-Супер” і ін. Серед бойової зброї з дуловими гальмами-компенсаторами можна виділити самозарядні гвинтівки СВТ-40 і СВД, пістолети-кулемети “Томпсон” зр.1928 р., ППШ-41, “Міні-Узі”, штурмові гвинтівки Л85 А1, М16 А2, автомат АК-74, кулемети “Мінімі” м.249, РП, ДШК і ін.

Полум'ягасник — дуловий пристрій у виді розтруба, призначений для зменшення полум'я пострілу, запобігання осліплення стрільця при стрільбі в темряві. Авторам не вдалося виявити жодного прикладу мисливської зброї з полум'ягасником. Але найбільш часто полум'ягасники застосовуються в бойовій автоматичній зброї: пістолети-кулемети МЗА1 і СТЭН Мк IV мод.Б, штурмова гвинтівка КАР-15, кулемети ДП-27, СГ-43, МГ-34 і ін. Іноді полум'ягасник виконує функції дулового гальма-компенсатора, для чого в його стінці вгорі робиться газовивідне вікно (кулемет НСВ-12,7), або його передній зріз робиться скошеним (пістолет-кулемет СТЭН Мк).

Проведений аналіз дулових пристроїв гладкоствольних рушниць і способів їхнього кріплення свідчить про наявність визначених особливостей, що визначаються довжиною ствола. У довгоствольних мисливських рушницях для кріплення знімних дулових насадок використовується як внутрішня (“Ремінгтон 11-87”, “Маверик-91” і т.ін.), так і зовнішня посадкова різьба на дуловій частині ствола (“Франчи 48 АЛ” і ін.). На відміну від цього, бойові рушниці мають тільки зовнішні пристрої для кріплення знімних дулових пристроїв. Для бойових рушниць розроблені і випускаються досить ефективні пристрої для зниження звука пострілу (глушнику), зокрема фірмою “O.F.Mossberg & Sons”. Іншим прикладом знімного дулового пристрою бойового рушниці є розтруб-компенсатор, встановлюваний на рушниці “Маверик HS410” і призначений для збільшення розсіювання дробу та, відповідно, зони поразки.

Таким чином кваліфікуючі ознаки бойової вогнепальної зброї наступні:

- ручка керування пістолетної форми розташована під ствольною коробкою або цівкою;
- складний приклад при наявності можливості ведення вогню при будь-якому його положенні;

Розділ 2

- ємність магазину або барабана більш п'ятьох патронів;
- наявність пристрою для кріплення багнета;
- наявність полум'ягасника або дулового гальма-компенсатора;
- вузол для кріплення дулових пристроїв із зовнішньою різьбою у гладкоствольних рушницях із довжиною ствола менше 500 мм.

Результати проведеного дослідження свідчать, що наявність у конструкції конкретного екземпляра зброї двох і більш ознак цієї групи характеризує її як бойову. У якості додаткових ознак можна назвати складні сошки, механічні приціли для стрільби на більш ніж 300 метрів, ствольні накладки, що вентилюються, прицільні пристрої військового типу та т.ін.

Таким чином, при вирішенні питання про віднесення вогнепальної зброї до бойової недоцільно використовувати балістичні показники зброї, оскільки бойове призначення вогнепальної зброї визначається в першу чергу його тактичними й експлуатаційними якостями.

Запропонована методика віднесення вогнепальної зброї до бойової полягає в зіставленні конструктивних характеристик досліджуваного екземпляра з вищеперерахованими кваліфікуючими ознаками. Встановлення збігу ознак досліджуваного зразка вогнепальної зброї хоча б з однією з ознак першої групи або не менше ніж з двома ознаками другої групи є підставою для висновку про те, що даний екземпляр відноситься до бойової вогнепальної зброї.

С.Г. СТЕПАНЕНКО

ДО ПИТАННЯ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ КООРДИНАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДІВ МІСЦЬ ПОДІЙ ЗА ФАКТАМИ ВИБУХІВ І ПОЖЕЖ

Якість огляду місця події є фактором, який значною мірою визначає успішність подальших оперативно-розшукових заходів та розкриття злочинів. Незаконне використання вибухових матеріалів та підпали займають особливе місце серед відомих різновидів злочинів. По-перше, їх здійснюють у розрахунок на знищення людей та майна, що само по собі становить небезпеку для суспільства. По-друге, їх здійснюють у розрахунок на одночасне знищення або втрату слідів внаслідок дії небезпечних факторів вибуху та пожежі. Слід зазначити, що внаслідок дії вибухової хвилі, полум'я, високих температур та продуктів згоряння, вибух та підпал знищують сліди злочинів. Поширюються випадки, коли спочатку ініціюються вибухи газоповітряних або газопароповітряних сумішей із застосуванням природного газу та легкозаймистих рідин, які переростають у нищівні пожежі.

Так, 29.03.2000 р. о 00 год. 30 хв. до чергової частини УДПО ГУ МВС України в м. Києві надійшло повідомлення про пожежу в приватному житловому будинку по вул. Редутній, 10. Пожежа виникла приблизно одночасно з вибухом. У ході огляду виявлено, що загинули 5 осіб, четверо з яких — насильницькою смертю. Запірні крани 3-х конфорок та духової шафи газової плити знаходилися в положенні “ввімкнено”. У кімнатах та коридорі виявлені сліди глибокого прогоряння дерев'яної підлоги. У кімнатах будинку виявлені й вилучені речі з різким запахом хімічної речовини, як встановлено — світлого нафтопродукту.

Причиною події став об'ємний хімічний вибух паро-газоповітряної суміші, утвореної за рахунок випаровування розлитого в приміщеннях світлого нафтопродукту та витікання природного газу, який супроводжувався полум'ям, що охопило відразу все приміщення, оскільки за таких умов легкозаймисті матеріали займаються або, принаймні, обпалюються; ініціюється виникнення пожежі. Виникнення вибуху й пожежі сталося внаслідок

док умисного попереднього створення горючого середовища та занесення стороннього джерела запалювання.

В ніч з 30 на 31.08.2000 р. сталися вибух і пожежа в шахті ліфта житлового будинку 786 по вул. Келецькій в м. Вінниці. У цілому характер пошкоджень та руйнувань, які мали місце у результаті вибуху та пожежі, а також результати огляду місця події й проведених досліджень дозволили стверджувати, що відбувся потужний вибух пароповітряної суміші, утвореної внаслідок розливання в машинному приміщенні й об'ємі шахти ліфта легкозаймистої рідини. У технічному поверсі в машинному приміщенні ліфтового підйомника вилучено залишки каністри з полімерного матеріалу, яка містила рідину з характерним для нафтопродуктів запахом, три фрагменти гумового шлангу та фрагменти полімерного матеріалу й тканини, також з характерним запахом, а також дві коробки напівобгорілих сірників.

Підготовка події та здійснення підпалу імовірно включали блокування кабін ліфта шляхом вимикання рубильника електроживлення; приведення в дію пристрою для зливання легкозаймистої рідини; переміщення злочинця з рівня технічного поверху на дах будинку і підпалювання проливу легкозаймистої рідини в машинному приміщенні. Обставини та особливості вчинення злочину свідчать про організовані дії групи осіб та про наявність у них спеціальних знань.

Практика проведення експертиз переконує, що недостатність необхідної інформації у матеріалах кримінальних справ обумовлена саме відсутністю спеціаліста під час огляду місця події. Очевидно, що вилучення слідів, відновлення умов і обставин підготовки та вчинення злочинів, висування й відпрацювання слідчих версій у зазначених випадках обов'язково потребує безпосередньої участі спеціалістів відповідного профілю на етапі огляду місця події, застосування комплексу спеціальних досліджень і обладнання, проведення невідкладних оперативно-розшукових дій по "гарячих слідах".

Залучення експертів-вибухотехніків до оглядів місць подій у поточному році склало лише 107 (89%) випадків від загальної кількості (120) вибухів. Саме відсутність спеціалістів ВТС під час оглядів місць подій знизило показник експертного супроводження на первинній стадії розкриття злочинів. За фактами цих вибухів не було вилучено важливі речові докази, що не дозволило в подальшому визначити природу вибухів та розробити слідчі версії.

Аналіз надання на експертне дослідження вибухових пристроїв, які вилучені працівниками ОВС свідчить про повільне їх надходження та ігнорування використання знань експертів-вибухотехніків в техніко-кримі-

налістичному забезпеченні розслідування злочинів. До вибухотехнічних підрозділів щомісяця не надходить близько 36 відсотків вилучених вибухових речовин та боєприпасів, що викликає небезпеку при їх зберіганні у слідчих та оперативних працівників та не дає можливість, в рамках розслідування злочинів, надати інформацію про можливості об'єднання кримінальних справ.

З числа вилучених у вересні поточного року вибухових матеріалів, в Запорізькій області не надійшло на дослідження до вибухотехнічних підрозділів 71%, в Київській — 78%, в Харківській — 83%, в Херсонській — 92%.

Участь пожежно-технічних експертів у оглядах місць пожеж взагалі носить випадковий характер. У розпорядженні МВС України від 18.11.1999 р. №6326 / Шт "Про недоліки у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами" відмічалось, що за станом на 01.11.99 р. за фактами 1904 зареєстрованих пожеж, що виникли через підпали, порушено 1517 кримінальних справ, з яких значна частина злочинів залишились нерозкритими.

Встановлення фактів підпалів — досить складний та трудомісткий процес, який вимагає високої кваліфікації й досвіду працівників слідства, залучення фахівців (пожежно-технічних експертів НДЕКЦ, співробітників випробувальних пожежних лабораторій державної пожежної охорони МВС України). Кримінальні справи за фактами пожеж не викликають захоплення у працівників слідства внаслідок своєї специфічності та низького проценту розкриття. Адже низька доказовість, у силу знищення слідів вчинення злочину, в більшості випадків дає можливість лише припускати навмисність дій. Це, в свою чергу, породжує значну латентність даного виду злочинності.

Ефективність та доказовість отриманих результатів досить часто залишається низькою в силу недостатньої взаємодії з працівниками слідства і, як результату цього, припущення процесуальних порушень оформлення результатів огляду місця події та вилучення речових доказів. Розрізненість дій у свою чергу призводить до невірної формулювання слідчими запитань, на які слід відповідати в ході виконання вибухотехнічної або пожежно-технічної експертизи, незворотної втрати суттєвих фактів, обставин та слідів.

У цілому вимагає перегляду роль профільного спеціаліста на місці події. Вочевидь, що на етапі своєї участі у слідчих діях від нього значною мірою залежить подальший хід розкриття та розслідування злочину. Тому в першу чергу має бути забезпечений достатній рівень поінформованості експертів щодо встановлених фактів та обставин .

Незаперечною перешкодою в отриманні позитивних результатів у визначенні наявності в пробах речовин і матеріалів слідів легкозаймистих рідин є тривалий період, на протязі якого відбувається оформлення та передача вилучених речових доказів для досліджень в експертних підрозділах. Іноді їх надходження затримується, має місце неналежний стан упакування, внаслідок чого встановлення наявності рідин та їх ідентифікація стають проблематичними.

Скажімо, у ході огляду місця події по вул. Редутній, 10 робота експертів ускладнювалася відсутністю слідчого, давався взнаки дефіцит оперативної інформації; ряд речових доказів в матеріалах кримінальної справи не фігурували і їх дослідження не проводилися, окремі речові докази були надіслані, проте їх дослідження не передбачалося; речові докази “з різким запахом хімічної речовини” надійшли на дослідження більше, ніж через два тижня, але вже “не відчувалось запаху органічних розчинників та нафтопродуктів”.

У випадках підозри на належність речових доказів до вибухових пристроїв або щодо наявності в них ЛЗР у якості інтенсифікатора горіння, доцільно наполягати на проведенні процесуальної процедури оформлення речових доказів якомога швидше, у перші години, не допускаючи втрати слідів згаданих рідин.

Як правило серйозна спільна взаємодія органів внутрішніх справ спостерігається у випадках резонансних подій, за умови посиленого контролю й координації їх дій. У рядових випадках подібна практика, нажаль, не знаходить застосування. Зрозуміло, що поліпшення ситуації з розкриттям та розслідуванням злочинів, пов'язаних з пожежами, можливе лише шляхом високопрофесійного експертного забезпечення.

Суттєву проблему під час огляду місця події становлять, у силу значних фізичних зусиль та витрат часу, роботи по очищенню приміщень у районі епіцентра вибуху, осередка виникнення пожежі з метою відшукування залишків вибухових пристроїв, імовірних джерел запалювання. Безперечно, що саме у цих випадках слід у належній мірі сприяти їх прискоренню, залучаючи необхідні сили та засоби.

Розкриття злочинів, пов'язаних з вибухами й пожежами, у переважній більшості випадків потребує урахування значного обсягу інформації, збирання якої, з огляду на масштабність подій, можливе лише у ході первинного огляду місць подій. Ліквідація їх наслідків у стислі строки та, як наслідок цього, втрата загальної цілісної картини зумовлюють підвищені вимоги до організації й проведення огляду. У випадках, коли мають місце значні руйнування та є необхідним проведення рятувальних і аварійно-відновлювальних робіт у стислі терміни, до ліквідації наслідків вибухів і

великих пожеж залучаються підрозділи Міністерства з надзвичайних ситуацій України. Необхідні налагоджена взаємодія з командирами підрозділів МНС, узгодженість дій з метою створення умов для фіксації обстановки, а також максимального збереження слідів і речових доказів. Приклади такої взаємодії за фактами двох резонансних подій мали місце у поточному році:

В результаті огляду місця події, яка виникла 16.02.2000 р. у середній школі № 304 Ленінградського району міста Києва, за адресою вул. Уборевича, 21-А. З місця події зусиллями підрозділів МВС та МНС врятовано 9 осіб з тілесними пошкодженнями різного ступеня, знайдено тіла 3-х загиблих.

Встановлено, що найбільші пошкодження будівельних конструкцій мали місце у цокольному та першому поверхах. У цокольному приміщенні було влаштовано виробництво меблів та дверей. Здійснювались всі види деревообробних робіт, у тому числі шліфування, та фарбування дерев'яних елементів готової продукції. В значній кількості виявлено тирсу, яка зберігалася з порушеннями у пристосованих приміщеннях. На поверхнях вцілілих елементів товстим шаром назбирувався дрібнодисперсний деревний пил. В приміщеннях підвалу зберігались необхідні для виробництва пиломатеріали, а також у значних кількостях лаки, фарби, розчинники.

Враховуючи масштаби пошкоджень, характер і напрямок руйнування переkritтя, стін, перегородок та вентиляційних комунікацій, а також наявність відокремлених осередків горіння в цокольному приміщенні, визначено, що стався вибух паро-пилоповітряної суміші, внаслідок небезпечних факторів якого виникла пожежа.

За фактом часткового руйнування житлового будинку по вул. Незалежності, 3 в місті Бровари Київської області проводився огляд місця події, в ході якого обстежено приміщення зруйнованих квартир всіх поверхів та визначено характер пошкоджень, нанесених будівлі.

Під час огляду виявлено та вилучено у якості речових доказів: металеві уламки; залишки елементів кріплень з клепами та різьбами; залишки плат мікросхем; предмети з обмотками мідного дроту (котушки); фрагменти електронних приладів та електричних проводів; металеві диски з отворами.

Окремі речові докази мали на поверхні промислове маркування:

Враховуючи характер пошкоджень будівлі, перелік і характерні особливості залишків, виявлених у приміщенні першого поверху, а також іншу наявну інформацію, було припущено, що часткове руйнування зазначеного житлового будинку сталося внаслідок попадання в нього керованої

ракеті військового призначення 9М79 типу "земля-земля" без бойового заряду.

Специфіка та складність багатопланової обстановки вимагають детального опису й фіксації, у зв'язку з чим постає завдання розробки та впровадження в експертну практику спеціально розроблених форм протоколів огляду місця подій, пов'язаних з вибухами й пожежами. Враховуючи загальні обсяги робіт під час ОМП та необхідність залучення експертів різного профілю у зазначених випадках, слід впроваджувати бригадний метод відпрацювання місця події із заздалегідь визначеним алгоритмом дій та обов'язковою їх координацією з боку слідчого.

Наведені перелік та обсяги дій, у яких бере участь експерт, свідчать про його вагомість на певному етапі у якості ключової фігури на місці події за фактом вибуху або пожежі та, в свою чергу, визначають рівень кваліфікаційних вимог до нього.

У цілому розглядувані категорії злочинів потребують координації спеціальних знань під час оглядів місць подій, пов'язаних з вибухами й пожежами; підвищення рівня організації робіт, поліпшення стану і ефективності експертного забезпечення, а також удосконалення взаємодії з службами ОВС.

О.В. КОНОНЕНКО

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СКОРОСТИ АВТОМОБИЛЯ, КОТОРЫЙ ПРЕОДОЛЕЛ НЕКОТОРОЕ РАССТОЯНИЕ НАД ДОРОЖНЫМ ПОКРЫТИЕМ

Одной из наиболее важных проблем на транспорте является безопасность движения. От правильного и своевременного ее решения зависят жизнь и здоровье людей, сохранность материальных ценностей. Данные американской статистики свидетельствуют о том, что количество людей погибших на 1 млрд. пасс.-км перевозок на автомобильном транспорте, почти вдвое больше, чем на воздушном, и почти в четырнадцать раз — чем на железнодорожном. Ежегодно на автомобильных дорогах мира гибнет в дорожно-транспортных происшествиях (ДТП) около 200 тыс. человек. Во многих странах ущерб от аварийности на автомобильных дорогах составляет около 1 % национального дохода.

Эффективное решение проблемы повышения безопасности дорожного движения требует установления причин ДТП и разработки мер по их устранению. На основании обработки большого массива информации установлено примерное распределение ДТП по наиболее распространенным нарушениям Правил дорожного движения.

Анализ данных, приведенных в таблице 1, приводит к заключению, что ДТП происходят, главным образом, из-за ошибок, небрежности, неправильных действий водителей. Именно к такому заключению приходит чаще всего официальная статистика. Однако согласится с ним безоговорочно нельзя, так как оно представляет собой результат или неполного, или неточного анализа конкретных условий возникновения ДТП. Так, например, отчет Экономической комиссии ООН в Европе указывает, что основные причины ДТП, сопровождающиеся смертельными случаями и ранениями, распределяются следующим образом: неисправность дорог — 70 %, вина водителей — 20 %, неисправность транспортных средств — 5 %, вина пешеходов и велосипедистов — 5 %.

Характер нарушений Правил дорожного движения	Распределение ДТП, %
Неправильный (не соответствующий обстановке) выбор скорости водителем	27
Управление транспортным средством в нетрезвом состоянии	23,5
Выезд на полосу встречного движения	10,8
Несоблюдение очередности проезда на нерегулируемых пересечениях	8,2
Применение неправильных приемов управления, обусловленное недостаточной опытностью водителя	4,7
Нарушение правил обгона	4,3
Движение на неисправном транспортном средстве	3,3
Несоблюдение безопасной дистанции	3,1
Неподчинение предписаниям дорожных знаков	1,4
Внезапный выезд из занимаемого ряда движения	0,8

Однозначно установить причину дорожно-транспортного происшествия трудно. Чаще всего они возникают в результате стечения нескольких неблагоприятных обстоятельств. Для выявления причин возникновения ДТП, анализа его последствий, разработки мероприятий, направленных на предупреждение подобных происшествий, по каждому факту дорожно-транспортного происшествия проводится расследование.

При расследовании дорожно-транспортных происшествий практически в каждом случае возникает вопрос: "С какой скоростью двигался автомобиль до происшествия?" Участники ДТП чаще всего дают субъективную оценку дорожной обстановки и в частности величину скорости автомобиля. При этом они, как правило, занижают скорость своего автомобиля и завышают скорость автомобиля оппонента. Для объективного же анализа дорожно-транспортной ситуации желательно получить именно достоверное значение скорости транспортного средства.

В настоящее время наиболее объективное и точное значение скорости можно получить только в случае, если автомобиль до происшествия оставил следы торможения на дорожном покрытии. В остальных случаях значение скорости автомобиля, как правило, принимается по субъективным показаниям водителя транспортного средства или других очевидцев происшествия. Неопределенность данного вопроса довольно часто ста-

новится непреодолимым барьером в процессе расследования обстоятельств дорожно-транспортного происшествия.

В настоящей статье описывается возможность определения скорости автомобиля при условии преодоления транспортным средством некоторого расстояния над опорной поверхностью без контакта с последней. То есть, "полета" автомобиля над дорогой. Данный вопрос до настоящего времени методической базой по производству судебных автотехнических экспертиз не определен.

Например, автомобиль "ВАЗ" без пассажиров и груза, после наезда на неподвижное препятствие в условиях города преодолел расстояние в 18 метров над дорожным покрытием. Водитель автомобиля "ВАЗ" Иванов И.И. получивший телесные повреждения утверждает, что его автомобиль до наезда на препятствие двигался со скоростью около 60 км/ч. При этом водитель автомобиля "ВАЗ" Иванов И.И., предъявляет материальный иск к дорожно-эксплуатационному управлению.

Допустим, что значение скорости автомобиля "ВАЗ" на пути в 18 метров при экстренном торможении будет не меньше чем фактическая скорость данного автомобиля при движении над дорожным покрытием. Проведем расчет скорости указанного автомобиля, применив стандартные методы по следующей классической формуле:

$$V_a = 1,8 \times t_3 \times j + \sqrt{26 \times S \times j} \quad \text{км/ч,}$$

где: t_3 — время нарастания замедления при экстренном торможении автомобиля "ВАЗ", сек: 0,25;

j — установившееся максимальное замедление автомобиля "ВАЗ", м/сек²: 6,9 — 7,5;

S — допускаем, что длина следа торможения автомобиля "ВАЗ", м: 18,0;

Расчет скорости автомобиля "ВАЗ" на сухом асфальтобетонном покрытии в данном примере предполагает определенный результат: 59,9 ÷ 62,6 км/час.

При анализе данной дорожно-транспортной ситуации можно сделать вывод только о том, что фактическая скорость автомобиля "ВАЗ" была выше, чем скорость, которая получена при данных расчетах. Однако насколько?

Если же представить, что транспортное средство преодолевает препятствие, как своего рода "трамплин" (смотри рисунок 1), результат расчетов будет значительно больше.

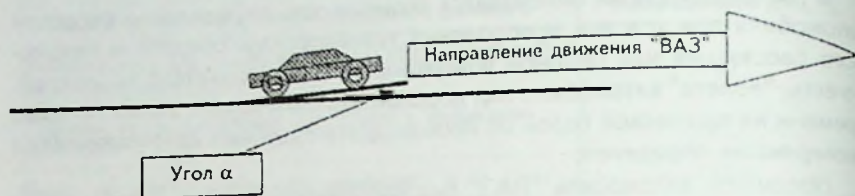

Рис. 1. Схема преодоления автомобилем "ВАЗ" неподвижного препятствия на горизонтальном участке, с последующим "полетом" над дорогой.

Для данного конкретного случая предлагается следующая формула:

$$V_0 = 11,3 \times \sqrt{\frac{S_p}{\sin 2\alpha}}$$

где α — угол наклона продольной оси автомобиля "ВАЗ" к горизонту в начале "полета", град: 4,74;

S_p — расстояние, которое преодолел автомобиль "ВАЗ" над дорожным покрытием, м: 18,0;

В указанном выше случае, скорость автомобиля "ВАЗ" при высоте препятствия 0,20 м будет равна 118,1 км/час.

Сравнивая скорость полученную стандартным методом $V_0 = 59,9 \div 62,6$ км/час, со скоростью определенной при условии движения автомобиля "ВАЗ" над опорной поверхностью $V_p = 118,1$ км/час, мы получаем количественный и качественный результаты для объективного анализа данной дорожно-транспортной ситуации.

А именно, в данном примере: показания водителя Иванова И.И. в части скорости его автомобиля "ВАЗ" перед происшествием, с технической точки зрения, несостоятельны;

у водителя автомобиля "ВАЗ" имеется явное несоответствие требованиям Правил дорожного движения на предмет превышения скорости движения транспортного средства в городских условиях ($118,1 > 60$ км/час).

То есть, в данном примере одной из причин дорожно-транспортного происшествия стало превышение водителем Ивановым И.И. ограничения скорости движения в городе практически в два раза.

Описанный выше метод позволяет определять скорость транспортного средства из условий преодоления ним некоторого расстояния над дорожным покрытием (с учетом продольного уклона дороги, смотри рисунок 2 и 3). А также решения обратной задачи, то есть, определения расстояния которое преодолит автомобиль при заданной скорости движения над дорожным покрытием.

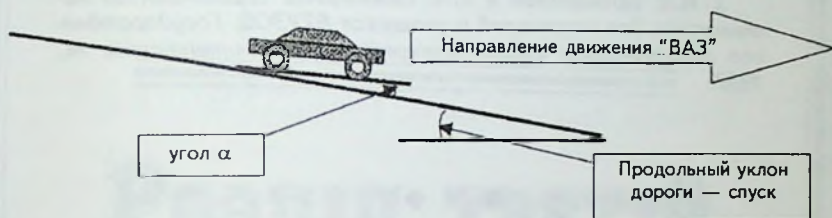

Рис. 2. Схема преодоления автомобилем "ВАЗ" неподвижного препятствия ("трамплина"), с учетом продольного уклона дороги (вариант — спуск)

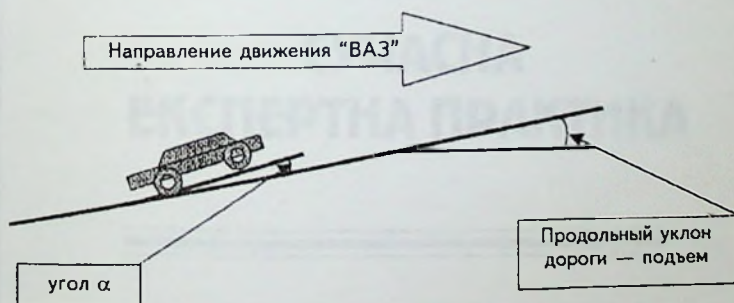

Рис. 3. Схема преодоления автомобилем "ВАЗ" неподвижного препятствия ("трамплина"), с учетом продольного уклона дороги (вариант — подъем)

Литература:

1. Судебная автотехническая экспертиза, под редакцией Иларионова В.А. ВНИИСЭ, М., 1980.
2. Правила дорожного движения Украины, Винница, 1994.
3. И.Н. Бронштейн и К.А. Семендяев. Справочник по математике для инженеров и учащихся ВТУЗОВ, Государственное издательство физико-математической литературы, М., 1959.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СУЧАСНА ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА

А.Д. ГОЖЕНКО

ПРАКТИЧЕСКИЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ФОТОГРАФИИ В ЭКСПЕРТНОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В НИЭКЦ при УМВД Украины в Луганской области продолжается внедрение в практику новых образцов техники и специального оборудования.

Внедрению цифровой фотографии предшествовало тщательное изучение практических возможностей различных образцов фотокамер. Фирмы, торгующие этой техникой, пошли навстречу руководству Центра и предоставили возможность испытать различные фотокамеры фирм "SONY", "OLYMPUS", "HEWLETT PACKARD", "CASIO", "EPSON" в условиях специфики экспертной работы на месте происшествия и в лаборатории.

В результате проведенного в 1998 году тестирования было установлено, что наиболее подходящие технические параметры имеют фотокамеры фирмы "EPSON". На момент приобретения первых фотокамер это была модель PC-600, позже появились модели PC-700 и PC-800. Фотокамеры обладают высокой разрешающей способностью, максимальное значение которой 1600x1200 pixels. При этом, имеется возможность выбора одного из трех режимов разрешающей способности, от чего зависит объем сохраняемой информации (количество кадров). При разрешении 640x480 pixels объем оперативной памяти фотокамеры модели PC-800 позволяет сохранить 120 кадров (без звукового сопровождения), при максимальном разрешении — 12 кадров. Кроме того, в фотокамерах предусмотрена возможность увеличения оперативной памяти путем установки 8MB CompactFlash карты, что при разрешении 1600x1200 pixels (наиболее оптимальный режим для фотосъемки на месте происшествия) позволяет сохранить 24 кадра.

Встроенный жидкокристаллический монитор позволяет контролировать качество каждого кадра непосредственно во время фотосъемки, а также непосредственно сразу после нее. Неудачные или ненужные кадры легко удаляются. Имеется возможность установки светочувствительности в пределах ISO 100, 200, 400. Все фотокамеры оснащены встроенными фотовспышками.

Неправильное определение расстояния до снимаемого объекта в условиях недостаточной освещенности практически исключено, так как это расстояние определяется с помощью инфракрасного излучателя. Вероятность порчи или утраты отснятого материала сведена до минимума и фактически возможна только в случае поломки самой фотокамеры или 8MB CompactFlash карты.

В условиях интенсивной эксплуатации цифровые фотокамеры целесообразно использовать не с батареями, а с металлгидридными аккумуляторами емкостью 1,5А. Одного комплекта аккумуляторов достаточно для полного заполнения оперативной памяти фотокамеры, в том числе и при использовании фотовспышки и жидкокристаллического монитора.

Печать отснятого материала осуществляется с использованием обычной компьютерной техники. При этом, данные из оперативной памяти фотокамеры перегружаются на жесткий диск компьютера с минимальными требованиями PC-486/32MB-RAM/500Mb-HDD. Фотопечать может осуществляться как в цветном, так и в черно-белом режиме. Наилучшее качество достигается при использовании струйных принтеров при разрешении 1440x720 dpi на специальной бумаге. В НИЭКЦ при УМВДУ в Луганской области используются принтеры фирмы "EPSON" моделей "STYLUS PHOTO-700 и 750". При этом может использоваться как специальная бумага "PHOTO QUALITY INK JET PAPER" фирмы "EPSON", так и обычная бумага для лазерных принтеров и копировальных аппаратов. Себестоимость одного цветного фотоснимка размером 10x15 см на специальной бумаге составляет около 1,5 гривны, на обычной офисной ориентировочно 1,3 гривны.

Кроме того, для фотопечати могут использоваться лазерные принтеры типа HP-1100, HP-5L, HP-6L и аналогичные им. Для черно-белых фотоснимков на офисной бумаге себестоимость ориентировочно 0,07 гривны.

Хранение фотоснимков осуществляется на жестком диске компьютера. Для сохранения и резервного копирования больших объемов информации целесообразно осуществлять ее перезапись на лазерные диски с использованием CD-R.

Практика показала высокую эффективность использования цифровой фотографии в экспертной практике. Цифровая фотография отличается наиболее оптимальным сочетанием себестоимости и качества получаемого фотоматериала. Цифровая фотография в НИЭКЦ при УМВДУ в Луганской области успешно используется:

при проведении осмотров мест происшествий, где цифровая фотокамера без замены оптики позволяет выполнять все виды фотосъемки — от ориентирующей в режиме "панорама" до детальной в режиме "макро"; для иллюстрации хода и результатов исследования вещественных до-

казательств, в том числе и для фотосъемки через оптическую систему микроскопа без использования каких-либо специальных приспособлений; для съемки в невидимой зоне спектра.

Уголовно-процессуальным кодексом Украины фотосъемка определена как один из способов фиксации результатов проведения осмотров мест происшествий и других следственных действий. При этом, средства и методы фотосъемки не конкретизированы. В отношении фиксации хода и результатов проведения судебных экспертиз Уголовно-процессуальным кодексом Украины вообще не установлен перечень технических средств и методов. Ст.8 Закона Украины "О судебной экспертизе" организация научно-методического обеспечения судебно-экспертной деятельности возлагается на министерства и ведомства, в систему которых входят специализированные учреждения и ведомственные службы, которые проводят судебные экспертизы. Таким образом, в действующем законодательстве нет препятствий для внедрения в практику экспертной деятельности метода цифровой фотографии.

Сегодня высказывается мнение о том, что цифровая фотография не может использоваться в криминалистике, так как компьютерные файлы, содержащие фиксированные результаты проведения следственных действий и судебных экспертиз, могут быть достаточно просто откорректированы с целью изменения их содержания. Эта точка зрения представляется некорректной. Прежде всего потому, что технической корректировке с целью изменения содержания в принципе могут быть подвергнуты результаты применения любых методов фиксации тех или иных действий — протокол осмотра места происшествий, аудиозапись, черно-белые негативы или фотоснимки, полученные с использованием серебросодержащей фотографии и т.д.

Возможность установления факта изменения первоначального содержания графического изображения, зафиксированного в компьютерных файлах, в принципе не отличаются от исследования других средств хранения и использования первичной информации. Поэтому, установление факта монтажа такого изображения легко устанавливается в ходе проведения экспертного исследования.

Потенциальные возможности цифровой фотографии существенно выше традиционной цветной и черно-белой фотографии. Ее использование в криминалистике значительно повышает качество и своевременность экспертного обеспечения раскрытия и расследования преступлений.

О.П. КРИВОШЕЇНА

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОХИБОК, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Систематичне узагальнення експертної практики є одним із найважливіших засобів підвищення ефективності та якості судових експертиз. Воно дозволяє виявити існуючі недоліки і визначити шляхи їх усунення.

Рецензування почеркознавчих експертиз, проведених Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром впродовж 1997–1999 років, свідчить, що поряд із професійно проведеними дослідженнями та якісно оформленими актами експертиз досить великий відсоток складають висновки, які не відповідають вимогам КПК та інструкціям з проведення почеркознавчих експертиз. Про це свідчить і кількість контрольних карток, виставлених Київським та Харківським науково-дослідними інститутами. За відповідний період ними частково не підтверджено 13 та повністю не підтверджено 9 первинних висновків, зроблених експертами МВС України. Однак до наведеної суми непідтверджених первинних висновків увійшли результати додаткових експертиз, помилково кваліфікованих як повторні. Постанови про їх призначення були винесені на підставах нововиявлених обставин та збільшення кола причетних до справи осіб. Також мають місце випадки, коли об'єкт дослідження первинної експертизи виступає як зразок у повторній, і навпаки. Так, у первинній експертизі, проведеній експертом НДЕКЦ МВС України в Вінницькій області, об'єктом дослідження було визначено підпис від імені Токарчука у договорі дарування. Підписи від його імені в копії договору, в картці форми № 1 та в акті про укладення шлюбу були надані як вільні зразки. Через відсутність додаткових достовірних зразків підпису Токарчука, надати які слідство відмовилось, зроблено висновок про неможливість розв'язання поставленого питання. Вимога експертів КНДІСЕ, які проводили повторну експертизу, щодо надання додаткових зразків підпису Токарчука теж не була задоволена. Проте підпис в копії договору дарування вже мав сумнівний характер. В результаті проведеного дослідження експерти дійшли до ймовірного висновку, що підписи від імені Токарчука в двох екземплярах договору дарування виконано Токарчуком. Таким чином, у

Розділ 3

розглянутому випадку розходження у висновках пояснюється різними об'єктами дослідження.

Але повернімося до аналізу найбільш серйозних та частих недоліків, що їх припускаються експерти при проведенні експертизи. Вони зустрічаються на всіх стадіях почеркознавчого дослідження, і тому вимагають докладного опису. Отже, що стосується *недоліків у вступній частині*.

1. Питання, поставлені перед експертом часто редагуються, але не завжди експерти роблять посилання на це. До того ж зовсім не припустимим є зміна змісту.

2. В експертизах далеко не завжди докладно описуються документи, надані у якості вільних та умовно-вільних зразків почерку (підпису). Посилання лише на кількість листів або недостатньо повне описання реквізитів зразків не дозволяють індивідуалізувати представленні для порівняння матеріали. Необхідність у конкретному встановленні документів, що використовувались під час проведення експертизи, може виникнути за умов проведення повторної експертизи та відмови поданого виконавця від тих чи інших зразків.

3. Доволі часто експертами порушуються встановлені правила щодо запиту додаткових зразків. Проте необхідно у вступній частині відображати результати цього запиту, особливо у випадках, коли з різних причин слідство не може надати ці зразки.

Недоліки дослідницької частини:

1. Не завжди здійснюється опис результатів огляду представлених на дослідження об'єктів, тобто матеріалів письма, кольору барвника, реквізитів документу, наявності відбитків печаток, штампів, тих або інших ушкоджень тощо.

2. Щодо підписів, то трапляються випадки, коли не виявляються та не тлумачаться ознаки незвичайного виконання підписів і не відображуються результати дослідження з приводу їх виконання за допомогою технічних засобів.

3. Дослідження проводяться на обмеженому порівняльному матеріалі, що не дає змоги виявити весь комплекс індивідуальних ознак, який би створював сукупність, достатню для категоричного висновку.

4. У ряді випадків експерти не дотримуються методичного правила щодо дослідження двох і більше об'єктів. При цьому експерти не правомірно використовують декілька почеркознавчих об'єктів як єдиний почерковий матеріал, попередньо не зробивши порівняння цих об'єктів між собою та не встановивши факту їх виконання однією особою. У такій ситуації висновки експерта можуть бути необґрунтованими. Якщо експерт не здатний вирішити питання про виконання цих об'єктів однією особою, слід проводити порівняння почерку кожного об'єкту окремо з почерком можливого виконавця

та встановити стосовно кожного з них індивідуальний комплекс ознак, достатній для категорично позитивного висновку.

5. Оскільки безпосереднім об'єктом експертного почеркознавчого дослідження є почерк, а не сам текст, доцільно визнати невдалим таке викладення процесу порівняльного дослідження, коли наявне посилення на порівняння тексту з почерком або текстів між собою.

6. Класифікація почерків за будовою (тобто за ступенем складності) — прості, спрощені та ускладнені — правомірна лише для високовироблених почерків. Тому не слід характеризувати за будовою почерк, який має середній ступінь виробленості.

7. Зустрічаються експертизи, де робиться висновок про неможливість вирішити поставлене перед експертом питання без викладення результатів порівняльного дослідження.

8. Одним з найсерйозніших недоліків є недостатня обґрунтованість висновків, яка виникає внаслідок включення до ідентифікаційної сукупності малоінформативних ознак, та часткових співпадань ознак, що часто зустрічаються. Виявленим ознакам дається невірна оцінка, в результаті чого ознаки, що в дійсності є розбіжностями, оцінюються як співпадаючі, та навпаки.

9. Окремі особисті ознаки описуються з порушенням вимог, передбачених існуючою системою їх опису. Наприклад, форма з'єднання рухів при виконанні елементів описується як інтервальна, але ознаку інтервальності має лише вид з'єднання рухів.

10. Характеристика почерку (підпису) за розгоном іноді замінюється експертами описом розставлення букв. Однак необхідність в зазначеній характеристиці виникає суто в тих випадках, коли відстань між елементами букв різко відрізняється від розміру інтервалів між самими буквами.

Недоліки останньої частини висновків.

1. Невідповідність кількості винесених слідчим питань кількості пунктів у висновках експерта. Слід зауважити, що у випадках, коли експерт з'єднує в процесі дослідження кілька питань, необхідно відображати це у висновках.

2. Не вказуються повні або точні реквізити документів, що досліджувались.

3. Не зазначаються незвичайні умови виконання об'єктів.

4. Не фіксується факт виконання записів або підписів однією особою при негативному висновку щодо конкретного виконавця.

Недоліки оформлення ілюстративного матеріалу.

1. Велике значення для підтвердження правильності висновків відіграє належне оформлення ілюстративного матеріалу. На жаль, частіше експерти замінюють фотоілюстрації замальовками ознак. На наш погляд, замальовання припустимо лише для складання таблиць-розробок особи-

стих ознак почерку. Експертиза як доказ повинна об'єктивно відображати результати проведеного дослідження. Основне ж призначення фотоілюстрацій полягає в тому, щоб у наочній та доступній формі демонструвати результати дослідження, на основі яких експерт прийшов до висновку.

2. Однією з обставин, що забезпечує наочність ілюстративного матеріалу, є розмітка ознак із винесенням стрілок за межі фотознімка. Це дозволяє швидко знайти номер певної ознаки.

3. Практика проведених нами перевірок первинних та повторних експертиз показала, що з вищевказаної кількості повторних експертиз результати дослідження було проілюстровано фототаблицею лише в одному випадку. Таке становище, особливо щодо повторних експертиз, ми вважаємо, не припустимим через порушення власне принципу об'єктивної демонстрації результатів дослідження. За такої ситуації практично неможливо перевірити об'єктивність дослідження та правильність його висновків. До того ж, особливо ускладнює процес сприймання і розуміння матеріалу використання типових таблиць, куди заносяться загальні, особисті ознаки і навіть порівняльне дослідження.

Таким є перелік недоліків, що зустрічаються у висновках почеркознавчих експертиз. Важливе значення для підвищення рівня цього виду дослідження має удосконалення системи навчання із залученням високопрофесійних кадрів, взаємодія експертів МЮ та МВС, проведення спільних науково-практичних семінарів, розробка і впровадження нових методів дослідження, своєчасне проведення заліків на підтвердження права самостійного виконання експертиз, підвищення контролю досвідчених працівників та керівників підрозділів за результатами досліджень молодих спеціалістів.

Велику роль в попередженні експертних помилок відіграє правильна організація та нормування роботи експерта, оскільки надмірна завантаженість, прагнення до завершення експертизи в суворо встановлені строки можуть призвести до напруги та професійних стресів.

В.М. АБРАМОВА, І.В. ОСИКА

РЕЦЕНЗУВАННЯ, ЯК ОДИН З ЗАСОБІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИКИ ВИКОНАННЯ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ

Рецензування експертних висновків є одним з ефективних засобів підвищення якості роботи експертів.

Вивчення практики виконання повторних експертиз показало, що, на жаль не всі висновки первинної та повторної експертиз співпадають і не завжди відповідають вимогам, що пред'являються до них. Аналіз причин розбіжностей у висновках експертів дозволив виявити багату кількість помилок, які пов'язані з порушенням методичних рекомендацій, щодо процесу дослідження почеркових об'єктів. Такі помилки зустрічаються на всіх стадіях дослідження, вимагають докладного опису, тому доцільно розглянути випадки, в яких найчастіше експерти-почеркознавці припускаються помилок.

1. Проведення порівняльного дослідження на обмеженому порівняльному матеріалі, що не дає змоги виявити весь комплекс індивідуальних ознак, який би створював сукупність, достатню для категоричного або імовірного висновку. Причиною експертних помилок в таких ситуаціях є недотримання вимог методики проведення почеркознавчих експертиз.

2. Недотримання методичних рекомендацій при дослідженні двох і більше об'єктів. При цьому експерти неправомірно використовують декілька почеркових об'єктів як єдиний почерковий матеріал, попередньо не зробив порівняння цих об'єктів між собою та не встановив факту їх виконання однією особою. У таких ситуаціях висновки експерта можуть бути необґрунтованими. Якщо експерт не здатний вирішити питання про виконання цих рукописних текстів однією особою, слід проводити порівняння почерку кожного об'єкту окремо з почерком (підписом) передбачуваного виконавця та встановити стосовно кожного з них індивідуальний комплекс ознак, достатній для категоричного або імовірного висновку. Так, у експерта Вінницького НДЕКЦ, об'єктами дослідження були підписи в книзі реєстрації нотаріальних дій. Підписи за своєю будовою — спро-

щені та виконані рухами середнього ступеню виробленості. Експерт детально не вивчив всі підписи і зробив припущення про те, що всі підписи, що досліджуються, виконані однією особою і в подальшому використовував їх як один почерковий матеріал. Найбільш вірогідною причиною експертних помилок в таких ситуаціях є недотримання вимог ретельності дослідження.

3. Ознаки, що в дійсності є розбіжними, оцінюються як співпадаючі та навпаки. Це, насамперед, стосується почерків та підписів, які виконані навмисно зміненим почерком. В випадках коли експерти виявляли розбіжні ознаки, вони оцінювали їх як несуттєві, що залежать від факту виконання навмисно зміненим почерком, в той час, як ці ознаки спостерігалися в літерах та їх частинах, які не знаходяться під впливом навмисної зміни почерку.

4. Не встановлення факту навмисної зміни почерку, обумовлює неправильну оцінку ознак, т.т. експерти констатували, що розбіжності, поряд з співпаданням, достатні для висновку про виконання рукопису, що досліджується, іншою особою зі схожим почерком. Насправді вказані розбіжності були слідством перекручування виконавцем свого почерку. Не встановлення факту навмисної зміни почерку можуть бути серйозними причинами невірних висновків.

5. Відсутність ретельності та глибини дослідження особистих ознак почерку. Дослідження рукописів середнього об'єму, виконаних в звичайних умовах, як правило не входять в категорію дуже складних задач. Однак трапляються випадки коли проведене дослідження було не досить глибоке, а категоричний позитивний висновок формулювався на підставі лише найбільш "помітних" в більшості своїй малоінформативних ознак. Характер помилок був приблизно такий же як і при дослідженні вищевказаних текстів:

переоцінка значення співпадаючих ознак, які створюють індивідуальну сукупність, не виявлення всіх розбіжностей чи пояснення їх частини як навмисне перекручування власного почерку.

Заслуговує уваги випадок, коли дослідженню підлягав почерк середнього ступеню виробленості. Експерти допускали помилки, аналогічні як і при дослідженні навмисно зміненого почерку, т.т. обґрунтування позитивного висновку аргументувалося в основному наявністю малоінформативних ознак з наступним необґрунтованим роз'ясненням розбіжностей як результату незвичного виконання текстів. В ході виконання повторної експертизи встановлені розбіжності оцінювались навпаки, як такі, що не залежать від факту незвичних умов виконання рукопису та суперечать системі рухів, притаманні почерку виконавця рукопису. На цій підставі

були зроблені негативні висновки. Крім цього, експертам, що проводили повторну експертизу, в якості зразків для порівняння були надані зразки почерку не одного, а декількох підозрюваних у яких були схожі середнього ступеню виробленості почерки.

На підставі проведеного рецензування можливо зробити висновок про те, що в основі помилкових, необґрунтованих висновків лежать певні помилки експерта, яких він припускається в своїй діяльності. Ці помилки в основному мають суб'єктивний характер. Шляхи та способи їх усунення в експертній практиці передбачають в першу чергу усунення причин їх виникнення. Але результати рецензування повинні стати предметом серйозної розмови, тому що від кожного експерта залежить підвищення якості експертних досліджень за рахунок удосконалення своєї професійної майстерності.

В.В. КОВАЛЕНКО, К.М. КОВАЛЬОВ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕФІРІВ ЦІАНАКРИЛОВОЇ КИСЛОТИ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СЛІДІВ ПАПІЛЯРНИХ ВІЗЕРУНКІВ

Швидке, повне та всебічне розкриття і розслідування злочинів нерідко залежить від результатів виявлення й дослідження слідів папілярних візерунків, які вилучаються з місць подій.

Криміналістика розробила цілий ряд засобів і методів виявлення слідів рук. Вибір цих засобів і методів зумовлюється багатьма чинниками, такими як: властивості слідосприймаючої поверхні і речовини сліду; час, що минув з моменту утворення сліду; умови слідоутворення; умови, в яких перебував об'єкт після виникнення на ньому слідів і т.і. Проте помилка у виборі засобів і методів виявлення слідів може призвести до незворотних наслідків — їх пошкодженню або втраті.

Співробітники науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (НДЕКЦ) при УМВС України в Луганській області широко використовують метод виявлення слідів папілярних візерунків парами ціанакрилової кислоти. На ефективність цього методу вказують як вітчизняні, так і іноземні криміналісти. Але в доступних публікаціях ми не знайшли рекомендацій щодо можливості використання зазначеного методу для виявлення слідів рук на об'єктах, які знаходилися під впливом низької температури оточуючого середовища. Це й визначило мету проведеного нами дослідження: експериментальним шляхом встановити можливість і строки виявлення слідів папілярних візерунків на деяких об'єктах, підданих дії холоду в морозильній камері холодильника при температурі — 16 °С.

Щодня, протягом 15 днів, до морозильної камери на 5–6 годин поміщалися такі об'єкти: два шматочки пластику; два аркуші білого крейдяного паперу; два аркуші сірого картону. Після цього вони виймалися, на кожному з них залишалось по три сліди пальців рук із різною кількістю слідоутворюючої речовини, а потім їх знову вміщували до морозильної камери.

Через 15 діб усі зібрані об'єкти були вийняті з морозильної камери,

витримані при кімнатній температурі 45 хвилин й вміщені до герметичної скляної камери. У її нижній частині розташовувалася металева чашечка, у яку було налито 3 мл “суперклею” (SUPER GLUE) тайванського виробництва. Ця чашечка з клеєм знизу підігрівалася з допомогою електричної лампочки для прискорення процесу проявлення. Крім того, у камеру вміщувалася склянка з водою, нагрітою до 50–60 °С. Поверхні об’єктів оброблювалися на протязі 40 хвилин.

Після того, як об’єкти були вийняті з камери, вони оброблялися магнітним дактилоскопічним порошком “Малахіт” за допомогою магнітного пензля й досліджувалися візуально, з використанням 4,5 — кратної лупи. При цьому встановлено:

що на шматочках пластику, підданих дії низької температури протягом 1–7 діб сліди виявилися добре, були придатними для ідентифікації; 8–10 діб — якість слідів погіршувалася, а після 12 діб — вони мали вигляд окремих дрібних фрагментів папілярних ліній, не придатних для ідентифікації;

на білому крейдяному папері, що знаходився в морозильній камері на протязі від однієї до п’ятнадцяти діб, усі сліди проявилися добре і були придатними для ідентифікації;

на сірому картоні, підданому дії низької температури протягом від однієї до п’ятнадцяти діб, сліди були чіткими, після чого спостерігалася деяке зниження їх якості; всі сліди були придатними для ідентифікації;

Проведене дослідження свідчить про те, що дія низьких температур (до — 16 °С) на пластик протягом 7 діб, на білий крейдяний папір і на сірий картон — до 15 діб не перешкоджає виявленню на них слідів рук з використанням ціанакрилових сполук і наступним обробленням магнітним дактилоскопічним порошком “Малахіт”.

Цікавим є випадок із практики НДЕКЦ при УМВС України в Луганській області. Під час огляду місця події по факту вбивства було вилучено гумову рукавичку. При обробці рукавички в камері протягом 40 хвилин за допомогою парів “SUPER GLUE” на її внутрішній поверхні було виявлено слід папілярного візерунку, придатний для ідентифікації.

Разом з тим проведені експерименти по визначенню можливості використання для виявлення слідів папілярних візерунків клею “Супер Момент” україно-німецького виробництва. При цьому на виробках з шкіри, металу (в тому числі на зброї та гільзах), пластику та склі залишалося по три сліди пальців рук із різною кількістю слідоутворюючої речовини. Об’єкти були витримані в звичайних умовах протягом 5 діб, а потім вміщені до скляної камери. У металеву чашечку, розташовану у її нижній частині, було налито приблизно 3 мл клею “Супер Момент”. Процес оку-

Розділ 3

рювання параами кислоти був аналогічний описаному вище. Об'єкти оброблювалися протягом 45 хвилин.

Після того, як об'єкти були витягнуті з камери, вони оброблювалися магнітним дактилоскопічним порошком "Малахіт". При цьому встановлено, що сліди виявилися добре і були придатними для ідентифікації.

Таким чином, клей "Супер Момент" україно-німецького виробництва є придатним для виявлення папілярних візерунків на виробках з шкіри, металу (в тому числі на зброї та гільзах), пластику та склі.

Г.В. ЛІНЮЧЕВ

МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН ТА ВИРОБІВ СУЧАСНИМИ ЕКСПЕРТНИМИ МЕТОДАМИ

В діяльності органів внутрішніх справ по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів особлива роль належить експертно-криміналістичним підрозділам. Сфера застосування спеціальних методів та засобів дослідження постійно розширюється, а результати цих досліджень стають надійним джерелом розшукової та доказової інформації.

Але незалежно від того, наскільки досконалими є спеціальні методи, успіх дослідження в значній мірі залежить від повноти та якості наданих на дослідження об'єктів (речових доказів). В ряді випадків об'єкти, внаслідок невмілого поводження з ними, стають непридатними для подальшого дослідження. Практика свідчить, що добір об'єктів для експертизи (кількість, характер), їх підготовку і направлення на дослідження, а також формування питань, що виносяться на вирішення експертизою доцільно здійснювати після попередньої консультації з експертом.

Лакофарбові матеріали (ЛФМ), предмети з пофарбованою поверхнею, а також відокремлені від них частинки речовини лакофарбової природи часто є носіями криміналістичної інформації про здійснений злочин (вбивство, дорожньо-транспортну пригоду, пограбування та ін.). Об'єкти такого роду, повинні додаватися до справи як речові докази та направлятися на криміналістичну експертизу лакофарбових матеріалів та покриттів (ЛФП).

Криміналістична експертиза лакофарбових матеріалів та покриттів проводиться з метою:

- розпізнання та встановлення належності досліджуваної речовини до групи ЛФМ;
- встановлення загальної родової (групової) належності об'єктів, що порівнюються;
- ідентифікації або диференціації певного пофарбованого предмета, однієї маси, певної тари і т. п.;
- визначення хімічного та елементного складу ЛФМ та ЛФП;
- визначення способу пофарбування певного предмета (заводським чи саморобним);

- визначення кольору ЛФМ та ЛФП;
- визначення цільового призначення ЛФП;
- виявлення нашарувань ЛФП на предметах носіях;

Експертиза лакофарбових матеріалів та покриттів використовує сучасні методики дослідження речових доказів та вирішує задачі як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру.

- Об'єкти експертизи лакофарбових матеріалів та покриттів:
- транспортні засоби, сейфи, предмети домашнього вжитку з пофарбованою поверхнею та інші пофарбовані предмети;
- частинки ЛФП, відокремлені від предметів з пофарбованою поверхнею, що виявлені на місці злочину;
- предмети носії слідів контактної взаємодії з ЛФП та ЛФМ;
- сукупність пофарбованих предметів чи об'ємів рідких (сипучих) ЛФМ.

Особливості відбору, вилучення та упаковки речових доказів та зразків порівняння:

- на дослідження доцільно надавати весь предмет або фрагмент предмету з нашаруванням ЛФП, за виключенням випадків, коли предмет має великі розміри; зразки ЛФП доцільно вилучати мінімальною площею 1 см²;

- зразки ЛФП необхідно відбирати шляхом відшарування частинок покриття або їх зрізу на всю глибину до поверхні пофарбованого предмета;

- при відборі проб рідких ЛФМ, необхідно їх ретельно перемішувати;

- речові докази на яких передбачається нашарування ЛФП, необхідно спочатку досліджувати з метою виявлення та вилучення ЛФП, а потім направляти для проведення інших видів експертиз;

- упаковка об'єктів повинна виключати втрату або руйнування мікрочастинок, перенос їх з однієї частини предмета-носія на іншу, внесення додаткових забруднень;

- упаковка рідких зразків повинна виключати розтікання фарби та випаровування розчинника.

Перелік типових питань на експертизу ЛФМ та ЛФП:

1. Чи є дана речовина ЛФМ чи частинкою ЛФП?
2. Чи є на наданому предметі носії (вказати на якому саме) ЛФП?
3. Який хімічний склад наданих на дослідження ЛФМ чи ЛФП?
4. Чи мають загальну родову (групову) належність надані на дослідження об'єкти (вказати прорівнювальні об'єкти)?
5. Заводським чи саморобним способом пофарбований даний предмет?

6. Чи перефарбовувалась поверхня об'єкта, якщо так, то який був її попередній колір?

7. Яке цільове призначення даного ЛФМ чи ЛФП?

При розслідуванні злочинів, що пов'язані з використанням вогнестрільної зброї, виникає необхідність проведення криміналістичного дослідження продуктів пострілу.

Криміналістичне дослідження продуктів пострілу проводиться з метою:

— встановлення факту пострілу із зброї після останньої чистки та змащування;

— встановлення загальної родової (групової) належності продуктів пострілу;

— встановлення виду пороху;

— виявлення продуктів пострілу на снаряді, гільзі, пижі;

— виявлення продуктів пострілу на руках та одязі особи, що стріляла;

— виявлення продуктів пострілу у замкнутому просторі (наприклад, в автомобілі).

Під слідами пострілу розуміють зміни зброї, боєприпасів, ураженого об'єкту та інших об'єктів оточуючої обстановки, що сталися в результаті пострілу.

Криміналістичному дослідженню підлягає дуже широке коло об'єктів, вилучених з місця події:

— сліди механічного впливу (пробоїни, тріщини, розриви, деформації);

— сліди термічного впливу (зміна кольору та стану матеріалу ураженого пострілом об'єкту);

— продукти пострілу — відкладання різноманітних за природою і складом речовин (частинки пороху, нагар, кіптява, металізація).

Особливості відбору, вилучення та упаковки речових доказів та зразків порівняння:

— при порівняльному дослідженні боєприпасів (куль, дроби) на експертизу слід направляти усі об'єкти, вилучені з місця події або вилучені з трупа (тіла) потерпілого, а також зразки боєприпасів, вилучених у підозрюваного;

— для порівняльного дослідження рекомендується відбирати об'єкти, що схожі за зовнішніми ознаками з досліджуваними;

— для дослідження нашарувань сторонніх речовин і плям на одязі (або інших предметах) об'єкти повинні надаватись на експертизу у цілісному вигляді;

— нашарування слід накривати чистими плівкою або папером і прикріплювати до предмета, щоб уникнути знищення або пошкодження при доставці;

— якщо предмет, на якому знаходяться нашарування, не можна вилучити цілком, треба зробити з нього вирізки або зіскоблити нашарування;

— слід вилучати не тільки ділянку з нашаруваннями або плямою, але і частину предмету, на якій нашарування відсутні;

— зіскоби сторонніх домішок слід робити тоді, коли неможливо зробити видалення фрагмента об'єкта;

— зіскоби і фрагменти слід поміщати у пакети з білого паперу або в чистий сухий скляний посуд, що закривається.

Перелік типових питань на вирішення експертизи продуктів пострілу:

1. Чи є пошкодження на представленому предметі (елементі одягу) вогнестрільним?

2. Чи проводився постріл з наданої на дослідження зброї після останньої чистки та змащування?

3. Який вид (оболонковий, безоболонковий) снаряду, що спричинив пошкодження на представленому предметі (елементі одягу)?

4. Які пошкодження на представленому предметі (елементі одягу) є вхідними, а які — вихідними?

5. Яким видом порохового заряду був споряджений патрон?

При розслідуванні злочинів, що пов'язані з підrobкою грошей, цінних паперів, документів та ін., виникає необхідність проведення криміналістичних експертиз матеріалів документів, а саме дослідження фарбових матеріалів, паперу та клеїв.

Криміналістична експертиза матеріалів документів проводиться з метою:

— ідентифікації або порівняння паперу, фарбових матеріалів та клеїв, за допомогою яких підrobлюються грошові знаки та цінні папери;

— встановлення дійсності документів, що заповнюються фарбовими матеріалами різного походження;

— виявлення текстів, не придатних для читання без застосування спеціального обладнання (забруднених, витертих чи витравлених);

— порівняння матеріалів письма в документах зі зразками фарбових матеріалів;

— виявлення змін написів у вигляді поправок або дописок в документах (на отримання грошей або матеріальних цінностей, лікарняних листах, посвідченнях, тощо);

— виявлення слідів фарбових матеріалів, волокон паперу та клеючих речовин;

— ідентифікації або порівняння паперу, фарбових матеріалів та клеїв, вилучених з місця пригоди або у підозрюваного (пижі з мисливських патронів тощо).

Експертиза матеріалів документів використовує сучасні методики дослідження речових доказів та вирішує задачі як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру.

Об'єкти експертизи матеріалів документів:

- папір банкнотів, посвідчень, лікарняних листів, цінних паперів тощо;
- фарбові матеріали на банкнотах, чорнило, паста кулькових ручок, штемпельна фарба, туш, графітні та кольорові олівці, копіювальні олівці, поліграфічні фарби у штрихах, тонери, картриджи множувальної техніки та ін.;
- клеючі матеріали банкнотів, паспортів, посвідчень тощо.

Слід пам'ятати, що правильно вилучені об'єкти визначають повноту їх подальшого експертного дослідження для встановлення родових, групових і індивідуальних ознак. Необхідно звернути особливу увагу на правильний відбір речових доказів, що надаються експерту для проведення дослідження.

При вилученні речових доказів, об'єкти дослідження необхідно запечатувати в окремі поліетиленові пакети.

Перелік типових питань на вирішення криміналістичної експертизи матеріалів документів:

1. Який фарбовий матеріал використовувався при виготовленні наданого на дослідження об'єкту?
2. Який папір використовувався при виготовленні наданого на дослідження об'єкту?
3. Які клеючі речовини використовувались для виготовлення наданого на дослідження об'єкту?
4. Яке можливе вживання матеріалів, застосованих для виготовлення наданих на дослідження об'єктів (фарбових матеріалів, паперу та клею)?
5. Чи мають надані на дослідження фарбові матеріали спільну родову чи групову належність з наданими зразками фарби?
6. Чи має наданий на дослідження папір спільну родову чи групову належність з наданими зразками паперу?
7. Чи має надана на дослідження клеюча речовина спільну родову чи групову належність з наданим зразком клею?

У ході криміналістичного дослідження вибухових речовин (ВР) та продуктів вибуху, експертами фізико-хімічних лабораторій органів внутрішніх справ вирішуються ряд типових завдань:

- віднесення речовини, що досліджується, до групи вибухових речовин;
- визначення елементного складу, характерного для індивідуальних і сумішних вибухових речовин та піротехнічних складів;
- визначення типу (виду) ВР;
- визначення спільної родової (групової) належності досліджуваних вибухових речовин.

Криміналістичному дослідженню підлягає широке коло об'єктів, вилучених з місця події:

- речовини, що підозрюються на належність до ВР;
- предмети, що можуть бути віднесені до залишків вибухового пристрою (уламки, залишки годинникового механізму та джерел живлення, уривки дроту, частини пакувального матеріалу, тощо);
- ґрунт, інші речовини та матеріали з поверхонь навколо вирви, що утворилася внаслідок вибуху;
- предмети-носії, що містять нашарування можливих продуктів вибухового перетворення ВР (частинки і мікрочастинки речовин, кіптява);
- одяг потерпілих або його залишки.

У випадках, коли предмети, що мають на поверхні сліди контакту з продуктами вибуху, не можуть біти вилученими, об'єкти для дослідження вилучаються таким чином: відповідні місця обробляють ватними або марлевими тампонами, причому обробка повинна проводитись двічі — тампоном, змоченим ацетоном та іншим тампоном, змоченим дистильованою водою. Отримані таким чином змиви (тампони) пакують окремо і направляють на дослідження разом з чистими матеріалами тампонів.

Типові питання на експертизу вибухових речовин та продуктів вибуху:

1. Чи є надана речовина вибуховою?
2. Якщо так, то до якого виду (типу) ВР відноситься надана речовина?
3. Чи є на предметах, вилучених з місця події, залишки вибухової речовини?
4. Чи не мають вибухова речовина, вилучена з місця події, і зразки вибухової речовини, вилучені у підозрюваного, спільної родової (групової) належності?

Криміналістична експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів (НП та ПММ) може призначатись у зв'язку з необхідністю встановлення фактичних даних і обставин при розслідуванні злочинів, які пов'язані з підпалами, спалюванням трупів з метою укриття злочинів, вбивствами з використанням холодної та вогнестрільної зброї, дорожньо-транспортними пригодами, розкраданнями майна.

На сьогодні, завдяки розробленим методикам дослідження НП та ПММ, вирішуються такі задачі:

- виявлення слідів НП та ПММ, які не сприймаються органолептичним способом;
- встановлення природи речовини невідомого походження з метою віднесення її до нафтопродуктів або до мастильних матеріалів іншого походження;
- визначення виду, сорту, марки наданого на дослідження НП та

ПММ у відповідності до ГОСТів, технічних класифікацій, товарних найменувань;

— встановлення призначення та областей застосування НП та ПММ, наданих на дослідження;

— визначення загальної родової (групової) належності.

В залежності від агрегатного стану, кількості речовини, яка виявлена на місці пригоди, обставин взаємодії з речовинами іншої природи, НП та ПММ в якості об'єктів дослідження можуть бути у вигляді:

— індивідуально визначених об'ємів (мас) в конкретних ємкостях (каністрах, пляшках тощо);

— поверхневих нашарувань на різних предметах-носіях, у тому числі мікрослідів;

— слідів речовини, що розподілена в масі різноманітних предметів-носіїв, у тому числі мікрослідів.

З урахуванням специфічних особливостей НП та ПММ при підготовці їх для експертного дослідження потрібно дотримуватись ряду вимог:

— відбір зразків рідких НП з крупногабаритних ємкостей необхідно проводити швидко в суху скляну герметичну ємність; зберігати такі зразки слід в прохолодному темному місці. У випадку виявлення невеликої за розмірами ємності, яка може бути направлена на експертизу цілком, слід перевірити та забезпечити її герметичність. Якщо забезпечити герметичність не вдається, необхідно злити рідину в герметичну ємність, порожню упакувати в поліетиленовий пакет та все разом направити на експертизу.

— зразки в'язких НП та ПММ потрібно вміщувати в скляну тару. Неможна використовувати упаковочний матеріал з паперу, картону та деревини;

— для дослідження НП та ПММ, які знаходяться на предметах-носіях, потрібно, якщо це можливо, направляти на експертизу предмети разом з НП та ПММ (одежу, зброю, окремі деталі транспортних засобів), забезпечуючи збереження та локалізацію нашарувань на них, а також герметичність упаковки цих предметів;

— при необхідності зняття нашарувань НП та ПММ з предметів-носіїв потрібно використовувати для них скляну тару, в крайньому випадку поліетиленові пакети. Якщо для зняття зразків НП та ПММ з поверхонь використовуються ватні або марлеві тампони, їх слід упаковувати як предмети-носії, а також обов'язково надавати на експертне дослідження чисті (контрольні) зразки цих матеріалів;

— зразки твердих НП та ПММ слід вміщувати в поліетиленові пакети;

— необхідно обережно поводитись з речовими доказами, на яких припускається наявність НП та ПММ (навіть якщо в момент вилучення

вони не виявлені органоліптично). Такі речові докази потрібно негайно герметично упакувати та відправити на експертизу.

Типові питання, які пропонуються для вирішення експерту в ході виконання криміналістичної експертизи НП та ПММ:

1. Чи є на ... (вказуються предмети-носії, які надаються) сліди НП та ПММ?
2. Чи є ... (вказуються речовини, надані на дослідження) НП та ПММ; до якого виду (сорт, марки) відносяться (вказуються речовини, надані на дослідження)?
3. Чи мають ... (вказуються речовини, які порівнюються) спільну родову чи групову належність?

У ході криміналістичного дослідження металів та сплавів, експертами фізико-хімічних лабораторій органів внутрішніх справ вирішуються ряд типових завдань:

- визначення виду та елементного складу металів та виробів з них;
- визначення можливого призначення металів та виробів з них;
- диференціація конкретних сплавів та виробів з металів;
- встановлення загальної родової (групової) належності об'єктів, що порівнюються;
- виявлення на предметах носіях слідів металізації.

Як об'єкти криміналістичної експертизи металів та сплавів найбільш розповсюдженими є:

- вироби та частини сталевих виробів (наприклад, леза ножів);
- вироби та покриття з благородних металів (наприклад з золота та срібла);
- вироби з міді, алюмінію та їх сплавів;
- вироби з металів та сплавів;
- кулі, шрот тощо;
- об'єкти з слідами металізації.

Типові питання на вирішення криміналістичної експертизи металів та сплавів:

1. З якого металу чи сплаву виготовлені надані на дослідження об'єкти?
2. Чи мають загальну родову (групову) належність об'єкти, що порівнюються?
3. Чи є сліди металізації на наданих об'єктах-носіях, якщо так, то якими металами?
4. Який вміст дорогоцінних металів в наданих на дослідження об'єктах?

А.О. ЄРМОЛАЄВА, С.М. ГУРІН.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Одним з важливих моментів в розкритті будь-якого злочину, пов'язаного з насильством, є кваліфікований огляд місця події та експертиза слідів біологічного походження (слідів крові, сперми, волосся і т.ін.).

Біологічна експертиза, як могутній інструмент для розслідування злочинів широко використовується в поліцейських підрозділах зарубіжних країн. Її розвитку приділяється багато уваги в країнах членах Інтерполу. Особливу вагу в останні роки набуває метод ДНК-аналізу, наприклад у Франції більше тридцяти відсотків злочинів розкриваються з його використанням. Цей метод дозволяє досліджувати мікрокількості біологічного матеріалу, створювати банки даних та давати надійні докази в суді.

Однак, на цей час стан біологічної експертизи в ОВС України нажалі залишається незадовільним. В обласних підрозділах не вживаються в повній мірі заходи по вилученню слідів біологічного походження, що суттєво впливає на розслідування та розкриття тяжких злочинів.

Медико-біологічний відділ ДНДЕКЦ по різноманітності досліджень є унікальним на Україні, так як в жодній із експертних установ не представлені такі види досліджень, як метод ізоелектрофокусування та ДНК-аналіз. Вказані дослідження виконуються на сучасному рівні, з використанням складних інструментальних методів. Обладнання та реагенти відповідають міжнародним стандартам якості. Слід відзначити суттєвий внесок фахівців в розслідування та розкриття тяжких злочинів, про що свідчать наступні приклади.

1. В місті Ромни Сумської області було вчинено розбійний напад з застосуванням вогнестрільної зброї на громадянина Л. та членів його сім'ї. В ході нападу одного злочинця було поранено. З місця події були вилучені сліди крові. В ході оперативно-розшукових заходів було затримано гр. Б., члена організованої злочинної групи. Проведеною методом

ДНК-аналізу експертизою встановлена ідентичність слідів крові з кров'ю гр. Б. Таким чином вдалося довести його причетність до цього злочину.

2. В місті Рівне речовим доказом вчинення вбивства було волосся, зажатє в руці потерпілої. Попередні дослідження проведені в Бюро судово-медичної експертизи, не дозволили дати висновок про походження його від конкретної особи. Проведена методом ДНК-аналізу експертиза дозволила категорично стверджувати про приналежність. Треба відмітити, що експертиза була проведена вперше на такій невеликій кількості біологічного матеріалу (тільки три придатних для дослідження волосини).

3. В місті Феодосія було вбито двох жінок. Затриманий гр. В. спочатку заперечував свою причетність до вбивств. Під час обшуку помешкання підозрюваного було вилучено дві "удавки", які могли бути знаряддям злочину. В результаті експертного дослідження на "удавках" були знайдені сліди крові, в яких виявлені антигенні характеристики, притаманні крові вбитих жінок. Після проведення експертизи підозрюваний зізнався у вчиненні злочину.

Разом з тим, достатньо високий рівень оснащення та проведення експертиз відділом ДНДЕКЦ не є типовим для стану біологічних лабораторій в областях. Керівники експертних підрозділів недостатньо уваги приділяють розвитку цього напрямку. Тому необхідно зупинитися на деяких негативних моментах в роботі експертних підрозділів обласних апаратів. Насамперед це:

— низький відсоток дослідження об'єктів біологічного походження. Статистика свідчить, що на дослідження надходять не більше 10 % від вилучених об'єктів біологічного походження. Причиною такого стану справ є неправильне вилучення об'єктів біологічного походження та ненадходження речових доказів на дослідження.

— низький рівень оснащення лабораторій.

Найгірші санітарно-технічні умови роботи експертів-біологів в лабораторіях Львівського та Закарпатського НДЕКЦ. Біологічна лабораторія останнього практично не має необхідного обладнання для виконання експертиз.

В ряді областей таких як Луганська, Житомирська та Полтавська експертами виконується великий обсяг робіт, але існує ряд проблем, пов'язаних з матеріально-технічною базою лабораторій — наявне оснащення потребує значного оновлення та поповнення (необхідна закупівля світлових мікроскопів, заміна застарілих люмінесцентних, придбання лабораторного посуду, імунологічних сироваток). В лабораторіях відсутні сучасні валізи для огляду місць подій, реагенти для експрес-аналізу наявності

крові. Все це знижує ефективність огляду місця події, відбивається на якості вилучення речових доказів.

Останнім часом нерідко виникає ситуація коли, для вирішення питання про причетність підозрюваної особи до вчинення злочину, необхідне проведення ідентифікаційних досліджень речових доказів методом ДНК-аналізу. Однак, в той же час, значна частина їх вже витрачена на попередні дослідження, які проводились в БСМЕ, тому проведення експертизи стає неможливим. Так, у вбивстві подружжя Кучерявих м. Макіївка Донецької області і ще декількох вбивств підозрювалась група осіб. Вилучені речові докази біологічного походження були направлені для дослідження в БСМЕ, де були повністю витрачені. Це не дало можливості застосувати сучасні ідентифікаційні методи досліджень.

Враховуючи високий рівень професійної підготовки експертів в НДЕКЦ Луганській, Донецькій, Житомирській та Полтавській областях було б доцільним створити на їх базі лабораторії ДНК-аналізу, що значно розширить можливості біологічної експертизи в розкритті та розслідування злочинів.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Абрамова Валентина Михайлівна* — заступник начальника кафедри криміналістичних експертиз Національної академії внутрішніх справ України.
- Бірюков Валерій Васильович* — начальник кафедри криміналістики Луганського інституту внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук
- Гамов Дмитро Юрійович* — заступник начальника НДЕКЦ при УМВС України в Луганській області.
- Гоженко Олександр Дмитрович* — начальник НДЕКЦ при УМВС України в Луганській області.
- Грищенко Олександр Володимирович* — експерт ДНДЕКЦ МВС України, ад'юнкт кафедри криміналістичних експертиз Національної академії внутрішніх справ України.
- Гурін Сергій Миколайович* — заступник начальника відділу медико-біологічної експертизи ДНДЕКЦ МВС України
- Ермолаєва Анелія Олексіївна* — начальник відділу медико-біологічної експертизи ДНДЕКЦ МВС України.
- Іщенко Андрій Володимирович* — професор кафедри криміналістики Національної академії внутрішніх справ України, доктор юридичних наук, професор.
- Коваленко Володимир Вікторович* — викладач кафедри криміналістики Луганського інституту внутрішніх справ України.
- Ковальов Костянтин Миколайович* — заступник начальника НДЕКЦ при УМВС України в Луганській області.
- Ковтонюк Віталій Анатолійович* — оперуповноважений з особливо важливих справ ГУДСБЕЗ МВС України.
- Кононенко Олег Васильович* — старший експерт НДЕКЦ при ГУ МВС України в м. Києві.
- Красюк Іван Прокопович* — начальник ДНДЕКЦ МВС України.
- Кривошеїна Олена Петрівна* — головний спеціаліст ДНДЕКЦ МВС України.
- Кузнєцов Олександр Олексійович* — старший викладач кафедри криміналістики Луганського інституту внутрішніх справ МВС України
- Липовський Варлен Володимир* — співробітник Київського науково-

дослідного інституту судових експертиз, кандидат юридичних наук, доцент.

Лінючев Геннадій Володимирович — начальник відділу експертизи матеріалів, речовин та виробів ДНДЕКЦ МВС України.

Лук'янчиков Борис Євгенович — викладач Національної академії внутрішніх справ України.

Лук'янчиков Євген Дмитрович — начальник докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук, доцент.

Мищенко Олександр Віталійович — експерт НДЕКЦ при УМВС України в м. Севастополі.

Назаров Володимир Васильович — заступник начальника ДНДЕКЦ МВС України.

Орловський Володимир Анатолійович — експерт НДЕКЦ в Одеській області.

Осика Ірина Віталіївна — старший інспектор Головного Штабу МВС України, аспірант кафедри теорії держави та права Інституту держави та права ім В М Корецького.

Пономаренко Андрій Станіславович — головний спеціаліст НДЕКЦ при УМВС України в Запорізькій області.

Разумов Едуард Олександрович — начальник НДЕКЦ при УМВС України в Сумській області.

Степаненко Сергій Григорович — заступник начальника відділу ДНДЕКЦ МВС України.

Ужик Олег Миколайович — начальник відділу НДЕКЦ при УМВС України в Донецькій області.

Чепурко Вадим Миколайович — заступник начальника НДЕКЦ при УМВС України в Дніпропетровській області.

**ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР МВС УКРАЇНИ,
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
започаткували видання науково-практичного збірника
“КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК”**

Редакційна колегія приймає рукописи за такими вимогами:

1. Рукопис надається на дискеті в форматі doc (Word), шрифт Times New Roman Cyr, розмір 14, без графічних зображень, із копією (роздруком) на папері формату А4. Копія підписується всіма авторами.

2. Рисунки виконуються чорним фарбником в одному примірнику на білому папері формату А4 (рисунки на дискеті можуть бути прийняті тільки при особистому контакті з редактором). На звороті вказується номер рисунку та належність до статті. На полях копії рукопису вказується місце розміщення рисунка. Таблиці надаються окремим файлом, друкуються в одному примірнику з пояснювальним написом. Посилання на рисунки таблиці надаються в тексті в скороченому вигляді (рис., таб.).

3. Обсяг статті (з ілюстраціями та підписами під рисунками) не повинен перебільшувати 0,5 авторського листа.

4. На першій сторінці рукопису по рядках вказуються: індекс УДК; прізвище та ініціали автора (-ів); найменування установи, в якій працює автор (-и); найменування статті. На останній сторінці рукопису надаються підписи під рисунками та реферат, який містить: індекс УДК, прізвище та ініціали автора (-ів), найменування статті, короткий зміст статті, кількість таблиць, ілюстрацій та літературних джерел.

- Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів
- За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів
- Зміни тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором
- Рукописи не рецензуються і не повертаються
- Листування з авторами ведеться на сторінках збірника
- При передруку матеріалів посилання на “Криміналістичний Вісник” обов’язкове

**Адреса редакції: Україна, 01024, м. Київ, вул. Богомольця, 10
E-mail: bog@eku.kiev.ua Тел.: (044) 291-11-16**

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Випуск 2

Технічний редактор *В.О. Саєнко*
Комп'ютерна верстка *Т.В. Саєнко*

Оригінал-макет виготовлено видавництвом ТОВ "ФІРМА "ДІЯ" ЛТД"
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 14.11.2000 р. серія ДК № 242
Тел. /факс: (044) 484-67-27

e-mail: *dija@svitonline.com* **Internet** <http://www.dija.com.ua>
Поштова адреса: абонент "Д", а/с 258, 03126, м. Київ, Україна

Підписано до друку 16.08.2001. Формат 60x84¹/16. Папір офсетний.
Гарнітура Text book. Умовн. друк. арк. 9,47. Обл.-вид. арк. 10,25 .
Наклад 300 прим. Замовлення №

Віддруковано в друкарні ПП "Омега-Л",
м. Київ, вул. Новопольова, 85а.

